

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ES-SAFEDÎ VE “*EL-HEVLU’L-MU‘CİB Fİ’L-KAVLİ
Bİ’L-MÛCİB*” ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUHAMMED AŞANTOĞRUL

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ

KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMED AŞANTOĞRUL		
	Numarası	158106081003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ES-SAFEDÎ VE “EL-HEVLU’L-MU‘CİB Fİ’L-KAVLİ Bİ’L-MÛCİB” ADLI ESERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

MUHAMMED AŞANTOĞRUL

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMED AŞANTOĞRUL
	Numarası	158106081003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ
	Tezin Adı	ES-SAFEDÎ VE “EL-HEVLU’L-MU‘CİB Fİ’L-KAVLİ Bİ’L-MÛCİB” ADLI ESERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan es-Safedî ve “el-Hevlu’l-Mu’cib fi’l-Kavli bi’l-Mûcib” Adlı Eseri başlıklı bu çalışma 16.03/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	DOÇ. DR.	MUHAMMET VEHBİ DERELİ	
2	PROF. DR.	MUHAMMET TASA	
3	DR. ÖĞR. ÜYESİ	İBRAHİM FİDAN	
4	PROF. DR.	MAHMUT KAFES	
5	DOÇ. DR.	SEDAT ŞENSOY	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMED AŞANTOĞRUL		
	Numarası	158106081003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ		
Tezin Adı	ES-SAFEDÎ VE “EL-HEVLU’L-MU‘CİB Fİ’L-KAVLİ Bİ’L-MÛCİB” ADLI ESERİ			

Arap belagatı me‘ânî, beyân ve bedî‘ olmak üzere üç alt disiplinden oluşmaktadır. Bunlardan bedî‘ ilmi, sözü lafız veya anlam yönüyle güzelleştiren sanatlardan meydana gelmektedir. Genellikle bu ilim dalı içerisinde ele alınan “el-kavlu bi’l-mûcib” ve “uslûbu’l-hakîm” birbiriyle yakın ilişki halinde olan iki önemli söz sanatıdır.

Bu çalışmada, es-Safedî (ö.764/1363) tarafından kaleme alınan “el-Hevlu’l-Mu‘cib fi’l-Kavli bi’l-Mûcib” adlı eser incelenmiştir. Bu eser “el-kavlu bi’l-mûcib” sanatı hakkında tespit edilebilen ilk ve tek müstakil eserdir. Eserde konu ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve istişhadlar çok geniş bir yelpazede verilmiştir. Bu nedenle eser incelenmeye değer görülmüştür.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, el-kavlu bi’l-mûcib sanatı ile karıştırılan bir söz sanatı olan uslûbu’l-hakîm sanatının tanımı, çeşitleri ve örnekleri ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde es-Safedî’nin hayatı, eserleri ve Arap dilindeki yeri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise el-kavlu bi’l-mûcib sanatının izahı yapıldıktan sonra es-Safedî’nin “el-Hevlu’l-Mu‘cib fi’l-Kavli bi’l-Mûcib” adlı eseri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bedî‘, el-kavlu bi’l-mûcib, uslûbu’l-hakîm, es-Safedî, el-Hevlu’l-Mu‘cib fi’l-Kavli bi’l-Mûcib.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MUHAMMED AŞANTOĞRUL		
	Student Number	158106081003		
	Department	Basic Islamic Sciences / Arabic Language & Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	DOÇ. DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ		
Title of the Thesis/Dissertation	AL-SAFADI AND HIS BOOK "AL-HAWL AL-MU'JIB FI AL-KAWL BI AL-MUJIB"			

Arabic language eloquence is composed of three sub-disciplines: me'ânî, beyân and bedî'. Of them, the bedî' is emerged from the art of beautifying the words. Generally this discipline covers the "al-kawl bi al-mujib" and "uslûb al-hakîm" being closely related to each other which are two important arts of word.

This study works on "al-Hawl al-Mu'jib fî al-Kawl bi al-Mujib" book which is written by al-Safadi (d.764/1363). This book is the first and the only independent work that can be found about the art of "al-kawl bi al-mujib". In the mentioned book, the subject has been studied in detail and adduces are given in a wide rage. Consequently, the book was noteworthy to be examined.

This study is composed of an introduction and two parts. The introduction discusses about the definition, types and examples of the art of "uslûb al-hakîm", which is confused with art of "al-kawlu bi al-mujib".

Moreover, the first part studies the life of al-Safadi, his books and his position in the Arabic literature. Similarly, in the second part, after shedding light on the art of "al-kawl bi al-mujib", this part examines the book of al-Safadi which is called "al-Hawl al-Mu'jib fî al-Kawl bi al-Mujib".

Keywords: Bedî', al-kawl bi al-mujib, uslûb al-hakîm, al-Safadi, al-Hawl al-Mu'jib fî al-Kawl bi al-Mujib.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IV
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

ARAP BELAGATINDA USLÛBU'L-ĦAKÎM

1. Arap Belagatında Kullanılan Üslûb Çeşitleri.....	1
2. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatı.....	4
2.1. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatının Tanımı.....	4
2.2. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatının Tarihçesi ve Belagattaki Yeri.....	7
2.3. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatının Türleri.....	10
2.4. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatının Örnekleri.....	11
2.5. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatının Amaçları.....	16
2.6. Uslûbu'l-Ħakîm Sanatının Önemi ve Belâğî Değeri.....	19
3. el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatı.....	21
3.1. el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatının Tanımı.....	21
3.2. el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatının Tarihsel Seyri.....	22
3.2.1. Fıkıh Usûlünde el-Ħavlu bi'l-Mûcib.....	22
3.2.2. Belagat İlminde el-Ħavlu bi'l-Mûcib.....	25
3.3. el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatının Türleri ve Örnekleri.....	26
3.4. el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatının Amaçları.....	27
3.5. el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatının Belagattaki Yeri ve Önemi.....	29
4. Uslûbu'l-Ħakîm ve el-Ħavlu bi'l-Mûcib Sanatları Arasındaki İlişki.....	31
4.1. İki Sanatın Aynı Olduğunu İddia Edenler.....	32
4.2. İki Sanatın Farklı Olduğunu İddia Edenler.....	33
4.3. Değerlendirme.....	34

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞ-ŞAFEDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNDEKİ YERİ

1.1. eş-Şafedî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış.....	38
1.1.1. Siyasi Durum.....	38
1.1.2. Sosyal Durum.....	40
1.1.3. İlmî ve Kültürel Durum.....	41
1.2. Hayatı.....	43
1.2.1. İsmi, Nesebi, Künyesi.....	43
1.2.2. Doğum Tarihi ve Yeri.....	43
1.2.3. İlim Tahsili ve Yetiştirilmesi.....	44
1.2.4. Hocaları.....	45
1.2.5. Talebeleri.....	52
1.2.6. Meslekî Hayatı.....	55
1.2.7. Karakteri ve Kişisel Özellikleri.....	56
1.2.8. Vefâtı.....	57
1.3. Eserleri.....	57
1.3.1. Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri.....	58
1.3.1.1. Belagat Alanındaki Eserleri.....	58
1.3.1.2. Dil ve Lügat Alanındaki Eserleri.....	60
1.3.1.3. Şiir Alanındaki Eserleri.....	61
1.3.1.4. İnşâ ve Mağâmât Türü Eserleri.....	63
1.3.2. Tarih ve Biyografiye Dair Eserleri.....	65
1.3.3. Diğer Alanlara Dair Eserleri.....	67
1.4. Arap Dilindeki Yeri ve Önemi.....	67
1.4.1. Şairliği.....	67
1.4.2. Nesir Yazıları.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

EŞ-ŞAFEDÎ'NİN “*EL-HEVLU'L-MU'ÇİB Fİ'L-ĞAVLİ Bİ'L-MÛCİB*” ADLI ESERİ

2.1. eş-Şafedî'nin “ <i>el-Hevlu'l-Mu'çib fi'l-Ğavli bi'l-Mûcib</i> ” Adlı Eseri.....	73
2.1.1. Eserin Adı.....	73
2.1.2. Eserin Nüshası ve Tahkiki.....	73
2.1.3. Eserin Telif Sebebi ve Zamanı.....	74
2.1.4. Eserin Önemi.....	75
2.1.5. Eserde Takip Edilen Metot.....	76
2.1.6. Eserin Muhtevası.....	77
2.1.7. eş-Şafedî'ye Göre el-Ğavlu bi'l-Mûcib Sanatı.....	78
2.1.8. Eserde Konuyla İlgili Kullanılan İstışadlar.....	80
2.1.8.1. Nevâdir Türündeki Örnekler.....	80
2.1.8.1.1. Âyetlerle İlişkilendirilen Örnekler.....	80
2.1.8.1.2. Hadislerle İlişkilendirilen Örnekler.....	81
2.1.8.1.3. Nevâdir Türündeki Diğer Örnekler.....	84
2.1.8.2. Şiir Türündeki Örnekler.....	86
2.1.9. Eserde Faydalanılan Kaynaklar.....	95
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	99

KISALTMALAR

a.y.	aynı yer
b.	bin, ibn (oğlu)
bkz.	Bakınız.
bs.	basım
c.	cilt
c.c.	celle celâluh
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	hicrî
Hz.	hazreti
İLTED	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi- İlahiyât Tetkikleri Dergisi
Krş.	Karşılaştırın.
m.	miladî
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
md.	madde
OMÜİFD	On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	ölüm tarihi
r.a.	rağiyallâhu ‘anhu - rağiyallâhu ‘anhâ
s.	sayfa
ss.	sayfa sayısı
sy.	sayı
s.a.s.	şallallahu ‘aleyhi ve sellem
Thk.	tahkik eden
tsz.	tarihsiz
Yay.	yayınları
vd.	ve devamı

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

اَ	: A, e	س	: S, s
اُ	: U, u	ش	: Ş, ş
اِ	: İ, i	ص	: Ş, ş
آَ	: Â, â	ض	: D, d
اُوٓ	: û, û	ط	: T, t
اِيٓ	: î, î	ظ	: Z, z
ء	: ’	ع	: ’
ب	: B, b	غ	: Ğ, ğ
ت	: T, t	ف	: F, f
ث	: S, s	ق	: K, k
ج	: C, c	ك	: K, k
ح	: H, h	ل	: L, l
خ	: H, h	م	: M, m
د	: D, d	ن	: N, n
ذ	: Z, z	و	: V, v
ر	: R, r	ه	: H, h
ز	: Z, z	ي	: Y, y

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi, gerek görülen yerlerde şahıs isimleri ve eser adlarının telaffuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Türkçede sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Tamlama ya da bileşik isimlerde Arapça okunuş esas alınmış, ancak kolaylıkla okunabilmesi için tamlamalar kesme işaretiyle ayrılmadan, “Zeyne’l-âbidîn” veya “Şihâbu’d-dîn” yerine doğrudan “Zeynelâbidîn” ya da “Şihâbuddîn” şeklinde verilmiştir.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'i Arapça olarak nâzil eden Cenâb-ı Allah (c.c.)'a sonsuz hamd, insanların en fasîhi ve belîği olan Rasûlullâh (s.a.s.)'a sayısız salât-u selâm olsun...

Yeryüzünün en köklü dillerinden biri Arapça'dır. Arapça metinlerin tam olarak doğru anlaşılabilmesi bu dile ait söz sanatlarının iyi bilinmesine bağlıdır. Arap belagatında ele alınan “el-ğavlu bi'l-mûcib” ve “uslûbu'l-ğakîm” birbiriyle yakın ilişki içinde olan iki önemli söz sanatıdır. Arap belagatının alt disiplinlerinden olan me'ânî veya bedî' ilmi kapsamında mütalaa edilen bu iki söz sanatı, iki süt kardeşe benzetilmektedir. Ancak aralarında bazı nüans farklarının bulunduğu muhakkaktır. Bu durum, esas itibarıyla “el-ğavlu bi'l-mûcib” sanatı hakkında telif edilen bir eserin incelendiği bu çalışmada “uslûbu'l-ğakîm” sanatının da ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Belagatın kaynağı olan Yüce Allah (c.c.)'ın kelâmı Kur'ân-ı Kerîm ve O'nun insanlığa rehber olarak gönderdiği Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hadisleri hiç şüphesiz en hakîm (hikmetli) üslupla ifade buyrulmuştur. “el-Ğavlu bi'l-mûcib” ve “uslûbu'l-ğakîm” sanatlarının iyi anlaşılması, Kur'ân'ın muhataplarına karşı kullandığı bir üslubun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak, aynı zamanda Kur'ân okuyucusunu ve dinleyicisini Kur'ân'ın mânevî ikliminden daha fazla istifade ettirecektir. Aynı durum hadisler için de söz konusudur. Peygamberimiz (s.a.s.)'in soru soranlara “hikmetli söz söyleme sanatı” demek olan uslûbu'l-ğakîmle cevap vermesi meseleye olan alakayı arttırmaktadır.

“el-Ğavlu bi'l-mûcib” ve “uslûbu'l-ğakîm” sanatları, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler başta olmak üzere Arap dilinde sıklıkla kullanılan bir sanat olması sebebiyle bu çalışmada incelenmeye değer görülmüştür. Ayrıca “el-ğavlu bi'l-mûcib” ve “uslûbu'l-ğakîm” sanatlarına dair eş-Şafedî'nin incelenen eseri dışında yazılmış herhangi bir müstakil eser tespit edilememiştir. Konuyla ilgili belagat kaynaklarında serpiştirilmiş kısa bölümler mevcuttur. Fakat konu yüzeysel olarak anlatılmış detaya girilmemiştir. Bu sebeple eş-Şafedî'nin konuyla ilgili kaleme aldığı eser büyük

önemi haizdir. Dolayısıyla bu çalışmadaki amaç hem söz konusu eseri tanıtmak hem de ülkemizde konuyla ilgili herhangi bir detaylı çalışmanın olmaması nedeniyle fazla bilinmeyen “el-ķavlu bi’l-mûcib” ve “uslûbu’l-ħakîm” sanatlarını tahlil ederek akademik çalışmalara katkı sağlamaktır.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden müteşekkil olup, giriş bölümünde uslûbu’l-ħakîm sanatı anlatıldı. Bu söz sanatının tanımı, çerçevesi, çeşitleri ve örnekleri ele alındı.

Çalışmanın birinci bölümünde eş-Şafedî’nin hayatı, eserleri ve Arap dilindeki yeri üzerinde duruldu. İkinci bölümde ise el-ķavlu bi’l-mûcib sanatının izahı yapıldıktan sonra eş-Şafedî’nin “*el-Hevlu’l-Mu’cib fi’l-Ķavli bi’l-Mûcib*” adlı eseri incelendi. Bu çalışma, Arap dili ve belagatında önemli bir yeri olan eş-Şafedî’nin alanla ilgili çok değerli bir eserinin tahlilini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın oluşmasında büyük emeği geçen danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Vehbi Dereli’ye ve kendilerinden istifade ettiğim diğer değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden, muvaffakiyet ise yalnız Yüce Allah’tandır.

Muhammed AŞANTOĞRUL
KONYA - 2018

GİRİŞ

ARAP BELAGATINDA USLÛBU'L-ĦAKÎM

1. Arap Belagatında Kullanılan Üslûb Çeşitleri

Arap belagatında üslûb çalışmaları, genellikle Kur'ân-ı Kerîm etrafında gelişmiştir. Müslümanlar, Kur'ân'ın kendine has üslubunu anlayabilmek için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Belagat ilminin bağımsız bir ilim halini alması hayli uzun bir zaman almıştır. Bu süreçte “Beyânu'l-Kur'ân”, “Me'ânî'l-Kur'ân”, “İ'câzu'l-Kur'ân”, “Mecâzu'l-Kur'ân”, “Müşkilü'l-Kur'ân”, “İ'râbu'l-Kur'ân” vb. isimler altında Kur'ân'ın inceliklerini ortaya koymaya çalışmışlar ve hayli zengin bir birikim oluşturmuşlardır. Belâgatın ilkelerinin, metot ve terminolojisinin ortaya konulması ancak V. asırdan sonra mümkün olmuştur.¹

Belagat ilmi üçlü bir taksime tabi tutulmuştur. Bunlardan me'ânî ilmi, sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini ve buna dair kuralları konu alır. Beyân ilmi, maksadı anlaşılır bir şekilde ve birbirinden farklı usullerle ifade etme yollarını inceler. Bedî' ilmi ise maksadı ifadede yeterli olan söze, mana ve ahenk yönünden güzellik katma yollarını gösteren ilim dalıdır.²

Belagat ilminin iki temel gayesi bulunmaktadır. Birincisi ortama uygun söz söyleyebilmektir ki buna terminolojide “muktezâyı hâle muvâkafat” denilmektedir. İkincisi ise mütekellimin meramını farklı yollarla ve anlaşılır bir tarzda ifade edebilmesidir. Düşüncenin farklı şekillerde ortaya konulmak istenmesi belagat ilmindeki üslupları ortaya çıkarmıştır. Esasında zaten her insanın üslûbu nevi şahsına munhasırdır. Çünkü her insanın üslûbu, şahsiyetine, kabiliyetine, yaşadığı çevreye, ruhî ve fikrî durumuna göre farklılık arzeder. “Üslûb-i beyân aynıyla insandır” vecizesi bu gerçeği yansıtmaktadır. Belagat ilmi bir düşüncüyü fasih kelimelerle uygun yer ve zamanda doğru bir tarzda anlatmak olduğundan; belagatın alt

¹ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 381.

² Ali Bulut, *Belâgat-i Müyessera Meânî-Beyân-Bedî'*, 2. bs., İfav Yay., İstanbul, 2016, s. 19; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 11. bs., Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2013, s. 38.

disiplinleri olan meani, beyan ve bedi ilimleri “belâğî üslûb” kavramıyla nitelendirilmektedir.³

Her makama uygun bir üslup vardır. Örneğin; hitabet üslubu ile eğitim üslubu birbirinden farklıdır. Seçmenlere yapılan hitap üslubu, askere yapılan hitap üslubundan farklıdır. Üzüntü ve korku anındaki üslup, sevinç ve sükûnet anındaki üslup, vaaz ve nasihat üslubu, kavga ve cedel üslubu, yardım isteme üslubu, dua ve diğer üsluplar birbirinden tamamen farklı üslup tarzlarıdır.⁴

Muhatabın durumuna, şahsiyetine ve kişisel özelliklerine göre bir üslup belirlemek çok önemlidir. Cahil, bilgili; âmir, memur; köylü, şehirli; aptal, zeki gibi farklı insan gruplarına göre üslup ve hitap etme şekli farklılık arzmelidir. Aksi halde konuşan veya hitap eden kimse konuşmasından elde etmek istediği gayeye ulaşamaz. (كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَىٰ قَدْرِ عُقُولِهِمْ) “İnsanlarla akıllarının alabileceği (anlayabilecekleri) şekilde konuşun”⁵ düsturunda vurgulanmak istenen tam olarak bu noktadır.

Arap belagatında üslub çeşitleri denilince akla ilk gelen sınıflandırma ilmî, edebî ve haţâbî üsluptur. Bunların açıklamaları sırasıyla aşağıda verilmiştir:

İlmî üslub: Akla ve mantığa uygun, tutarlı, hayalden uzak, süslü söz sanatlarından arındırılmış olan üslub çeşididir. Bu üslubun en öne çıkan özelliği sade ve açık olmasıdır. Kapalı, muğlak, birkaç manaya gelmesi muhtemel sözcüklerin kullanılmaması gerekir. Objektiflik ve duygusallıktan kaçınma esastır. Ancak gerçekleri zihne yaklaştırmak maksadıyla teşbih (benzetme) sanatı yer alabilir. Bilimsel eserlerin anlatımı ilmî üsluba girmektedir.

³ Rumadani Sagala, “el-Uslûb”,

<http://download.portalgaruda.org/article.php?article=483637&val=5890&title=%C3%98%C2%A7%C3%99%E2%80%9E%C3%98%C2%A3%C3%98%C2%B3%C3%99%E2%80%9E%C3%99%CB%86%C3%98%C2%A8> (Erişim Tarihi ve Saati: 14.02.2017, 23:50).

⁴ ‘Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1416/1996, I, ss. 61-62; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân - Me'ânî - Bedî' İlimleri)*, 5. bs., İfav Yay., İstanbul, 2009, ss. 31-32.

⁵ Ebû Saîd el-Hâdimî, *el-Berîkatu'l-Mahmûdiyye fi Şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1266/1850, II, 929; Şemsuddîn Muhammed b. Muflih el-Mağdisî, *el-Âdâbu's-Şer'îyye* (Thk. Şu'ayb Arnaûf ve Ömer el-Kayyâm), 3. bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1999, I, 296.

Edebî üslub: Hayal gücü, süslü söz sanatları, benzetme ve tasvirlerin hâkim olduğu üslup çeşididir. Edebî eserlerin anlatımında soyut kavramlar somutlaştırılır ya da somut eşyalar soyutlaştırılır. Duygulara hitap edilerek duygular harekete geçirilmeye çalışılır. Bu sebeple abartma, gerçek sebepleri görmezden gelme ve sembolik bir anlatım söz konusudur.

el-Ma‘arrî (ö.449/1057)’nin dolunayın yüzeyinde görülen lekeleri, memdûhun (övülen kişinin) ölümü üzerine ağıt yakan kadının ellerini yüzüne vurmasından dolayı yüzünde oluşan tokat izlerine benzetmesi bu üslûba örnektir.⁶

وَمَا كُفِّتُهُ الْبَدْرُ الْمُنِيرَ قَدِيمَةً
وَلَكِنَّهَا فِي وَجْهِهِ أَثَرُ اللَّطْمِ

Parlak dolunaydaki leke, eskiden beri var olan birşey değildir, fakat (memdûhun ölümüne ağıt yakarken dolunayın) yüzünde oluşan tokatlama izidir. (Tavîl)

el-Mütenebbî (ö.354/965) ve İbnu'l-Mu‘tez (ö.296/908)’e ait aşağıda verilen mersiye türü beyitlerde de aynı üslup söz konusudur.⁷

مَا كُنْتُ أَمَلُ قَبْلَ نَعْشِكَ أَنْ أَرَى
رَضْوَى عَلَى أَيْدِي الرِّجَالِ يَسِيرُ

Senin tabutunu (görmeden) önce Radvâ dağının adamların elleri üzerinde nasıl yürüdüğünü görmeyi beklemezdim. (Kâmil)

قَدْ ذَهَبَ النَّاسُ وَ مَاتَ الْكَمَالُ
وَ صَاحَ صَرْفُ الدَّهْرِ : أَيْنَ الرِّجَالُ

هَذَا أَبُو الْعَبَّاسِ فِي نَعْشِهِ
فَوْمُوا أَنْظَرُوا كَيْفَ تَسِيرُ الْجِبَالُ

İnsanlık kalmadı, kemâlat bitti ve zamanın felâketi “Yiğitler nerede!” diye feryat etti.

İşte Ebu'l-Abbas tabutun içinde, kalkın bakın da dağlar nasıl yürüyor. (Serî‘)

⁶ İsmail Durmuş, “Üslûp”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 384.

⁷ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdîha fî'l-Beyân ve'l-Me‘anî ve'l-Bedî‘*, Mektebetu Dâri'l-Fecr, Beyrut, 2014, s. 28.

Haşâbî üslub: İnsanlara hitap ederken sözcük ve manaların gücü kullanılarak ve sözün gerekli vurgu, jest ve mimiklerle desteklenerek muhatapları etkilemek, ikna etmek, harekete geçirmek için kullanılan üsluptur. Bu üslubun belirgin özellikleri arasında sözcüklerin tekrar edilmesi, eş anlamlı kelimelerin, deyim ve atasözlerinin kullanılması, farklı ifade çeşitlerinden faydanılması zikredilebilir.⁸

Ayrıca Arap belagatında genellikle me‘ânî ilmi kapsamında ele alınan, sözün olması gerekenin veya beklenilenin (muktezayı zâhir) dışına çıkması konusuyla ilgili olan üslup çeşitleri vardır. Bunlar; iltifât, kılb, tağlîb, idmâr ve izhâr, tecâhul-i ‘ârif, uslûbu'l-ḥakîm, el-ḳavlu bi'l-mûcib'tir. Bu çalışmada bu üsluplardan sadece uslûbu'l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatları ele alınmaktadır. eş-Şafedî'nin bu çalışmada incelenen eseri, esas itibarıyla el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatına dair olsa da aralarındaki yakın münasabetten dolayı giriş bölümünde uslûbu'l-ḥakîm sanatının anlatılması uygun görülmüştür. Bu şekilde çoğu zaman karıştırılmakta olan bu iki söz sanatının mukayesesinin yapılması daha kolay olacaktır.

2. Uslûbu'l-Ḥakîm Sanatı

2.1. Uslûbu'l-Ḥakîm Sanatının Tanımı

“Uslûb” (أسلوب) kelimesi sözlükte “izlenen yol, takip edilen metot, benimsenen tarz veya görüş” gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “esâlîb” (أساليب) şeklinde kullanılmakta olup terim olarak “bir kimsenin duygularını, düşüncelerini ifade ediş tarzı ve konuşma biçimi” kastedilmektedir.⁹

“Uslûb” kelimesinin kökenine bakıldığında, fiil sigasıyla “selebe” (سَلَبَة) denilince “onun elbisesini çaldı, onu soydu, üzerindeki gıyasetleri gasbetti” kastedilse de

⁸ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, ss. 24-31; Durmuş, “Üslûp”, *DİA*, XLII, ss. 383-384.

⁹ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 1. bs., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, II, 1194; el-Cevherî, *eş-Şihâh-Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye* (Thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Atţâr), 4. bs., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, I, 149; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut, 1990, I, 473; Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, 4. bs., Mektebetu'ş-Şurûki'd-Devliyye, Mısır, 1425/2004. s. 441.

isim olarak “seleb” (سَلَبٌ) insanın üzerindeki her türlü elbiseyi ifade etmektedir.¹⁰ Bir insanın elbisesi, onun giyinme tarzını gösterirken uslûbu da onun konuşma tarzını ifade etmektedir. Bu şekilde bir irtibat kurulması mümkün gözükmemektedir.

“Ḥakîm” (حَكِيمٌ) kelimesi ise sıfat-ı müşebbehe olup “hikmet sahibi, bilgin, tedbirli, sağduyulu, akıllı, feraset sahibi” gibi anlamlara gelmektedir. “Ḥakîm” kelimesi Allah (c.c.)’a izafetle “hükümün sahibi, hükümü elinde tutan, hükümü veren” manasında kullanılmaktadır. Bu durumda “fe‘îl” sigası ism-i fâ‘il şeklinde değerlendirilerek “ḥakîm” kelimesi “ḥâkim” manasında tasavvur edilmektedir.¹¹

Uslûbu’l-ḥakîm kavramı iki kelimeden mürekkep olup kaynaklarda genellikle isim tamlaması (uslûbu’l-ḥakîm) şeklinde geçmektedir ki bu da “ḥakîmin üslûbu” manasına gelmektedir.¹² Bazı kaynaklarda sıfat tamlaması (el-uslûbu’l-ḥakîm) şeklinde zikredilse de mananın fazla değişmeyeceği kanaatindeyiz. Sıfat tamlaması terkibi “hikmetli, nükteli söz” anlamında olduğu gibi “hikmet sahibi kimsenin kullandığı üslûb” anlamında da yorumlanabilir. “Ḥakîm”in “uslûb”a isnadı, üslûbun sahibine nispetledir. Yani ḥakîm olan üslup değil o üslûbu kullanan kimsedir. Belagatta buna benzer ifade şekillerine mecâz-ı aklî denilmektedir. فُلَانٌ سَيْفُهُ جَبَانٌ “Falan şahsın kılıcı korkaktır” ya da صُنْدُوقٌ مَالِهِ بَخِيلٌ “onun para kasası cimridir” ifadelerinde maksat kılıcın ve kasanın sahibini yermektir.¹³ Dolayısıyla isim tamlaması (uslûbu’l-ḥakîm) veya sıfat tamlaması (el-uslûbu’l-ḥakîm) şeklindeki her iki ifadede de sözün-üslûbun, ḥakîm ve bilge bir kimseden sadır olduğu kastedilmektedir.

Uslûbu’l-ḥakîm sanatını terim anlamıyla ilk olarak kullanan es-Sekkâkî (ö.626/1229), bu sanatı şöyle tarif eder: “Uslûbu’l-ḥakîm sanatı, muhatabın sözüne ya da sorusuna beklemediği bir cevap verilmesidir.”¹⁴

¹⁰ el-Ḥalîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn* (Thk. Abdulḥamîd Hindâvî), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 262.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 140.

¹² İsmail Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 381.

¹³ el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-‘Arabiyye*, I, 201.

¹⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 2. bs., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 327.

el-Miftâh şârihi el-Ğazvîni (ö.739/1338), es-Sekkâkî'nin yaptığı tarifi biraz daha açarak bu sanatı şöyle izah etmektedir: “*Uslûbu'l-ğakîm sanatı ya muhatabın sözüne kastetmediği bir anlam yükleyerek ona beklemediği bir karşılık vermek şeklinde olur ki burada uygun düşenin bu karşılık olduğu vurgulanmak istenir ya da muhatabın sorusu başka bir soru konumunda kabul edilerek ona beklemediği bir cevap verilir ki bu durumda da ona uygun düşenin veya onun için mühim olanın bu sorunun cevabı olduğuna dikkat çekilmek istenir.*”¹⁵

es-Sekkâkî ve el-Ğazvîni'den sonra kaynaklarda zikredilen tanımlar genellikle aynı olmakla birlikte konuyla ilgili farklı değerlendirmeler de söz konusudur.

Seyyid Şerîf el-Curcânî (ö.816/1413)'ye göre “*uslûbu'l-ğakîm, daha önemli olan şeyi terkettiği için konuşan kimseye tariz yaparak daha mühim olanı zikretmekten ibarettir.*”¹⁶

es-Suyûtî (ö.911/1505)'nin konuyla ilgili değerlendirmesi ise şöyledir: “*Asıl olan cevabın soruya mutabık olmasıdır. Bazen bunun dışına çıkılabilir ki bununla sorunun olması gerektiği şekline dikkat çekilir. Bu üslup, es-Sekkâkî'nin uslûbu'l-ğakîm olarak adlandırdığı üsluptur.*”¹⁷

İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534)'nın *Risâletun fî Beyâni'l-Uslûbi'l-Ğakîm ve Temyîzihi an Sâiri'l-Esâlîbi'l-Mu'tebere inde Erbâbi'l-Belâgati ve Ashâbi'l-Berâ'a* adlı risalesinde yaptığı tanıma göre ise “*uslûbu'l-ğakîm, makamın gerektirdiği bir hikmetten ya da akl-ı selim sahiplerinin yanında makbul olan ince bir nükteden dolayı hitabın îcap ettirdiği cevaptan udûl etmek (yüz çevirmek)tir.*”¹⁸

¹⁵ el-Ğazvîni, Celâluddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga* (Thk. Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî), el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 1428/2008, s. 84.

¹⁶ Seyyid Şerîf el-Curcânî, “Uslûbu'l-ğakîm” md., *et-Ta'rîfât*, 2. bs., Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007, s. 81.

¹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Ğur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, I, 397.

¹⁸ Abdullah el-Ceyûsî ve Muhammed Tavâlibe, “Risâle fî Uslûbi'l-Ğakîm li'bn-i Kemâl Bâşâ Dirâse ve Tahkîk”, *el-Mecelletu'l-Ürdüniyye fî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, c. V., sy. 2., Ürdün, 2009, s. 132.

2.2. Uslûbu'l-Ĥakîm Sanatının Tarihçesi ve Belagattaki Yeri

Uslûbu'l-Ĥakîm sanatının tarihsel seyrine bakıldığında, onun bedî' ya da me'ânî ilmi çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Ancak bedî' ilminin me'ânî ilminden çok sonraları tekâmül ettiği dikkate alınırsa bu sanatın ilk evrede me'ânî ilmi kapsamında değerlendirilmesi normal karşılanabilir. Bedî' ilminin, me'ânî ve beyân ilimlerinden ayrı bir ilim dalı haline gelmesi hicrî VII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmeye başlamıştır.¹⁹

Câhîz (ö.255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinin “el-luğaz ve'l-cevâb” bölümünde uslûbu'l-Ĥakîm sanatını çağrıştıran ifadeler kullanmaktadır.²⁰ ‘Abdulkâhîr el-Cürċânî (ö.471/1078-79)’nin de *Delâilu'l-Î'câz* adlı eserinde “muğâlata” adı altında verdiği Kaba'serâ ile Haccâc arasında yaşanmış meşhur diyalog, söz konusu sanatın kapsamına girmektedir. Haccâc'ın cezalandırmak istediği Kaba'serâ'ya (لَا حَمْلَ لَكَ عَلَى الْأَذْهَمِ) “Seni zincire (edhem) vuracağım” deyince Kaba'serâ bu sözü, (مِثْلَ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَذْهَمِ وَالْأَشْهَبِ) “Senin gibi bir emir siyah (edhem) ata da bindirir boz (eşheb) ata da” şeklinde yorumlamış ve bu güzel nükteyle Haccâc'ı etkileyerek bağışlanmasını sağlamıştır.²¹

Bu sanattan “uslûbu'l-Ĥakîm” terkihiyle ilk defa bahseden es-Sekkâkî (ö.626/1229) bu sanatı, sözün muktezâyı zâhirin²² dışına çıkmasının örneği olarak vermiş dolayısıyla me'ânî ilmi içerisinde değerlendirmiştir.²³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünü kelâmı lafız veya mana yönünden güzelleştiren sanatlara ayırmış, ancak bu sanatlarla ilgili *bedî'* terimini kullanmadan yalnızca “*taĥsînu'l-keġâm gayesiyle kullanılan sanatlar*” diye bahsetmiştir.

¹⁹ Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Bedî'”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, s. 321.

²⁰ el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Thk. Abdusselâm Hârûn), 7. bs., Mektebetu'l- Ĥâncî, Kâhire, 1998, s. 281.

²¹ Abdulkâhîr el-Cürċânî, *Delâilu'l-Î'câz* (Thk. Yâsîn el-Eyyûbî), Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 2007, s. 172; Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, XLII, 381.

²² Muktezâyı zâhir terimi; kelâmın vakiyaya uygun olmasını, lafızların beklenen anlamda kullanılmasını ya da kelimelerin açık anlamı dışında bir anlam taşıma ihtimalinin bulunmadığını ifade etmektedir. Bkz. Ahmet Maġlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâġiyyeti ve Teġavvuruhâ*, 2. bs., Mektebutu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1993, s. 642.

²³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, ss. 327-328.

el-Ḥaṭîb el-Ḳazvînî (ö.739/1338) de “*üçüncü sanat bedî‘ ilmidir*” diyerek bedî‘i, me‘ânî ve beyândan sonra gelen bir bölüm olarak ele alır. Fakat söz konusu sanata, me‘ânî ilmi bölümünde yer verir ve “*es-Sekkâkî’nin uslubu’l-ḥakîm diye isimlendirdiği sanat*” olarak ifade eder.²⁴

Uslûbu’l-ḥakîm sanatı, es-Sekkâkî ve el-Ḳazvînî dışında genellikle sözün manasını güzelleştiren söz sanatlarından (muḥassinât-i ma‘neviyye) biri olarak mütalaa edilmektedir. O halde bedî‘ ilmiyle ilgili kısa bir malumat vermek yerinde olacaktır.

Bedî‘ kelimesi sözlükte “eşsiz, eşi ve benzeri olmayan, yeni, görülmemiş” gibi manalara gelmektedir.²⁵ Bedî‘ kelimesi فَعِيل vezninde sıfat-ı müşebbehe olup بَدَعَ (muzarisi: يَبْدَعُ) fiilinden türemiş bir isimdir. Terim manası olarak ise muktezâ-ı hale uygun fasih sözü nasıl güzelleştireceğimizi öğreten ilim dalıdır.²⁶

Temellerini Câhîz’ın attığı kabul edilen Bedî‘i edebi bir sanat olarak inceleyen ve konularını ele alıp açıklayan ilk kişi Abbasî halifesi İbnu’l-Mu‘tez (ö.296/908)’dir. *Kitâbu’l-Bedî‘* adlı eseri, bu alandaki ilk müstakil çalışma sayılmaktadır. IV. yüzyılda Bedî‘ teriminin kapsamı biraz daha genişlemeye başlar. Ḳudâme b. Ca‘fer *Naḳdu’s-Şi‘r*, Ebu’l-Hasan el-Curcânî *el-Vesâta*, Ebû Hilâl el-‘Askerî *Kitâbu’s-Şinâ‘ateyn* adlı eserleriyle bu alana önemli katkı sağlamıştır. VI. yüzyıl müelliflerinden Reşiduddin Vatvât (ö.573/1177), sadece bedî‘ sanatlarını konu edindiği *Ḥadâi’iḳu’s-Siḥr* adlı eserinde elli kadar bedî‘ sanatını bir araya getirmiştir. VII. yüzyılda İbn Ebi’l-İşba‘ (ö.654/1256) *Bedî‘u’l-Ḳur‘ân*, Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî (ö.651/1253) de yetmişe yakın edebî sanatı kapsayan *el-Bedî‘* adlı eserini yazmıştır. es-Sekkâkî ve el-Ḥaṭîb el-Ḳazvînî’den sonra ise bu ilim dalı tek başına bir esere konu edilmemiş ve belâgat eserlerinde daima “üçüncü fen” olarak zikredilmiş ve mevcut eserlere şerh ve haşiyeler yazma yoluna gidilmiştir.²⁷

²⁴ el-Ḳazvînî, *el-İdâh*, s. 84.

²⁵ el-Ḥalîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 121; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, VIII, 6.

²⁶ Bulut, *Belâgat-i Müyesserâ*, s. 179.

²⁷ Hacımüftüoğlu, “Bedî‘”, *DİA*, V, ss. 320-321.

Bedî‘ sanatlarının sayısı tarihi gelişimi içerisinde genellikle artarak devam etmiştir. Özellikle her beytinde en az bir bedi sanatının bulunduğu Hz. Peygamber (s.a.s.)’i medih için yazılan “bedî‘iyyât” türü eserlerde bu sayı abartılı noktalara kadar ulaşmıştır. Örneğin Şafiiyuddîn el-Hillî’nin (ö.837/1434) *el-Kâfiyetu’l-Bedî‘iyye fi’l-Medâ’ihi’n-Nebeviyye* adlı eserinde 151, Zeynuddîn Şa‘bân b. Muhammed el-Âşârî (ö.828/1424)’nin *el-‘İkdu’l-Bedî‘ fi Medhi’s-Şefî‘* adlı eserinde ise 240 bedî‘ sanatına yer verilmiştir.²⁸

Bedî‘ sanatlarının söz konusu sayılara ulaşmasında, bu alanda eser kaleme alan müelliflerin bir sanatın alt başlıkları olarak yeni sanatlar ilave etmeleri ve ilave edilen bu sanatların daha sonra müstakil başlıklara dönüşmesi, müelliflerin sanatları farklı isimlendirmesi, belâgatın diğer disiplinlerinden (me‘ânî-beyân) bazı konu başlıklarının ya kısmî değişikliklerle ya da olduğu şekliyle bedî‘ ilmine transfer edilmesi gibi faktörler zikredilmektedir.²⁹

Bedî‘ ilmi ikili bir taksime tabi tutulmuştur. Buna göre bedî‘ ilmindeki sanatların bir kısmı mana ile ilgili olup, bunlara anlamı güzelleştiren sanatlar (muḥassinât-ı ma‘neviyye) denir. Bir kısmı da lafızla ilgili süsleme sanatlarıdır ki bunlara da lafzî güzel kılan sanatlar (muḥassinât-ı lafziyye) denilmektedir. Bu sınıflandırmaya göre, neredeyse her belagat kitabında karşımıza çıkabilecek bedi sanatlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.³⁰

Lafız ile ilgili bedî‘ sanatları şunlardır: cinâs, secî‘, muvâzene, taşrî‘, teşrî‘, iktibâs, kalb, izdivâc, luzûmu mâ lâ yelzem, reddu’l-‘acuz ‘ala’s-şadr, mâ lâ yestehîl bi’l-in‘ikâs, i’tilâfu’l-lafz me‘a’l-lafz, i’tilâfu’l-lafz me‘a’l-ma‘nâ, tasmît, insicâm (suhûlet), iktifâ, tetrîz.

²⁸ Hulusi Kılıç, “Bedî‘iyyat”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 323; Muhammed Vehbi Dereli, “Dinin Edebiyata Etkisi Bağlamında Osmanlı Dönemi Bedî‘iyyat Çalışmaları -Aişe El-Bauniyye Örneği-”, *II. Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış Sempozyumu* (19-20-21 Mayıs 2016), Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay., Konya, 2016, s. 435. Ayrıca bedî‘iyyât hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Ebû Zeyd, *el-Bedî‘iyyât fi’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, Beyrut, 1983, s. 55 vd.

²⁹ Hasan Uçar, *Kur‘ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî‘ Sanatları*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013, s. 31.

³⁰ el-Kazvînî, *el-Telhîş fi ‘Ulûmi’l-Belâğa* (Thk. ‘Abdurrahmân el-Berķûķî), Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire, 1904, ss. 437-439; ‘Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-Bedî‘*, Dâru’n-Nahđati’l-‘Arabîyye, Beyrut, tsz., ss. 247-248; Ahmed Mustafa el-Merâġî, *‘Ulûmu’l-Belâğa el-Beyân ve’l-Me‘ânî ve’l-Bedî‘*, 3. bs., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993, ss. 397-399.

Anlam ile ilgili bedî‘ sanatları şunlardır: tevriye, istiḥdâm, istiṭrâd, tıbâk, muḳâbele, ‘aks, tenâsub, murâ‘âtu’n-naẓîr, idmâc, el-mezhebu’l-keḷâmî, ḥusnu’t-ta’lîl, tecrîd, telmîḥ, leff-u neşr, muşâkele, muzâvece, mubâleğa, muğâyera, cem‘, tefrîk, taḳsîm, cem‘ me‘a’l-tefrîk, cem‘ me‘a’t-taḳsîm, te’kîdu’l-medḥ bimâ yuşbihu’z-zem, te’kîdu’z-zem bimâ yuşbihu’l-medḥ, el-ḳavl bi’l-mûcib, tefri‘, istitbâ‘, uslûbu’l-ḥakîm, teşâbuhu’l-eṭrâf, tecâhul-u ‘ârif, tevcîh.

2.3. Uslûbu’l-Ḥakîm Sanatının Türleri

Uslûbu’l-ḥakîm sanatı, kaynaklarda iki ya da üç kısım halinde ele alınmaktadır. Bu sanatı üç kısım olarak inceleyen belagatçılar, uslûbu’l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi’l-mûcib sanatını aynı başlık altında açıklamaktadır. Bu iki sanatın ikinci nevi olan muhatabın sözüne başka bir anlam yükleyerek cevap verilmesi bir kısım sayıldığı için diğer farklı olan kısımlarla beraber üç kısım ortaya çıkmış olmaktadır. Ancak genel kanaat bu iki sanatın yalnızca amaçları bakımından da olsa farklı oldukları yönünde olduğu için bu bölümde uslûbu’l-ḥakîm sanatı iki kısım halinde incelenmiştir.

Uslûbu’l-ḥakîm sanatı iki kısımdır. Birinci kısım, muhatabın sorusunu terkederek başka bir sorunun cevabını zikretmektir. Buradaki sebep, sorulması gereken ya da cevabı önem arzeden sorunun sorulmamış olmasıdır. Bu yönüyle muhataba bir iğneleme (tariz) söz konusudur. Bir tüccarın, kendisine yöneltilen (كَمْ) “Dürüst bir kimseyim ve insanların bana olan güveni tamdır” şeklinde cevap vermesi ya da çok yaşlı bir şahsa yöneltilen (كَمْ سِنُكَ؟) “Kaç yaşındasın?” sorusuna (أَنْعَمُ بِصِحَّةٍ وَعَافِيَةٍ) “Afiyetteyim, sağlığım-sıhhatim yerinde” diye cevap vermesi bu türe örnek teşkil eder. İlk örnekte tüccar, verdiği cevap ile ticarete kazanmanın ve kar elde etmenin yolunun dürüstlük ve güvenilirlikten geçtiğini vurgulamak istemiştir. İkinci örnekte ise yaşlı şahıs, verdiği cevap ile önemli olan hususun yaş değil sağlık olduğuna, zira genç olup da hastalıklarla boğuşan nice kimselerin bulunduğu dikkat çekmek istemiştir.³¹

³¹ ‘Abdulazîz ‘Atîk, ‘İlmu’l-Bedî‘, s. 182.

İkinci kısım ise muhatabın sözüne, onun kastettiği mana dışında bir mana yükleyerek karşılık vermektir. Amaç genellikle muhatabın kasdından daha önemli bir manaya dikkat çekilmek istenmesidir. Misafirini iyi bir şekilde ağırlayan ev sahibinin: (أَرْجُو الْعَفْوَ عَنْ قُصُورِي) “Kusurum (varsa) affını rica ederim” demesi üzerine misafirin: (قُصُورُكَ عَالِيَةٌ شَامِحَةٌ) “Sarayların yüce ve görkemlidir” şeklinde karşılık vermesi bu tür uslûbu’l-ḥakîm sanatının örneğidir. Bu örnekte misafir, ev sahibinin “hata ve eksiklik” manasında kullandığı قُصُور kelimesine karşılık olarak “saray” manasındaki kaşr’ın (قُصْر) çoğulu olan قُصُور sözcüğünü kullanmıştır. Dolayısıyla onun yaptığı ikramın başkalarının yaptığı ikrama göre saraylar mesabesinde olduğunu ifade etmek istemiştir.³²

2.4. Uslûbu’l-Ḥakîm Sanatının Örnekleri

Uslûbu’l-ḥakîm sanatı Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şerîflerde çokça kullanılmıştır. Belagatla ilgili çalışmalarda çeşitli rakamlar verilmiştir. Şu ana kadar tespit edilebilen örneklerin sayısı Kur’ân-ı Kerîm’de en fazla kırk civarında, hadislerde ise onbeş civarındadır. Bu sanatla ilgili araştırmalar arttıkça ortaya yeni örnekler çıkmaktadır. Bu bölümde, uslûbu’l-ḥakîm sanatının bulunduğu âyet ve hadislerin başlıcaları zikredilecektir.

Birinci örnek:³³

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir.”³⁴

Konuyla ilgili verilen örneklerin başında bu âyet-i kerîme gelmektedir. Genel olarak belirtilen ortak kanaat, âyet-i kerîmede hilâlin mahiyetinden sual edildiği

³² el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘Arabîyye*, I, 499.

³³ Hebye Benkû, *Uslûbu’l-Ḥakîm beyne’l-Kur’âni ve’l-Ḥadîsi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi’atu Ebî Bekr Bilâid , Tilimsan/Cezayir, 2006, s. 66; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘Arabîyye*, I, 502.

³⁴ Baqara, 2/189.

halde, konu astronomi ilmiyle alakalı olduğundan ayrıntılı mevzuya girilmeyip ayın bu evrelerinin insanları ilgilendiren bir hikmetine temas edilmiş olması yönündedir. Ancak bu bakış açısını destekleyen rivayetlerin sıhhati tartışmalı olduğu için³⁵ bu örneğin üzerinde durulması uygun görülmüştür.

Tefsir kaynaklarında aktarıldığına göre bu ayet-i kerîme, bazı Müslümanların Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelerek ayın kimi zaman ip gibi ince, kimi zaman da güneş gibi dolgun görünecek kadar çok değişik evreler geçirmesinin veya ayın yaratılışının faydasını ve hikmetini sormaları üzerine nâzil olmuştur.³⁶

es-Suyûfî (ö.911/1505) ise başka bir nüzûl sebebine atıfta bulunarak söz konusu âyet-i kerîmenin uslûbu'l-ḥakîm sanatına örnek olamayacağını savunmaktadır. Onun tercih ettiği rivayete göre soruyu sahabeden Mu'âz b. Cebel gibi âlim bir kimse sormuş ve hilâlin mahiyetinden değil yaratılış hikmetinden sual etmiştir. Dolayısıyla bu âyet-i kerîmede muhatabın sorduğu soruya cevap verilmiş ve uslûbu'l-ḥakîm sanatındaki gibi beklenmeyen bir karşılık verilmemiştir.

es-Suyûfî, belagat kitaplarında geçen söz konusu ayet-i kerîmenin yerine aşağıda verilen âyetlerin örnek olarak zikredilmesinin daha doğru olacağı sonucuna varmaktadır.³⁷ Onun getirdiği bu örnek, Bakara sûresinin 189. âyet-i kerîmesinde olduğu gibi farklı nüzûl sebepleri ve değerlendirmeler söz konusu olmadığı için daha yerinde bir örnektir.

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ

*“Firavun şöyle dedi: Alemlerin Rabbi dediğin de nedir? Musa cevap verdi: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız, (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.”*³⁸

³⁵ İsmail Bayer, “İbn-i Kemâl'in ‘el-Uslûbu'l-Hakîm’ Risalesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve Es-Sekkâkî Eleştirisi”, *İLTED*, Erzurum, 2016/1, sy. 44, s. 222.

³⁶ Faḥruddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Faḥri'r-Râzî el-Muştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtîhi'l-Ġayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981, c. IV, ss. 129-130; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme), 2. bs., Dâr Taybe, Riyad/Suudi Arabistan, 1999, I, 522.

³⁷ es-Suyûfî, *el-İtkân*, I, 398.

³⁸ Şu'arâ, 26/23-24.

Bu âyet-i kerîmede (مَا) “mâ” kullanılmıştır ki bu edat bir şeyin mâhiyetinden suâl etmek içindir. Cenâb-ı Allah (c.c.)’in zâtını idrak etmek mümkün olmadığından dolayı Musa (a.s.), doğru cevabı Allah (c.c.)’in sıfatlarıyla vermiştir. Bunun üzerine Firavun şaşırmış ve etrafındakilere: (أَلَا تَسْتَمِعُونَ) “İşitiyor musunuz?” demiştir. Bununla Musa (a.s.)’nin verdiği cevabın, sorusuna karşılık olmadığına işarete bulunmuştur. O halde bu âyette uslûbu’l-ḥakîm sanatının gerçekleştiği hususunda herhangi bir şüphe kalmamaktadır.

İkinci örnek:³⁹

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَإِنَّ السَّبِيلَ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”⁴⁰

Bu âyet-i kerimede Müslümanlar neyi infak edeceklerini sordukları halde soruya infakta bulunulması gereken kimselerin zikredilmesiyle cevap verilmiştir. Buradan hareketle infakta bulunulan kimselerin doğru seçilmesinin infak etmekten daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira yerine ulaştırılmayan infak, hakiki manada infak sayılmaz.⁴¹

Üçüncü örnek:⁴²

Bedir savaşında müşrikler, Allah’ın yardımıyla bozguna uğramaya başlayınca Müslümanlardan bir grup, kaçan müşrikleri takibe koyulmuştu. Başka bir grup Hz. Peygamber (s.a.s.)’i korurken diğer bir grup da ganimetlere yönelmişti. Müşriklerin

³⁹ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye*, I, 502

⁴⁰ Bakara, 2/215.

⁴¹ Hebye Benkû, *Uslûbu'l-Ḥakîm*, s. 66.

⁴² Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 562; Hebye Benkû, *Uslûbu'l-Ḥakîm*, s. 67.

arkasından giden grup geri dönünce Müslümanlar arasında ganimetlerin paylaşımı hususunda bir anlaşmazlık baş gösterdi. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu:⁴³

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah’a ve Peygamber’e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah’a ve Resûlüne itaat edin.”⁴⁴

Ganimetlerin nasıl pay edileceğine dair sordukları soruya, beklemedikleri bir cevap verilmiş, her grup kendilerini ganimeti almaya daha layık görürken bu hususun Allah (c.c.)’in ve Peygamber (s.a.s.)’in vereceği hükme bağlı olduğu ferman buyrulmuştur. Ayrıca takvalı olmanın ve ihtilafa düşmemenin, ganimetlerin paylaşımından daha önce geldiği bu âyetten anlaşılmıştır.

Dördüncü örnek:⁴⁵

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ جِهَادُكَ الْحُجُّ.

Mü’minlerin annesi Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber (s.a.s.)’den cihâda gitmek için izin istedim de O: “Siz kadınların cihâdı haccdır” buyurdu.⁴⁶

Bu hadis-i şerifte Hz. Aişe (r.a.)’ye verilen cevap gerçekten çok dikkat çekicidir. Kadınlar cihâdla mükellef tutulmadıklarından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) muhatabını cihâda denk bir sevap elde edeceği hac ibadetine yönlendirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) verdiği cevap ile haccın bir yönüyle cihâd olduğuna ve haccın cihâda denk bir güçlüğüne, dolayısıyla faziletinin bulunduğu işaretle bulunmuştur. Söz konusu hadisin başka rivayetlerinde “Sizin cihâdınız hacc-i

⁴³ el-Çurţubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi‘l-Çur‘ân* (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), 1. bs., Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2006, IX, 441.

⁴⁴ Enfâl, 8/1.

⁴⁵ Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *Uslûbu‘l-Hakîm fi‘l-Hadîsi‘n-Nebevî*, Mekke, tsz., s. 13.

⁴⁶ el-Buĥarî, *el-Câmi‘u‘ş-Şaĥîĥ*, 1. bs., Maţba‘atu’s-Selefiyye, Kâhire, 1400/1980, Kitâbu‘l-Cihâd ve’s-Siyer, Bab: 62, Hadis No: 2875; Ahmed b. Ħanbel, *Musned* (Thk. Şu‘ayb Arnaûţ), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1995, XLII, 199, Hadis No: 25325.

*mebrûrdur*⁴⁷ şeklinde buyrulması da bu noktada önemlidir. Zira bu beyâna göre kadının cihâda denk bir sevap kazanması, hac ibadeti esnasında nefsini terbiyesi ve onunla mücâhedesi durumunda gerçekleşmektedir.

Beşinci örnek:⁴⁸

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَتَى السَّاعَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَا أَعَدَدْتُ هَذَا؟...

Enes b. Malik (r.a.) anlatıyor: “Bir adam Hz. Peygamber (s.a.s.)’e Kıyametin kopması ne zaman?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) de: “*Kıyamet için ne hazırladın?*” buyurdu.⁴⁹

Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s.) kıyametin vaktini soran kimseye, kıyamet için ne hazırladığını sorarak, onun dikkatini kıyametin kopmasından önce, kendisine daha çok gerekli olan ibadet etme eylemine çevirmiştir. Zira önemli olan kişinin dünyadaki hayatı sona ermeden önce ahirette hesaba çekileceği sorulara karşı hazırlıklı olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) muhatabın sorduğu soruyu terkederek kırmadan ve incitmeden ona dünya hayatındaki aslî vazifesini hikmetli bir üslupla hatırlatmıştır.

Altıncı örnek:⁵⁰

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا أَفَنَتَوَضَّأُ مِنْ مَاءِ الْبَحْرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الطَّهْرُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مِيتَتُهُ

Hız. Peygamber (s.a.s.)’e bir adamın: “Biz denizde yolculuk ediyoruz, yanımızda da az su taşıyoruz, bu su ile abdest alırsak susuz kalırız. Bu durumda

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XL, 484, Hadis No: 24422.

⁴⁸ Bâzmûl, *Uslûbu'l-Hakîm*, s. 33.

⁴⁹ Müslim, *el-Câmi'u's-Şahîh*, 2. bs., Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, Kitâbu'l-Birr ve's-Şıla ve'l-Âdâb, Bab: 50, Hadis No: 6713; el-Buḥarî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, Kitâbu'l-Edeb, Bab: 96, Hadis No: 6171.

⁵⁰ Bâzmûl, *Uslûbu'l-Hakîm*, s. 45.

deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Onun (deniz) suyu temiz, ölüsü de helâldir.*” buyurur.⁵¹

Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s.) soruya “Evet (abdest alabilirsiniz)” cevabı yerine veciz bir cevapla muhatabın tereddüte düşebileceği iki konuda hüküm beyan etmiştir. İlk olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e soru soran kişinin deniz suyunun temiz olduğunu bildiği, ancak suyun tuzlu oluşundan ve kokusundan dolayı temizleyici olup olmadığı konusunda tereddüdü bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan deniz suyu ile abdest alınıp alınamayacağını sorma ihtiyacını duymuş olabilir. Hz. Peygamber (s.a.s.), “Denizin suyu tahûrdur” buyurarak onun tereddüdünü gidermiştir. Çünkü “tahûr” kelimesi hem temiz hem de temizleyici demektir. İkinci olarak Hz. Peygamber (s.a.s.), deniz suyunun temizleyiciliği hakkında şüphesi olan bu kişinin, denizdeki ölü hayvanın eti hakkında da şüphesinin olabileceğini bilerek ya da düşünerek “Denizdeki ölü hayvanın eti de helâldir” buyurmuştur. Deniz yolculuğunda su lazım olduğu kadar, deniz ürünlerinin yenmesine de ihtiyaç duyulabileceğini göz önünde bulundurarak faydalı bir beyanda bulunmuştur. Zira, Kur’ân-ı Kerîm’de ölü hayvanların eti (lâşe) haram kılındığından⁵² adamın bu konuda da tereddüde düşmesi mümkündür.⁵³

2.5. Uslûbu’l-Ĥakîm Sanatının Amaçları

Arap belâğatında bir söz sanatının sözü şekilsel ve anlamsal olarak güzelleştirmesi dışında birtakım amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar sözün söylendiği yer ve zamana ya da muhatabın maksadına göre değişkenlik arz etmektedir. Örneğin; bir patronun işten kovmak maksadıyla işçilerden birisine “iş bırak ve git” demesine o işçinin “bana izin verdiğiniz için çok teşekkür ederim

⁵¹ Ebû Dâvud, *Kitâbu’s-Sunen* (Thk. Muhammed ‘Avvâme), 2. bs., Muessesetu’r-Reyyân, Beyrut, 1425/2004, Tahâret, Bâb: 41, Hadis No: 84; en-Nesâî, *Sunenu’n-Nesâî* (Thk. Mektebu Tahkîki’t-Turâsi’l-İslâmî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1990, Tahâret, Bâb: 47, Hadis No: 59; et-Tirmizî, *el-Câmi’ul-Kebîr* (Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf), 2. bs., Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1998, Tahâret, Bâb: 52, Hadis No: 69; İbn Mâce, *Sunen* (Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf), Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1418/1998, Tahâret, Bâb: 38, Hadis No: 386-388; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIV, 349, Hadis No: 8735; Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta* (Thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâki), Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1406/1985, Tahâret, Bâb: 3, Hadis No: 12.

⁵² Mâide, 5/3.

⁵³ Adem Dölek, Edebi Açından Hadislerde “Üslub-i Hakîm” ve Önemi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2001, s. 329.

efendim, gerçekten eve gidip dinlenmeye ihtiyacım vardı” şeklinde cevap vermesi uslûbu’l-hakîmdir. Bu örnekte işçinin amacı, patronundan beklediği davranışın, kendisi gibi çalışkan bir işçiyi kovması değil bilakis izinle ödüllendirmesi gerektiğini vurgulamaktır.⁵⁴

Uslûbu’l-hakîm sanatının kullanılmasındaki gayelerin başlıcaları şunlardır:⁵⁵

- ✓ Soru soran kimsenin baskısından kurtulma,
- ✓ Açıkça cevap verilmesi durumunda muhtemel bir sıkıntıya düşmekten korkulması,
- ✓ Cevap vermekten kaçınma,
- ✓ Soru soran kimsenin, verilecek cevabı doğru bir şekilde anlamaktan aciz olması,
- ✓ Soru soran ve cevap veren kimsenin meseleye bakış açılarının farklı olması,
- ✓ Karşı karşıya gelecekleri bir konuya girmekten kaçınma,
- ✓ Daha mühim olana dikkat çekme,
- ✓ Tariz (İğneleme ya da laf dokundurma),
- ✓ Bir şeyi yumuşaklıkla isteme (Telaţţuf),
- ✓ Espri ve nükte yapma,
- ✓ Övme veya yerme,
- ✓ Mevzuyu değiştirme (Şarf),
- ✓ İncelik ve zariflik (Tezarruf)
- ✓ Bir iddiayı reddetme,
- ✓ Tehdit etme,
- ✓ Tehekküm (Azarlama),
- ✓ Bir görüşü çürütme veya iptal etme.

Cimri bir kimseden borç para isteyen şair, uğradığı hayal kırıklığını şöyle ifade eder: (Meczû’u’r-Recez)

⁵⁴ Hikmet Akdemir, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedi*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul, 2016, s. 295.

⁵⁵ İbn ‘İsâ Bâtâhir, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye Muqaddimât ve Taţbîkât*, 1. bs., Dâru’l-Kitâbi’l-Cedîdi’l-Muttehîde, Beyrut, 2008, s. 192; Ali Zuvarî Ahmed, *Uslûbu’l-Hakîm*, ss. 53-68; Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-Vâdiha*, ss. 560-561.

طَلَبْتُ مِنْهُ دِرْهَمًا
يَوْمًا فَأُظْهَرَ الْعَجَبُ
وَقَالَ: ذَا مِنْ فَضْبَةٍ
يُصْنَعُ لَا مِنَ الذَّهَبِ

Günün birinde ondan bir dirhem (borç) istedim. O da şaşırıldığını izhar ederek “O altından değil, gümüşten yapılıdır” dedi.⁵⁶

Seyyid b. Enes, Halife Me'mûn'un huzuruna girdiğinde halife kendisine sorar: (أَنْتَ السَّيِّدُ؟) “Sen Seyyid misin?” O da (أَنَا ابْنُ أَنَسٍ) “Seyyid (efendi) sizsiniz, ben ise Enes'in oğluyum” şeklinde karşılık vererek halifeye yaptığı bu espriyle onun ikramına mazhar olur.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in bu üslûbu kullanması genellikle insanları daima daha faydalı ve önemli olana yönelmeye teşvik etmek içindir. Küfür ve dalâlet ehlerinden olan kimselerle gerçekleşen diyaloglarda ise tehekküm (azarlama), tehdit veya iddialarını reddetme gibi amaçlarla kullanılmıştır. Örneğin; gördükleri birçok mucizeyi sırf inatlarından dolayı inkâr ettikleri halde yine bir mucize görmeyi bekleyen müşriklere cevap olarak şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur:

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ

“Ona (Muhammed'e) Rabbinden bir mucize indirilse ya! diyorlar. De ki: Gayb ancak Allah'ındır. Bekleyin (bakalım) ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.”⁵⁸

Müşriklere istedikleri zaman mucize göstermek, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elinde olmayan bir husus olup gayb kapsamına girmektedir. Gaybı da yalnızca Allah (c.c.) bilir. Müşriklere “Eğer her istediğiniz mucizeyi görmedikçe iman etmeyecekseniz o halde benim ve sizin hakkınızda Allah'ın hükmünü bekleyin!” denilerek onların isteklerine tehdit dolu bir cevap verilmiştir. Zira inat, kibir veya

⁵⁶ Bolelli, *Belâgat*, s. 533.

⁵⁷ Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâgatu'l-Vâdîha*, s. 562; Bolelli, *Belâgat*, s. 534.

⁵⁸ Yunus, 10/20.

alay etmek amacıyla sorulan sorulara cevap vermek bir fayda getirmeyecektir. Bunun yerine hakîmâne bir cevap tercih edilmiştir.⁵⁹

Ubeyy b. Hâlef gibi müşriklerin ufalanmış kemikleri getirip dirilişin (haşr) imkânsız olduğunu akıllarınca ispatlamaya kalkışmaları üzerine onların bu iddialarını reddetmek ve unuttukları yaratılışlarını hatırlatmak için şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur:

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

*“Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: ‘Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.”*⁶⁰

Bu âyet-i kerîmede müşriklerin suallerine, “ilk yaratan onları diriltecektir” şeklinde cevap verilmiştir. Zira ilk yapan, herhangi bir örneğe bakarak onu yapmamıştır. Yoktan var etmek, çürümüş dahi olsa mevcuttan var etmekten daha zordur. Madem ki yoktan var etmeye kudreti vardır, çürümüşten var etmeye daha ziyâde kâdirdir.⁶¹

2.6. Uslûbu’l-Ĥakîm Sanatının Önemi ve Belâġî Deġeri

Belagat ilimlerinin ortaya çıkmasındaki temel hedef, tamamıyla hikmet dolu olan Kur’ân-ı Kerîm’i ve Hz. Peygamberimiz (s.a.s.)’in hadislerini daha iyi anlayabilmektir. Bu doğrultuda uslûbu’l-Ĥakîm sanatı da Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerdeki üslubun inceliğini yakalayabilmek için bilinmesi gereken bir söz sanatıdır. Zira daha önce belirtildiği üzere bu söz sanatının, âyet ve hadislerde birçok örneğinin bulunduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kırk kadar âyet-i kerîmede uslûbu’l-Ĥakîm sanatının olduğu belirtilmektedir.⁶²

⁵⁹ İbn Keşîr, *Tefsîr*, IV, 257.

⁶⁰ Yasin, 39/78-79.

⁶¹ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus, 1984, XXIII, ss. 75-76.

⁶² Ali Zuvarî Ahmed, *Uslûbu’l-Ĥakîm fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi’atu Kâşidî Merbâh, Cezayir, 2014, ss. 147-156.

Dinimiz insanları daima daha iyi ve faydalı olana teşvik ettiğinden dolayı konuşma üslubunda da gereksiz, malayani ve boş sözlerden sakındırmıştır. Genel anlamıyla uslûbu'l-ḥakîm (hikmetlice söz söyleme) sahibi olan bir kişi, mühim ile ehemm (daha önemli), faydalı ile faydasız, yerinde konuşma ile yerli yersiz konuşmanın arasını ayırt eder. Düşünmeden, ölçüp tartmadan konuşmaz ve muhatabın konumuna, yer ve zamana uygun kelimelerle iletişime geçmeye çalışır. Bu üslûbu yakalayan kimse gerçekten ḥakîm (hikmet ehli) bir kimsedir.

et-Ṭîbî (ö.743/1343)'nin Râğıb el-İşfahânî'den naklettğine göre cedelfî ve ta'limî olmak üzere iki soru çeşidi vardır. Tartışma ve münazara amacıyla cedelfî sorunun, ziyade ya da noksan yapılmaksızın cevaplanması yani cevabın soruya mutabık olması gerekir. Bir şeyler öğrenmek amacıyla sorulan talimî soruda ise cevap veren kimsenin en doğrusunu araştırması gerekir. Tıpkı hasta istesin istemesin doktorun hastasının iyileşmesi için en doğru tedaviyi amaçlaması gibi.⁶³ Uslûbu'l-ḥakîm sanatında da soruya beklenmedik bir karşılık verilirken muhatabın durumu dikkate alınarak onun için daha önemli, gerekli ve faydalı husus vurgulanmaktadır. Özellikle eğitim amacıyla bu üslubun kullanılması çok etkili ve kalıcı olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sorulara verdiği hikmetimiz cevaplarla muhataplarını kırmadan ve incitmeden eğitmesi birçok hadîs-i şerifte göze çarpmaktadır. Bu örneklerden bazılarını yukarıda değinilmişti.

Muhatabı incitmeden ve kırmadan doğruya ve güzele yönlendirmeye çalışmak en isabetli mücadele yöntemidir. Bunun için muhatabın sosyal ve psikolojik durumu dikkate alınmalıdır. Uslûbu'l-ḥakîmin de hareket noktası muhatabın haline en uygun üslubu yakalama düşüncesidir. Bu üslubun kullanılması neyi, ne zaman ve nerede konuşacağını düşünmeyi gerektirir. Aynı şekilde muhatabı da düşünmeye ve tefekküre sevk ederek, farkına varamadığı bazı önemli hususların farkına varmasını sağlar.⁶⁴

es-Sekkâkî bu üslubun değerini şöyle ifade eder: *“Bu ḥakîm üslup, uygun yer ve zamana rastladığında muhatabın merakını uyandırır, ondaki vakur duruşu çekip*

⁶³ et-Ṭîbî, *et-Tibyân fi'l-Beyân* (Thk. Abdussettâr Huseyn Zemmût), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1416/1996, ss. 432-433.

⁶⁴ Hebye Benkû, *Uslûbu'l-Ḥakîm*, ss. 36-38.

alır ve onu büyülenmiş olarak bulunduğu ortama bırakır.”⁶⁵ Böylece muhatap bu şaşırtıcı üslubun etkisiyle harekete geçer ve kendisi için daha faydalı ve önemli konulara yönelir.

3. el-*Ḳavlu bi'l-Mûcib* Sanatı

3.1. el-*Ḳavlu bi'l-Mûcib* Sanatının Tanımı

el-*Ḳavlu bi'l-mûcib* kavramı, sözlükte “söz, konuşma, ifade” gibi anlamlara gelen “el-*ḳavl*” kelimesiyle; “gerektiren, lazım kılan” manasında olan *أوجب* fiilinin ism-i fâili “mûcib” kelimesinin terkibinden meydana gelmektedir.⁶⁶

“Mûcib” kelimesi “*icâb*” kelimesiyle bağlantılı olarak “olumlu, müsbet” anlamına da gelmektedir.⁶⁷ Buna göre el-*ḳavlu bi'l-mûcib* kavramı, muhatabın sözüne zâhiren olumlu karşılık verilse de gerçekte sözün kabul edilmediğini ifade edebilir.

“Mûcib” kelimesini ism-i mef'ûl olarak “el-*ḳavlu bi'l-mûceb*” şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır. Bu taktirde “gerekli, lazım gelen, icabeden söz” manasına gelir. Her iki kullanım doğru olmakla beraber yaygın olan “el-*ḳavlu bi'l-mûcib*” şeklindedir.⁶⁸

el-*Ḳavlu bi'l-mûcib* sanatı terim olarak ise muhatabın kastettiğine aykırı olmakla birlikte, onun sözünün gereğince cevap vermektir. Bu da muhatabın kullandığı sözcüklerle kendisi hakkında sabit olan hükmü, aynı sözcükleri kullanarak başkasına yöneltmek ya da o hükme başka bir anlam yükleyerek kabul etmek şeklinde olmaktadır.⁶⁹

⁶⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 327.

⁶⁶ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, I, 232; III, 1806; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 493; XI, 572.

⁶⁷ Şemseddin Sâmi, *Ḳamûs -i Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 2015, s. 1425.

⁶⁸ el-*Ḳavâsimî*, “el-*Hevlu'l-Mu'cib*”, s. 959.

⁶⁹ Abdülhakîm b. Şemsiddîn es-Siyâlkûtî, *Hâşiye 'alâ Kitâbi'l-Muṭavvel li'l-Teftâzânî* (Thk. Muhammed es-Seyyid Osman), *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2012, II, 460.

İbn Ebi'l-İşba' (ö.654/1256) bu sanatı şu şekilde tarif etmiştir: “*Muhatabın mütekellimin (söz sahibinin) sözüne, her bir kelimeye onun kastettiği anlamın dışında bir anlam yükleyerek karşılık vermesidir.*”⁷⁰

el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatı için “görünüşte umum olan bir sıfatı daha sonra tahsis etmek” ve “hükümün gerektirdiği vasfı başka birine sabit kılmak” şeklinde başka tanımlar da yapılmıştır.⁷¹

3.2. el-Ğavlu bi'l-Mûcib Sanatının Tarihsel Seyri

el-Ğavlu bi'l-mûcib kavramını ilk ortaya koyanların usulcüler mi belagatçılar mı olduğu konusu tartışmalıdır. Bu sanatın asıl sahiplerinin usulcüler olduğu ve belagatçılarının onlardan aldığını savunanlar⁷² olduğu gibi tam tersini savunan görüşler de mevcuttur.⁷³

el-Ğavlu bi'l-mûcib kavramının ilk olarak fıkıh usûlünde kullanıldığı bilinmektedir. Bu kavramın belagat ilmi içerisinde mütalaa edilmesi ve bir bedî' sanatı olarak ortaya çıkması hicrî VII. asırdan sonradır. el-Ğavlu bi'l-mûcib teriminin fıkıh usulü ve belagat ilmindeki tarifleri ve örnekleri incelendiğinde aralarındaki benzerlik öne çıkmaktadır. Bu sebeple bu kavramı ilk ortaya koyanların fıkıh usulü âlimleri olduğu görüşü daha isabetlidir.

O halde bu bölümde el-ğavlu bi'l-mûcibin tarihçesinin iki başlık altında incelenmesi uygun olacaktır.

3.2.1. Fıkıh Usûlünde el-Ğavlu bi'l-Mûcib

el-Ğavlu bi'l-mûcib, fıkıh usulü kaynaklarında el-ğavlu bi'l-mûceb ya da daha yaygın ifadesiyle “el-ğavlu bi-mûcebi'l-'ille” şeklinde geçmektedir.⁷⁴ el-Ğavlu

⁷⁰ İbn Ebi'l-İşba', *Bedî'u'l-Ğur'an*, s. 314.

⁷¹ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 209.

⁷² eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 62.

⁷³ Hâlid b. Muhammed el-'Arûsî, “Mes'eletu el-Ğavli bi'l-Mûceb”, *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-Ğurâ*, c. 19, sy.43, h.1428, Mekke, s. 13.

⁷⁴ İbn Nuceym, *Fethu'l-Ğaffâr bi-Şerhi'l-Menâr*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 398; Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-Uşûl fi Şerhi Mirkâti'l-Vuşûl*, el-Maţba'atu'l-Osmâniyye, İstanbul, 1317/1900, s. 483.

bi-mûcebi'l-'ille fıkıh usûlünde bir kaide olmayıp yalnızca münazara ve cedel sırasında başvuru olan bir tartışma üslûbudur.

el-Ğavlu bi-mûcebi'l-'ille, hükmünde ihtilaf baki olmakla beraber müddeînin irad ve ilzam ettiği şeyi kabullenmekten ibarettir. Başka bir ifadeyle iddia sahibinin getirdiği delili veya bu delille ulaştığı hükmü kabul edip tartışılan konuyla ilişkisini kabul etmemektir. “Getirilen delil aslında doğrudur, fakat bu delil, iddia konusunu ispata yeterli değildir, iddia edilen hüküm bununla sabit olmaz” denilmesi gibi.⁷⁵

eş-Şafedî'nin Seyfuddîn el-Âmidî (ö. 631/1233)'den naklen zikrettiği tarif ise şudur: Karşı tarafın delille ulaştığı hükmü kabul etmekle birlikte, bu durumun asıl tartışma konusu olan hükmün kabulünü gerektirmemesidir. Bu da iki şekilde gerçekleşebilir:

- 1) Karşı tarafın ispatlamaya çalıştığı iddiayı, onun zikrettiği görüş ya da mezhep imamının görüşü üzerinden çürütmeye çalışmak,
- 2) Karşı tarafın öne sürdüğü dayanak noktasının yanlış olduğu ispat edilerek ulaşılan hükmün iptal edilmesi.⁷⁶

Her iki durumda da karşı tarafın öne sürdüğü gerekçeye (illet), illetin mûcebince yani illetin gerektirdiği sonuç ile itirazda bulunmaktadır. Buradaki hedef, öne sürülen gerekçenin tartışılan mesele ile bağlantısının bulunmadığını vurgulamaktır. el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatında olduğu gibi burada da kişi adeta kendi sözleri üzerinden vurulmaktadır. Bazı usulcülerin ifadesi ile tartışmada bu üslupla karşılaşan kimse kaçmaya çalıştığı oka hedef olmakta ya da az bir yağmurdan kaçıp oluşun altına saklanmaktadır.⁷⁷

Fıkıh usulünde kullanılan “el-ğavlu bi-mûcebi'l-'ille” konusu ile ilgili birkaç örneğin zikredilmesi konunun daha iyi anlaşılması için önemlidir.

⁷⁵ Seyyid Şerîf el-Curcânî, “el-Ğavlu bi-Mûcebi'l-'İlle” md., *et-Ta'rifât*, s. 260; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 5. bs., Ensar Yay., İstanbul, 2015, s. 296.

⁷⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 64.

⁷⁷ Muhammed b. Muhammed el-Beravî, *el-Mukterah fi'l-Muştalah* (Thk. Şerîfe bint Ali b. Süleyman el-Hûşânî), Dâru'l-Verrâk, Beyrut, 2004, ss. 362-363.

1) Şâfi mezhebine mensup bir kimse “Ramazan orucu farz olan bir oruçtur. Dolayısıyla kaza orucunda olduğu gibi Ramazan orucunda da niyet tayin edilmeden orucun edası caiz olmaz. (Bu nedenle ‘yarın farz olan Ramazan orucumu tutmaya niyet ettim’ şeklinde belirtmek gerekir)” şeklinde bir kıyasta bulunsa, biz (Hanefiler) deriz ki: “Evet farz olan orucun niyet tayini olmadan eda edilemeyeceğini kabul ediyoruz. Niyetin tayin edilmesi vaciptir. Fakat bizim tartıştığımız nokta ‘mutlak niyet tayin midir değil midir’ meselesidir. Size göre farziyet vasfı belirtilmediği için mutlak niyet, tayin sayılmaz. Ancak bize göre Ramazan orucunun farziyeti şâri‘ olan Allah (c.c.) tarafından bildirildiğinden, Ramazan orucuna yapılan mutlak niyet de tayin sayılır. Zira Ramazan ayında sadece farz olan Ramazan orucu tutulabilir.”⁷⁸

2) Kısas cezasını gerektiren bir suç işlemiş ve mescid-i harama sığınan bir kimse hakkında, karşı taraf kısas için yeterli sebep bulunduğundan o kişinin kısas edilmesinin caiz olduğu iddiasında bulunursa biz deriz ki: “Evet kısasın icrası caizdir, ancak niza konusu bu değildir. Tartışma mescid-i haramın kutsiyetinin çiğnenmesinin caiz olup olmadığı noktasındadır.”⁷⁹

3) Hanefî olan bir şahıs, çocuğa (sabîye) namaz ve orucun farz olmamasına kıyasla “çocuğun zekât vermesi de farz değildir” dediğinde Şâfi olan muhatabın “evet çocuğun zekât vermesi farz değildir. Ancak o çocuğun velisi veya vasîsinin o maldan zekât vermesi farzdır” şeklinde karşılık vermesi de bu konuya örnek teşkil etmektedir.⁸⁰

Örneklere görüldüğü gibi itirazda bulunan kişi muhatabın öne sürdüğü delili kabul edip o delilin mucibince bir söz söyleyerek muhatabı tartışma konusu olan hükümde ilzam etmektedir.

⁷⁸ Nizâmuddîn eş-Şâfi, *Usûlu’s-Şâfi*, Mektebetü’l-Buṣrâ, Pakistan, 1435/2014, s. 234; Maḥmûd b. Abdurrahmân el-İşfahânî, *Beyânu Me’âni’l-Bedî’* (Thk. Şıbgatullah Nebî Ğulâm Kuṭbuddîn), Doktora Tezi, Câmîatu Ümmi’l-Kurâ, Mekke, 1405/1984, s. 861.

⁷⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu’cib*, s. 64; el-‘Arûsî, “*Mes’ele*”, s. 19.

⁸⁰ Abdurrahmân b. Muhammed el-Ḳarnî, “el-Ḳavlu bi’l-Mûceb (1)”, <http://almoslim.net/node/141053> (Erişim Tarihi ve Saati: 08.03.2018, 00:52).

3.2.2. Belagat İlminde el-Ğavlu bi'l-Mûcib

el-Ğavlu bi'l-mûcib kavramını belagat ilmi içerisinde ilk kullanan ve bir bedî' sanatı olarak ortaya çıkararak ilk âlim İbn Ebi'l-İşba' (ö.654/1256)'dır.⁸¹

İbn Ebi'l-İşba' (ö.654/1256)'dan sonra bu sanata değinen âlim eş-Şafedî'nin hocası Ebu's-Senâ Maĥmûd el-Halebî (ö.725/1325) olmuştur. eş-Şafedî'nin hocasından ders olarak okuduğu *Husnu't-Tevessul ilâ Şinâ'ati't-Terassul* adlı eserde el-ğavlu bi'l-mûcib sanatı da incelenmektedir. Hocası el-Halebî'den sonra es-Şafedî, bu sanat için müstakil ve geniş bir eser kaleme almıştır ki bu çalışmada incelenmekte olan eser budur.

el-Ĥaĥîb el-Ğazvînî (ö.739/1338) *Telĥîsu'l-Miftâh* adlı eserinde bu sanata yer vermiş,⁸² ondan sonra ise Bahâuddîn es-Subkî (ö.773/1372), et-Taftazânî (ö.792/1390) ve İbn Ya'kûb el-Mağribî (ö.1167/1753) gibi *Telĥîş* şârihleri bu sanatı, onun değerlendirdiği şekilde eserlerine almışlardır.⁸³

İbn Ĥicce el-Hamevî (ö.837/1434) ve onu takip edenler bu sanatı uslûbu'l-hakîm sanatı ile aynı başlık altında incelemişlerdir. Bu da aralarında bir fark görmediklerini göstermektedir.⁸⁴

Bedî' âlimleri, bu sanat için iki şart koşmuştur. Birincisi "lâkin" (لَکِنْ) kelimesinin bulunmamasıdır. Bununla el-ğavlu bi'l-mûcib sanatı, istidrâk sanatından ayırt edilmiş olmaktadır. İkincisi ise mütekellimin ilk olarak söylediği sözü reddederek anlamca aksini söylemektir.⁸⁵

⁸¹ Hasan Uçar, "Arap Dili Belâgatında el-Ğavlu bi'l-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları", *OMÛİFD*, Samsun, 2013, sy. 35, s. 174.

⁸² el-Ğazvînî, *el-Telĥîş*, ss. 386-387.

⁸³ Bahâuddîn es-Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, ss. 278-279; et-Taftazânî, *Muĥtaşaru'l-Me'âni*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, tsz., ss. 418-419; İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Fettâh fi Şerhi Telĥîşi'l-Miftâh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, ss. 593-596.

⁸⁴ İbn Ĥicce, *Ĥizânetu'l-Edeb*, s. 258.

⁸⁵ el-Ğavâsimî, "el-Hevlu'l-Mu'cib", s. 959.

3.3. el-Ğavlu bi'l-Mûcib Sanatının Türleri ve Örnekleri

el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatı kaynaklarda iki kısım olarak incelenmektedir. Birinci kısım; muhatabın, iddia sahibinin kendisi hakkında sabit kıldığı sıfatı kabul edip etmediğini belirtmeksizin başkası hakkında sabit kılmasıdır. Buna örnek olarak şu âyet-i kerîme zikredilmektedir:

يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”⁸⁶

Münafıklar azîz (güçlü, üstün) ile kendilerini zelîl (zayıf, güçsüz) ile de Rasûlullah (s.a.s.)’ı ve beraberindekileri kastetmişlerdi. Kur’ân-ı Kerîm ise onların bu iddialarını reddederek asıl izzet, üstünlük ve şerefîn Allah (c.c.)’a, Peygamberine (s.a.s.) ve müminlere ait olduğunu ifade buyumuştur. Onların Medine’den çıkarılıp çıkarılmayacaklarına değinilmeksizin hüküm başka tarafa sabit kılınmıştır.

İkinci kısım ise; muhatabın sözüne, onun kastettiği dışında bir anlam yükleyerek onaylamaktır.⁸⁷ Bu kısımda bir bağ kurularak mananın başka tarafa çekilmesi söz konusudur. Bu bağ da mef’ûl, hâl, zarf veya harf-i cer gibi bir müteallıkın zikredilmesi ile sağlanmaktadır.

Bu kısmın örneği, es-Suyûfî (ö.911/1505)’nin *“Bu kısma Kur’ân-ı Kerîm’den örnek getireni görmedim, ancak ben bir âyet bulabildim”* dediği şu âyettir:⁸⁸

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ قُلُّ أَدُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ...

“(Yine o münafıklardan:) O (Peygamber, her söyleneni dinleyen) bir kulaktır, diyerek peygamberi incitenler de vardır. De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır.”⁸⁹

⁸⁶ Münâfîkûn, 63/8.

⁸⁷ en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (Thk. ‘Ali Bumelhim ve diğerleri), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004, VII, 141.

⁸⁸ es-Suyûfî, *el-İtķân*, II, 266.

⁸⁹ Tevbe, 9/61.

Bu âyette münafıkların Peygamberimize (s.a.s.) söylemiş oldukları اُدُنْ kelimesi Allah (c.c.) tarafından reddedilmemiş fakat anlamca farklı bir ifade ile doğrulanmıştır.

Ayrıca aşağıdaki âyet-i kerîme de el-ķavlu bi'l-mûcib sanatına örnek olabilir:

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلِئِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ مَا نُنزِّلُ الْمَلِئِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنظَرِينَ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

*“Dediler ki: ‘Ey kendisine zikir indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun! Eğer doğru söyleyenlerden idiyisen, bize melekleri getirmeliydin.’ Biz, melekleri ancak hak ve hikmete uygun olarak indiririz. O zaman da onlara mühlet verilmez. Zikri (Kur’ân’ı) kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.”*⁹⁰

Bu âyette müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s.)’i alaya almak için adeta içini boşaltarak kullandıkları zikir (الذِّكْرُ) kelimesine aynı kelimeyle karşılık verilmiştir. Artık zikir kelimesi onların kullandıkları kelime olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla onların iddiaları kendi kullandıkları kelimeyle reddedilmiştir. Sizin hakkında gelişigüzel konuştuğunuz ve inanmadığınız zikir (Kur’ân) var ya onu kesinlikle biz indirdik, buyrulmaktadır.⁹¹

3.4. el-Ķavlu bi'l-Mûcib Sanatının Amaçları

el-Ķavlu bi'l-Mûcib sanatı kullanılırken sözü güzelleştirmesinin yanında birtakım amaçlar gözetilmektedir. Bu amaçlar arasında övme veya yerme, tehdit etme, azarlama, mevzuyu değiştirme, tarizde bulunma (iğneleme ya da laf dokundurma) gibi uslûbu'l-ħakîm sanatında amaçlanan gayeler de bulunmaktadır. Ancak eş-Şafedî’nin araştırma konusu olan eserindeki örnekler incelendiğinde bu sanatın genellikle espri ve mizah yapma amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

el-Ķavlu bi'l-mûcib sanatında bir tür kelimelerle oynama ve laf oyunları ile tartışma söz konusu olduğu için zihin egzersizine ve aklî alıştırmalara ihtiyaç vardır.

⁹⁰ Ħicr, 15/6-9.

⁹¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XIV, 20.

Bu nedenle bu sanatı kullanmak derin bir hayal gücüne bağlıdır. Bu sanatın mizah yapma maksadıyla kullanılması da bu gerçeği değiştirmez. Zira mizah da pekâla bir düşünme sanatıdır.

Mizah, toplumun sosyal refahıyla orantılı olarak gelişir. Bu sebeple Arapların cahiliye döneminde, Emevî-Abbâsî ve daha sonraki dönemlerdeki gibi bir mizahın yaşandığı söylenemez.⁹² Nitekim eş-Şafedî'nin eserinde verdiği nevâdir türünden örneklerin neredeyse tamamı Emevî ve Abbâsî döneminde yaşayan şahsiyetlerin başından geçen olaylardır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) bizzat şaka yaparak mizahın bir ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Cennete girmek için dua etmesini isteyen Ensarlı ihtiyar kadına Hız. Peygamber: “*Sen bilmiyor musun, ihtiyarlar cennete girmez*” deyince, kadın üzüntüsünden ağlamaklı hale gelir. Hız. Peygamber gülerek, “*Sen hiç ‘Onları (kadınları) bakire, eşlerine düşkün ve hepsini aynı yaşta kılmışızdır’⁹³ ayetini okumadın mı?*” dedi.⁹⁴ Hız. Peygamber onun ihtiyar haliyle değil de, genç olarak cennete gireceğini böyle bir şakayla bildirmiştir.

el-Ğavlu bi’l-mûcib sanatının mizah amacıyla kullanılması, kelime ve mâna oyunlarından faydalanarak yapılan mizah kısmına girmektedir. Mizah için kullanılan diğer bedî‘ sanatları ise cinâs, tıbâk, seci‘ ve tevriyedir. Mizaha konu olan bedî‘ sanatlarının ortak noktası, muhatabın kullandığı kelimelerin lafzen (lafız olarak) veya ma‘nen (anlamca) muhatabın maksadı dışındaki bir alana çekilmesidir.⁹⁵

Laf oyunlarına verilebilecek en güzel örnek, Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî (ö.597/1201)’nin başından geçen şu hadisedir: İbnu’l-Cevzî minberde iken hutbe esnasında Rasûlullah (s.a.s.)’tan sonra yeryüzündeki en üstün insan kimdir? diye sorarlar. Cemaatin içinde Şiî ve Sünnîlerin olduğunu bilen İbnu’l-Cevzî (مَنْ كَانَتْ ابْتِنَةُ)

⁹² Yusuf Doğan, “Hız. Peygamber ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII / 2, Sivas, Aralık-2004, s. 193.

⁹³ Vâkı‘a, 56/35-37.

⁹⁴ et-Tirmizî, *eş-Şemâilu’l-Muhammediyye*, 4. bs., Dâru’l-Yusr-Dâru’l-Mînâc, Suudi Arabistan, 1434/2013, s. 389; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat* (Thk. Ebû Mu‘âz, Ebu’l-Faql), Dâru’l-Harameyn, Kâhire, 1995, V, 357.

⁹⁵ İsmail Durmuş, “Mizah”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, s. 206.

تَحْتَهُ) “Onun kızıyla kim evli ise o üstündür” der ve hutbeden iner. Doğal olarak her iki grup da bu sözü tasdik etmiştir. Zira Sünnîler birinci zamiri mevsûle (مَنْ), ikinci zamiri ise Rasûlullah (s.a.s.)’a râci ettiklerinden Rasûlullah (s.a.s.)’tan sonra en üstün kimseyi, Rasullullah’ın kızını aldığı kimse olan Hz. Ebubekir (r.a.) olarak anlamışlardır. Rasûlullah (s.a.s.)’ın hanımı Hz. Aişe (r.a.) annemiz, Hz. Ebubekir (r.a.)’in kızıdır. Şifîler ise birinci zamiri Rasûlullah (s.a.s.)’a ikinci zamiri ise mevsûle (مَنْ) râci ettiklerinden dolayı Rasûlullah (s.a.s.)’tan sonra en üstün kimseyi, Rasûlullah (s.a.s.)’ın kızıyla evli olan Hz. Ali (r.a.) olarak anlamışlardır.⁹⁶

3.5. el-Ğavlu bi’l-Mûcib Sanatının Belâğattaki Yeri ve Önemi

Belagat, muktezâyı hâle muvafakat olduğuna göre her konumda söylenecek söz farklı olabilir. Yer ve zaman, muhatabın durumu gibi hususiyetler göz önünde bulundurulması gerekir ki bu da o kadar kolay değildir. İlk etapta usulde bir tartışma üslûbu olarak ortaya çıkmış olan el-ğavlu bi’l-mûcib, belagatçılar tarafından bir söz söyleme sanatı şeklinde tanımlanmış ve bazı noktalarda üslûbu’l-ğakîm sanatıyla karıştırılmıştır. Son tahlilde iki sanatta da sözün zâhirinin iktiza ettiği manadan uzaklaşılması söz konusudur. Duruma göre kelimelere, söz sahibinin kastı dışındaki bir mana yüklenerek muktezâyı hâle uygunluk sağlanmaktadır.

el-Ğavlu bi’l-mûcib sanatı, belagat ilminde anlamsal bedî sanatları içerisinde incelenmektedir. Dolayısıyla sözün anlamını güzelleştiren, söze güzellik katan, sözü süsleyen ve konuşmayı monoton olmaktan kurtaran bir üslûp çeşididir. İlk olarak bir tartışma (cedel) üslûbu olarak ortaya çıkan el-ğavlu bi’l-mûcib, belagat ilminde daha çok insanları güldüren ve düşündüren bir mizah üslûbu olarak kullanılır olmuştur.

el-Ğavlu bi’l-mûcib sanatını, üslûbu’l-ğakîm sanatı ile bir tutanlar olduğu gibi istidrâk ve müşâkele⁹⁷ şeklinde isimlendirenler de vardır.⁹⁸ Nitekim eş-Şafedî de

⁹⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, ss. 99-100.

⁹⁷ Bedî‘ ilminde *müşâkele*, söz içinde bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesi mânasında kullanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Müşâkele”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, ss. 154-155.

⁹⁸ el-Ğavâsimî, “el-Hevlu’l-Mu‘cib”, s. 959.

istidrâk sanatını⁹⁹, el-ıavlu bi'l-mûcibten farklı bir sanat olarak görmemektedir. eş-Şafedî'nin el-ıavlu bi'l-mûcib için zikrettiği aşıağıda verilen örnek bunun bir delilidir. (Vâfir)

فَكَانُوا وَلَكِنْ لِلْأَعَادِي	وَإِخْوَانٍ تَخَذْتُهُمْ دُرُوعًا
فَكَانُوا وَلَكِنْ فِي فُؤَادِي	وَخَلَّتْهُمْ سَهَامًا صَانِبَاتٍ
لَقَدْ صَدَقُوا وَلَكِنْ مِنْ وَدَادِي	وَقَالُوا قَدْ صَفَّتْ مِنَّا قُلُوبٌ

Kendime kalkan olarak gördüğüm nice dostlarım vardı, gerçekten kalkan oldular ama düşmanlarım için.

Onları hedeften sapmaz oklar sanmıştım, gerçekten öyle oldular ama kalbime doğrulan (oklar).

“Kalplerimiz arınmıştır” dediler, gerçekten doğru söylediler, meğer ki (kalpleri) benim sevgimden (arınmış).¹⁰⁰

Sonuç olarak özelde el-ıavlu bi'l-mûcib sanatı, genelde ise tüm bedî' sanatları için bir terminoloji probleminden bahsedilebilir. Zira bedî' ilmindeki sanatların birbirinden kesin çizgilerle ayrılması mümkün görülmemektedir. Giriş bölümünde değinilen el-ıavlu bi'l-mûcib sanatı ile uslûbu'l-ıakîm arasındaki ilişki buna örnek olarak verilebilir. Tanımları üzerinden ayırt edilmeleri zor olmakla birlikte hedefleri bakımından farklı sanatlar olduklarına dikkat çekilmişti. Bedi sanatlarının çoğunda bunun gibi nüanslar olabilir, ancak aynı sanata farklı isimler verilerek ya da başka ilim dallarına ait olan kavramlara bedî' sanatı süsü verilerek bedî' sanatlarının sayısının artırılmasının bir anlamı yoktur. Şevkı Dayf'ın bedî' ilmini *sahte bedî'* diye nitelendirmesinin sebebi tam olarak bu noktadır.¹⁰¹

⁹⁹ Bedî' ilminde *istidrâk*, genellikle (لكن) edatı ile önceki sözden doğan eksikliği, hatayı veya yanlış anlaşılma ihtimalini istisnaya benzer biçimde ortadan kaldırmaya denilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, ss. 329-330.

¹⁰⁰ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 165.

¹⁰¹ Şevkı Dayf, *el-Belâgatü Tetavvurun ve Târîh*, 9. bs., Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1965, s. 366.

4. Uslûbu'l-Hakîm ve el-Ķavlu bi'l-Mûcib Sanatı Arasındaki İlişki

Bedî' ilmi içerisinde sözü veya anlamı süsleyen çok sayıda sanat bulunmaktadır. Bu sanatlardan bazılarının, aralarında birtakım nüanslar bulunmakla beraber iç içe bir hal almış olması biraz karmaşık gelebilir, ancak kanaatimizce bu husus bedî' ilminin zenginliğini göstermektedir. Ayrıca bazı örnekler bakış açısına göre farklı söz sanatları kapsamında değerlendirilmekte veya aynı örnekte birkaç sanat bir arada bulunabilmektedir.¹⁰² Uslûbu'l-hakîm ile el-ķavlu bi'l-mûcib; idmâc ile istitba'; tevriye, tevcîh ve istiĥdam; terdîd, te'atţuf ve tekrâr; murâ'âtu'n-naẓîr, i'tilâf, tenâsub ve muşâkele birbiriyle çok yakın ilişki halinde olan sanatlara örnek olarak verilebilir.¹⁰³

Araştırmada incelenen uslûbu'l-hakîm ve el-ķavlu bi'l-mûcib sanatı için belagat kaynaklarında zikredilen birtakım örnekler vardır ki tam olarak hangi sanatın kapsamına girdiği netlik kazanmamıştır. Aynı örneği kimi alimler uslûbu'l-hakîm sanatına dahil ederken kimi âlimler el-ķavlu bi'l-mûcib sanatına dahil edebilmektedir. İbnu'l-Haccâc (ö. 391/1001)'a ait olan aşağıdaki şiir bu türdendir (Ĥafîf):

فَلْتُثَقِّلْتُ إِذْ أَتَيْتُ مَرَارًا قَالَ ثَقَّلْتُ كَاهِلِي بِالْأَيَادِي
فَلْتُطَوَّلْتُ قَالَ لَا بِنَّ تَطَوَّلْتُ وَأَبْرَمْتُ قَالَ حَبْلٌ وَدَادِي

Dedim ki, size yük oldum defalarca gelmelerimle.

Dedi ki, omzuma ağırlık verdin yaptığın ihsanlarla.

Dedim ki, (kalışımı) uzattım. Dedi ki, bana lütufta bulundun.

Sıkıntı verdim (dedim). Dedi ki, dostluk bağlarını sağlamlaştırdın.

Nitekim bu örneği İbn Kemâl Paşa, es-Sekkâkî'nin verdiği uslûbu'l-hakim tarifine uymadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. O, bu beyitin es-Sekkâkî'nin bakış açısına göre uslûbu'l-hakîm sanatı kapsamına girmediğini belirtir. Çünkü bu sanatta

¹⁰² Necmuddîn Ahmed b. İsmail İbnu'l-Eşîr el-Halebî, *Cevheru'l-Kenz -Telĥîşu Kenzi'l-Berâ'a fî Edevâti Zevi'l-Berâ'a-* (Thk. Muhammed Zeġlûl Selâm), Munşetu'l-Me'ârif, İskenderiyye, 1983, ss. 48-49; 'Abdulazîz 'Atîķ, 'İlmu'l-Bedî', s. 73.

¹⁰³ Hasan Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki...*, s. 32, 92, 227.

asıl olan, beklenmeyen bir karşılık bulunmasıdır. Halbuki buradaki تَنَكُّكُ sözcüğü başka tarafa çekilmiş olsa da bu gibi ortamlarda beklenmeyen bir mana yüklenmemiştir. Zira “Kusurumuza bakmayın, zahmet verdik” diyen misafirin ev sahibinden böyle bir karşılık beklemesi gayet normaldir. Muktezânın yani beklenen veya olması gerekenin dışına çıkma söz konusu olmadığından bu beyit me‘ânî ilmi bahsinde değil de anlamsal bedî‘ sanatları bahsinde incelenebilir.¹⁰⁴

Aşağıda verilen âyet-i kerîme de bakış açısına göre yapılan farklı değerlendirmeler sebebiyle her iki sanata örnek olarak zikredilmiştir.¹⁰⁵

يَقُولُونَ لَئِن رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”¹⁰⁶

‘Abduh ‘Abdulazîz Kalkîle konuyu değerlendirirken şöyle der: “Öncelikle kabul edilmelidir ki belagat kitaplarında uslûbu’l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi’l-mucib sanatı birbiriyle karışık ve iç içe anlatılmaktadır. Bu durum özelde anlamsal söz sanatlarında (muḥassinât-ı ma‘neviyye), genelde ise bedî‘ ilminde kavramsal olarak bir kargaşa bulunduğunu gösterse de bunda bir tuhafılık yoktur. Çünkü bazı sanatların iç içe girmiş olması katlanılabilir düzeydedir.”¹⁰⁷

4.1. İki Sanatın Aynı Olduğunu İddia Edenler

İbn Hicce el-Ḥamevî (ö.837/1434)’nin uslûbu’l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi’l-mûcib sanatını aynı başlık altında incelemesi ikisi arasında bir fark görmediğini göstermektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Bayer, “İbn-i Kemâl’in ‘el-Uslûbu’l-Ḥakîm’ Risalesinde İlgili Âyetlere Bakışı, s. 226; Abdullah el-Ceyûsî ve Muhammed Tavâlibe, “Risâle fi Uslûbi’l-Ḥakîm”, s. 135.

¹⁰⁵ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, I, 501.

¹⁰⁶ Münâfikûn, 63/8.

¹⁰⁷ ‘Abduh ‘Abdulazîz Kalkîle, *el-Belâgatü’l-Işlâhiyye*, 3. bs., Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire, 1412/1992, s. 323 vd.

¹⁰⁸ İbn Hicce, *Ḥizânetü’l-Edeb* (Thk. ‘İsâm Şu‘aytu), Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut, 1987, s. 258.

İbn Ebi'l-İşba' (ö.654/1256) ise es-Sekkâkî'nin aksine eserinde el-ķavlu bi'l-mûcib sanatına yer verdiği halde uslûbu'l-ķakîm sanatı için herhangi bir başlık açmamıştır.¹⁰⁹

es-Suyûfî (ö.911/1505) '*Uķûdu'l-Cumân* adlı eserinin Őerhinde, Abdurrahîm b. Abdirrahmân el-'Abbâsî (ö. 963/1556) ise *Me'âhidu't-Tenşîş* adlı eserinde el-ķavlu bi'l-mûcib konusuna yer verirken bu sanatın uslûbu'l-ķakîm olarak adlandırıldığını zikretmiştir.¹¹⁰

Son dönemde belagatla ilgili eser kaleme alan 'Abdulazîz 'Atîk ve İbrahim Maĥmûd 'Allân gibi bazı müellifler de eserlerinde bu iki sanatın aynı olduğunu açıkça belirtmiştir.¹¹¹

4.2. İki Sanatın Farklı Olduğunu İddia Edenler

İbn Ma'şum el-Medenî (ö.1119/1707) el-ķavlu bi'l-mûcib konusuna başlarken her ne kadar uslûbu'l-ķakîm ve el-ķavlu bi'l-mûcib sanatını iki süt kardeşe benzetse de¹¹² bunların aynı olduklarını kabul etmemektedir. Nitekim konunun ilerleyen yerlerinde bu iki sanatın benzerliklerini ve birbirinden ayrıldıkları noktaları ortaya koymaktadır.¹¹³ Benzer noktalarının bulunmasının aynı oldukları manasına gelmediği aşıkardır.

Kimi belagatçılar tarafından uslûbu'l-ķakîmin ikinci kısmı el-ķavlu bi'l-mûcib diye isimlendirilirken,¹¹⁴ kimi belagatçılar tarafından da bunun tersine el-ķavlu bi'l-mûcib sanatının ikinci kısmı uslûbu'l-ķakîm olarak belirtilmektedir.¹¹⁵ Buradan hareketle ikinci kısımlarının aynı olduğu sonucuna da ulaşılabilir. Nitekim

¹⁰⁹ İbn Ebi'l-İŞba', *Bedî'u'l-Ķur'ân* (Thk. Ħafnî Muhammed Şeref), Nahđatu MıŐr, MıŐır, 1957, s. 314.

¹¹⁰ es-Suyûfî, *Şerhu 'Uķûdi'l-Cumân fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 298; el-'Abbâsî, *Me'âhidu't-Tenşîş*, Maĥba'atu'l-Behiyye, MıŐır, h. 1316, II, 58.

¹¹¹ İbrahim Maĥmûd 'Allân, *el-Bedî' fi'l-Ķur'ân Envâ'uhû ve Vezâifuhû*, Dâiretu's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Őâriķa/Birleşik Arap Emirlikleri, 2002, s. 282; 'Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 182.

¹¹² İbn Ma'şum, *Envâru'r-Rebî' fi Envâ'i'l-Bedî'* (Thk. Şâkir Ħâdî Şukr), Mektebetu'l-'İrfân, Irak, 1968, II, 198.

¹¹³ İbn Ma'şum, *Envâru'r-Rebî' ...*, II, 209.

¹¹⁴ Ahmed Ziyâb el-'Anânize, *Uslûbu'l-Ħakîm fi'l-Ķur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'n-Nûr, Amman, 2011, s. 14.

¹¹⁵ Bahâuddîn es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâĥ* (Thk. Abdulhamîd Hindâvî), Mektebetu'l-'AŞriyye, Beyrut, 2003, II, 279.

günümüzde yaşayan birçok akademisyen de söz konusu iki sanatın ikinci kısımlarını aynı olarak değerlendirmektedir.¹¹⁶

Bahâuddîn es-Subkî (ö.773/1372) el-ķavlu bi'l-mûcib sanatının birinci nevine el-mezhebu'l-ķelâmî, ikinci nevine de uslûbu'l-ķakîm demektedir.¹¹⁷

4.3. Değerlendirme

Uslûbu'l-ķakîm ve el-ķavlu bi'l-mûcib sanatı birbirine çok yakın olmalarına rağmen birkaç hususta birbirinden farklılık arz etmektedir. Uslûbu'l-ķakîm sanatında amaç mütেকellimin sorusunu veya sözünü, onun hakkında daha elzem ve ehemmiyetli olan başka bir manaya hamletmek iken,¹¹⁸ el-ķavlu bi'l-mûcib sanatında amaç mütেকellimin sözüne maksadının tersi bir anlam yükleyerek o sözü reddetmektir. Birinde söylenen söze zıt bir mana yüklemek söz konusu iken; diğerinde böyle bir durum söz konusu değildir.¹¹⁹

Bu iki sanat madalyonun iki yüzü gibidir. Her ikisinde, soru soran ya da konuşan kimseye kasdı dışında bir karşılık verilmektedir. Bu da durumun gerektirdiği bir incelikten dolaydır. Nitekim sözdeki belagat, muktezâyı hâle uygunluk ile sağlanmaktadır. Fakat uslûbu'l-ķakîm daha çok bir suâlin cevabında gerçekleşirken, el-ķavlu bi'l-mûcib daha çok söylenen söze katılmama veya bir iddiayı reddetme durumunda gerçekleşmektedir.

Ayrıca el-ķavlu bi'l-mûcib, söylenen söze aynı sözcükleri kullanarak ve farklı bir anlama taşıyarak karşılık vermek iken, uslûbu'l-ķakîmde muhatabın beklemediği fakat onun için daha önemli olduğu düşünülerek verilen bir yanıt söz konusudur. el-ķavlu bi'l-mûcib sanatında daha önce zikredilmiş bir kelime üzerine yoğunlaşıyor ve o kelime üzerinden söylenen söz reddediliyor. Muhataplar adeta kendi sözlerinin

¹¹⁶ Ali Bulut, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yay., İstanbul, 2015, s. 266; 'Allân, *el-Bedî'*..., ss. 280-282.

¹¹⁷ Bahâuddîn es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, ss. 278-279.

¹¹⁸ Ahmed Emîn eş-Şirâzî, *el-Belîğ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Beyrut, h. 1422, s. 278.

¹¹⁹ Bessâm 'Abdu'l-'Afuv el-ķavâsimî, "el-Hevlu'l-Mu'cib fi'l-ķavli bi'l-Mûcib li-Şalâhiddîn eş-Şafedî", *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Filistin, 2011, c. XIX, sy. 1, s. 961.

altında eziliyorlar. Buna örnek olması kabilinden el-uslûbu'l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatlarının birlikte bulunduğu şu âyet-i kerîme zikredilebilir:

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۚ قَالَ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ

“Eğer doğru söylüyorsanız, bu fetih günü hani ne zaman? (Ne zaman bize galip geleceksiniz?) derler. De ki: Fetih (kıyâmet) gününde inkârcılara (o gün ettikleri) imanları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacaktır!”¹²⁰

Müşriklerin alaycı bir tavır takınarak Müslümanlara kendilerini mağlup edecekleri günü sorduklarında aynı kelimeye (الْفَتْحُ) “kıyâmet günü” anlamı yüklenerek karşılık verilmesi el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatına, bu sorunun onların beklemediği bir yanıt olması ise uslûbu'l-ḥakîm sanatına örnek teşkil etmektedir. Âyette görüldüğü gibi muhataplar kendi sözleri altında ezilmişler ve Müslümanları alaya alarak sordukları soruya kendileri için felâket ama Müslümanlar için gerçek fetih günü olacak kıyamet gününün ahvalinden haber verilerek tokat gibi bir cevap almışlardır.¹²¹

Sonuç olarak, iki sanat arasındaki ilişki aşağıdaki maddelerle özetlenebilir:

- ✓ Uslûbu'l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatı genellikle aynı kabul edilse de birkaç hususta birbirinden farklı görülebilir.
- ✓ Uslûbu'l-ḥakîm sanatında aynı kelimenin kullanılması şart değildir. el-Ḳavlu bi'l-mûcib sanatında ise daha önce geçen kelimenin ya kendi başına ya da bir müteallıkla (harf-i cer, zarf, hâl veya mef'ûl) beraber başka bir anlamda kullanılması gerekir.
- ✓ Uslûbu'l-ḥakîm sanatında, önem arzetmeyen veya faydalı olmayan bir şey sorduğu için söz sahibine bir tarzde bulunulması söz konusudur.

¹²⁰ Secde, 32/28-29. Âyetin bu tefsiri için bkz. İbn Keşîr, *Tefsîr*, VI, 374; Muhammed Ali eş-Şâbûnî, *Şafvetu't-Tefsîr*, 4. bs., Dâru'l-Ḳur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1981, II, 507.

¹²¹ Hasan Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki*, ss. 134-136.

- ✓ Uslûbu'l-ḥakîm sanatında gaye söz sahibine daha mühim olan konuyu hatırlatmak iken el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatında gaye sözü başka mecraya çekerek nükte yapmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
EŞ-ŞAFEDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNDEKİ
YERİ

1.1. eş-Şafedî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

1.1.1. Siyasi Durum

eş-Şafedî'nin dünyaya geldiği zaman dilimi olan hicrî VII. yüzyılın sonları, İslam aleminde siyasî bir çalkantının yaşandığı dönemdir. İslam aleminde Moğol istilası sebebiyle ilmî faaliyetler tamamen duraklamış, Müslümanlar maddî ve manevî sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol saldırıları sonucunda dağılarak küçük beyliklere ayrılmış (m.1248), İslam medeniyetinin yükseldiği Bağdat şehri Moğollar tarafından işgal edilerek (656/1258) Abbasi Devleti'ne son verilmiş ve tarihî yapılar yer ile yeksan edilmişti. Haçlılar bu uygun zemini fırsat bilerek Kudüs'ü işgal etmek için ardarda seferler düzenlemekteydi. Bütün bu olaylar cereyan ederken Mısır'da Memlükler Devleti kuruluyordu.¹²²

eş-Şafedî, Memlükler Devleti'nin hakim olduğu topraklarda yaşamış ve Memlüklerin yükselme dönemine tanıklık etmiştir. Memlükler, Eyyubi Devleti'nde sultanın özel ordusuna alınan kölelikten gelmiş askerî sınıftı. Zamanla güçlenerek siyasî ve askerî konularda belirleyici bir rol kazanmışlardır. Eyyubiler gibi Türk asıllı olan Memlükler Devleti, 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin yükselme devrine kadar İslam dünyasında en güçlü devlet olma vasfını elde tutmuşlar ve yaklaşık üç asır İslam'ın bayraktarlığını üstlenmişlerdir. Bahrî Memlükleri denilen ilk Memlükler, Ayncâlud savaşında Moğolları hezimete uğratmış (658/1260), Mısır ve Suriye'nin huzur ve emniyetini sağlamaya muvaffak olmuşlardır. Moğollar ilk defa yenilgiyi tatmış ve durdurulmuştur. Memlükler bu askerî başarının ardından Moğollar tarafından öldürülen Abbasi halifesinin soyundan biri olan Ahmed el-Abbasi'yi Mısır'a götürüp "el-Mustanşır billah" ünvanıyla halife ilan etmişler ve dinî otoriteyi de elde etmişlerdir. Böylece üç buçuk sene kesintiye uğrayan İslam hilafeti, Memlükler tarafından yeniden tesis edilmiş oldu.¹²³

¹²² Kürşat Solak, "Memlûk Devleti ve Kuzey Anadolu", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, sy. 3, Ocak-2012, ss. 109-110.

¹²³ Hâmid Zeyân Gânim, *Safhatun min Hilâfeti'l-Abbâsiyye fi Zilli Devleti'l-Memâlik*, Dâru's-Şekâfe, Kâhire, 1978, s. 21.

Memlûklerin en büyük sultanlarından olan Kalavun, devlet hakimiyetini güçlendirmiş ve Memlûk sultanları içinde bir hânedan kurmayı başarmıştı. Onun vefatından sonra yerine geçen oğlu el-Meliku'l-Eşref Hâfîl bir suikast sonucu öldürüldü (1293). Aile hânedanı isyancıları bastırıp Kalavun'un küçük oğlu Muhammed'i "el-Meliku'n-Nâşır" ünvanıyla tahta çıkarmayı başardı. Ancak küçük yaşta olmasından dolayı ancak iki sene tahtta kalabildi. el-Meliku'l-Âdil Zeynuddin Ketboğa (1294-1296) ve el-Meliku'l-Manşûr Hüsâmeddin Lâçin (1296-1299)'den sonra ikinci defa tahta çıkan el-Meliku'n-Nâşır bu defa uzun süre (1299-1309) tahtta kalmayı başarsa da emîrlerin baskısıyla tekrar tahtını terketmek zorunda kalmıştır. Sultan ilan edilen el-Meliku'l-Muzaffer, Suriye'deki emîrlerin desteğini alamadığı için saltanatı kısa sürmüştür. Üçüncü defa tahta çıkan el-Meliku'n-Nâşır'la birlikte otuz iki sene sürecek olan istikrarlı ve huzurlu bir dönem başlamıştır. Üçüncü defa tahta çıktığında yirmi beş yaşında olan el-Meliku'n-Nâşır bütün yetkileri eline almış ve mümtaz kişiliğini bu saltanatı döneminde göstermiştir.¹²⁴ Halk onun yeniden tahta çıkışına çok sevinmiş, eş-Şafedî de bu durumdan memnuniyetini şu dizelerle ifade etmiştir.¹²⁵ (Vâfir)

مَلِيكِ النَّاصِرِ النَّذْبِ الْحَبِيبِ	تَنَى عَطْفُ مِصْرٍ مِنْ قُدُومِ الْ
وَأَمْسَى وَهُوَ ذُو جَاشٍ نَكِيرِ	فَدَلَّ الْجَاشِيْنَ كِيرٌ بِأَلَا لِقَاءِ
فَأَوَّلُ مَا يُرَاعُ مِنَ النَّصِيرِ	إِذَا لَمْ تَعْضُدِ الْأَقْدَارُ شَخْصًا

Mısır, görevinde tecrübe sahibi olan el-Meliku'n-Nâşır'ın (yeniden) gelmesinden (duyduğu sevinçle) onu başını eğerek karşıladı.

el-Çâşnigîr (el-Meliku'l-Muzaffer-II.Baybars) ise hiç kimse tarafından karşılanmayıp zelil oldu ve tarif edilmez bir korkuyla akşamladı.

Kaderler (takdîr-i ilâhî) bir şahsı desteklemediği zaman ilk yapacağı şey bir yardımcı (naşîr) bulmaktır (el-Meliku'n-Nâşır'ı kastediyor).

el-Meliku'n-Nâşır'ın vefatından sonra yerine gelen oğulları ve torunları düzen ve istikrarı devam ettirememişlerdir. Bahrî Memlûkleri sona erene kadar

¹²⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, ss. 90-93.

¹²⁵ eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr ve A'yânu'n-Naşr*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, Beyrut, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1998, II, ss. 74-75.

toplam sekiz oğlu ve dört torunu sultanlık yapmıştır (m.1341-1382). Genellikle küçük yaşta tahta çıkan çocuk sultanlar, emîrlerin elinde oyuncak olmuş, dolayısıyla devlet kargaşaya sürüklenmiştir. el-Meliku'n-Nâşır'ın oğulları içinde el-Meliku'n-Nâşır Hasan dışında babasının yönetimdeki dirayetini gösterebilen olmamıştır. eş-Safedî, el-Meliku'n-Nâşır'ın iki torununun saltanatını görebilmiş, onların döneminde zuhur eden veba salgınında vefat etmiştir.

Genel olarak bakıldığında, dışarıda Moğolları durdurmaya ve Haçlı seferlerini püskürtmeye çalışan Memlükler, içerde ise yöneticiler arasındaki siyasî çekişmelerle, taht kavgalarıyla uğraşmıştır. Sonunda 1517 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan Ridâniye savaşında yenilgiye uğrayarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir.¹²⁶

1.1.2. Sosyal Durum

Toplum, yönetici askeri sınıf ve halk kesimi olmak üzere iki tabakadan oluşuyordu. Askerî tabaka her türlü imtiyaza sahipti. İktisadî sistemi uygulandığı için toprak bu askerî sınıfa aitti. Alimler genellikle yönetici kesim ile halk arasında bir aracı rolü oynar ve sosyal hayatta önemli bir görev icra ederlerdi. İktisadî hayatı elinde tutan tüccarlar, sultanların yanında önemli bir mevki işgal ederlerdi. Halkın çoğu ise küçük esnaf, zanaatkar, çiftçi ve göçebe Arap kabilelerinden müteşekkildi. Mutasavvıflar, sultanlar ve halk nezdinde itibar sahibiydi. Toplumdaki yahudi ve hıristiyan tebea ise her türlü inanç ve ibadet özgürlüğüne sahipti.¹²⁷

Memlükler zamanında kadın sosyal hayatta büyük pay sahibi olmuştur. Kadınlar günlük hayatta dışarıya çıkma, gezme, çarşıda alışveriş yapma gibi sosyal etkinliklere katıldıkları gibi ders halkalarına da katılmışlardır. Bu sebeple kadınlar arasından birçok alimler ve şairler yetişmiştir. Memlüklerin ilk hükümdarının “Şeceru'd-Dürr” adında bir kadın olduğu düşünülürse kadının toplumda elde ettiği değer daha kolay anlaşılabilir.¹²⁸

¹²⁶ Maḥmūd Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 2000, VII, 27; Kâzım Yaşar Koprıman, “Mısır Memlükleri (1250-1517)”, <https://www.altayli.net/misir-memlukleri-1250-1517.html> (Erişim Tarihi ve Saati: 14.02.2018, 10:45).

¹²⁷ Yiğit, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, s. 96.

¹²⁸ İsmail Yiğit, *Memlükler*, Kayıhan Yay., 2008, İstanbul, s. 19.

el-Meliku'n-Nâşır kurduğu düzenle halkın refah seviyesini yükseltmiştir. Tarım arazilerini ıslah ettirmiş ve su kanalları inşa ettirmiştir. Ticarete de ehemmiyet göstermiş, haksız yere alınan vergileri iptal etmiştir. Onun döneminde dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği ilerlemiştir.¹²⁹

749/1348 yılında Mısır'da çok büyük bir veba salgını baş göstermiş, toprağı ekip biçecek kimse kalmadığı için kıtlık başlamış ve hayat durma noktasına gelmişti. Meşhur Memlük tarihçisi el-Ğalkaşendî (ö. 821/1418) eserinde, divan kâtiplerinin hicrî 750 senesine yer vermediklerini belirtir ve salgında çok sayıda insanın vefat ettiğine işaretle "Bu sene içerisinde her şey ölmüştü hatta senenin kendisi bile kurtulamadı" denildiğini nakleder.¹³⁰

1.1.3. İlmî ve Kültürel Durum

Moğol istilasıyla birlikte İslam dünyasında sekteye uğrayan ilmî faaliyetler Memlüklerin Moğolları durdurması ve Haçlı tehlikesini ortadan kaldırmasıyla tekrar canlanmıştır. Memlükler dönemi ilmî ve kültürel anlamda en parlak dönemlerden birisi olmuştur. Memlük sultanları ilme ve alimlere kıymet vermişler ve saraylarında ilim toplantıları tertip etmişlerdir. Medreselerin sayısını çoğaltmışlar; cami, dergâh ve tekkeler inşa etmişlerdir. Bu dönemde Kâhire ve Dımeşk, İslam dünyasında en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir. Kâhire'de yetmiş civarında Dımeşk'te ise yüz altmış civarında medresenin bulunduğu nakledilmektedir.

Bağdat ve Endülüs'te yaşanan sorunlardan dolayı Memlüklerin başkenti Kâhire, âlimlerin uğrak yeri olmuştur. Bunda Memlüklerin ilme ve âlimlere verdikleri desteğin payı da büyüktür. Özellikle el-Meliku'n-Nâşır âlimlere büyük değer verirdi. Tadrîs faaliyetlerini destekler, ilim tahsil eden öğrencileri teşvik ederdi. Tağıyyuddin İbn Teymiyye (ö.728/1328), Alâeddin Konevî (ö.729/1329), el-Ğatîb el-Ğazvînî (ö.739/1338) ve tarihçi Ebu'l-Fidâ İbn Keşîr onun saygı duyduğu

¹²⁹ Müfîd ez-Zeydî, *Mevsû'atu't-Târîhi'l-İslâmî el-'Aşru'l-Memlûkî*, Dâru Usâme, Amman, 2009, s. 70.

¹³⁰ el-Ğalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi's-Sultâniyye, Kâhire, 1337/1918, XIII, 62.

şahsiyetlerdendi. Bu dönemde fıkıh, hadis, tefsir, dil, tarih, edebiyat, şiir, coğrafya ve tıp alanında önemli şahsiyetler yetişmiştir.¹³¹

Tefsir alanında İbn Keşir (ö.774/1373), Ebû Hayyân el-Endelûsî; hadis alanında el-Mizzî (ö.742/1341), ez-Zehebî (ö.748/1348), ‘Alaâaddîn İbnu’t-Türkmânî (ö.750/1349), İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393), Zeynuddîn el-‘Irâkî (ö. 806/1404) bu dönemde öne çıkan alimlerdendir.

Hanefî fakihlerden ez-Zeyla‘î (ö.762/1360), İbn Ebi'l-Vefâ el-Ğuraşî (ö.775/1373) ve Ekmeluddîn el-Babertî (ö.786/1384); Şafii fakihlerden Bedreddin b. Cemâ‘a (ö.733/1333), Taqıyyuddîn es-Subkî (ö.756/1355), Tâcuddîn es-Subkî (ö.771/1370) ve Ömer b. Reslân el-Bulķînî (ö.805/1403); Malikî fakihlerden Hâlîl b. İshâķ el-Cundî (ö.776/1374), Hanbelî fakihlerden İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) döneme damgasını vuran fıkıh alimlerindendir.

Kâhire'nin en büyük medreselerinden olan Nâşiriyye'deki müderrislerin sayısı hakkında verilen rakamlar, fıkıh sahasındaki alimlerin sayısının ne kadar yüksek olduğunu açıkça göstermektedir. İbn Kesîr'in naklettiğine göre, 724/1324 yılında bu medresede görev yapan dört mezhepten her birine ait fakih sayısı 30'dan 54'e çıkarılmış ve toplam sayı 216 olmuştur.¹³²

Tarih, siyaset ve coğrafya alanlarında ise Şerefuddîn b. el-Cey‘ân (ö.777/1375), İbn Seyyidinnâs (ö.734/1334), Kemâluddîn el-Edfevî (ö.748/1347), Ruknuddîn Baybars el-Mansûrî (ö.725/1325), İbn Fağlillâh el-Ömerî (ö.749/1349), en-Nuveyrî (ö.733/1333) önemli eserler kaleme almışlardır.

Arap dili gramerinin en mühim temsilcilerinden sayılan Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344), İbn Hişâm el-Enşârî (ö.761/1360), İbn ‘Akîl (ö.769/1367) gibi pek çok âlim bu dönemde yetişmiştir. Safıyyuddîn el-Hillî (ö.749/1348), İbn Ebî Hicle (ö.776/1374), Ebu’s-Senâ Maħmud b. Süleyman (ö.725/1325), İbn Nubâte (ö.768/1366) de dönemin meşhur şairlerindendir.

¹³¹ ez-Zeydî, *Mevsû‘atu’t-Târîhi’l...*, ss. 256-262.

¹³² İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Dâr-u Hicr, Mısır, 1998, XVIII, 243.

Memlûkler zamanında tasavvuf hareketleri de güçlenmiş, sultanların ve diğer devlet adamlarının desteğiyle tarikatlara ait tekke, hangah, ribat ve zaviyelerin sayısı çok artmıştı. En çok yayılan tarikatlar Bedeviyye, Rifâ‘iyye, Şâzeliyye ve Desûkiyye tarikatları idi.

Sultanlar muazzam eserler imar etmekte birbirleriyle yarışmışlardır. Özellikle istikrarın hâkim olduğu el-Meliku’n-Nâsır Muhammed b. Kâlavun döneminde imar faaliyetleri artmış, Mısır, Suriye ve Filistin’de çok sayıda cami, medrese, tekke, köprü, sarnıç, han, hamam ve saray yaptırılmıştır. Kâhire’deki el-Medresetu’n-Nâsiriyye ve el-Câmiu’n-Nâsırî onun devrinde yapılan önemli mimari eserler arasında zikredilebilir.¹³³

1.2. eş-Şafedî’nin Hayatı

1.2.1. İsmi, Nesebi, Künyesi

Asıl adı Hâlîl b. Aybek b. Abdullah’tır. Türk asıllı olduğu zikredilmektedir. Doğum yerine nispetle eş-Şafedî olarak tanınmıştır. Şafi mezhebine bağlı olduğu için “eş-Şâfi’î”, Dimeşk’te uzun süre ikamet ettiği için “ed-Dimeşkî” nisbeleriyle de anılmaktadır. Lakabı “Şalâhuddîn”, künyesi ise “Ebu’s-Şafâ” şeklinde geçmektedir. Babası Memlûkler’in emirlerinden olan İzzeddin Aybek’tir.

Ailesi hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte İbrahim isminde bir kardeşi ve Muhammed Ebûbekir, Muhammed Ebû ‘Abdillâh, Faţıma ve Belkîs isimlerinde dört çocuğu olduğu nakledilmektedir.¹³⁴

1.2.2. Doğum Yeri ve Tarihi

eş-Şafedî, Filistin’in tarihî şehirlerden birisi olan “Şafed” şehrinde dünyaya gelmiştir. Coğrafi konumu itibarıyla Filistin’in kuzeyinde, Yukarı Celile bölgesinde yer alan ve Taberiyye Gölü’ne nazır olan bu şehir günümüzde İsrail işgali altındadır.

¹³³ Kâsım Abduh Kâsım, “Muhammed b. Kalavun”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 548.

¹³⁴ eş-Şafedî, *Fağdu’l-Hitâm ‘ani’t-Tevriye ve’l-İstiğdâm* (Thk. Muhammed ‘Âyiş), Ervağa li’d-Dirâsâti ve’n-Neşr, Amman, 2014, s. 27 (Muhakkikin Girişi).

eş-Şafedî'nin doğum tarihi olarak kaynaklarda hicrî 690, 696, 697 ve 699 gibi farklı tarihler zikredilmektedir.¹³⁵ Ancak eş-Şafedî'nin kaleme aldığı eserler incelendiğinde konu, tartışmaya mahal olmaksızın çözüme kavuşmaktadır. eş-Şafedî, çağdaşı olan iki binden fazla şahsın biyografisini konu aldığı *A'yânu'l-'Aşr* adlı eserine başlarken, tarihî olarak hicrî 696 senesini başlangıç kabul ettiğini ve bu tarihin doğduğu yıl olduğunu açıkça belirtmektedir.¹³⁶ Bu nedenle, çalışmada bu tarih esas alınmıştır.

eş-Şafedî başka bir eserinde ise doğum tarihini şu dizelerle ifade etmektedir:¹³⁷ (Vâfir)

وَأَنَا خَلِيلُ نَجْلِ أَيْبِكَ بَنِ عَب	دِ اللَّهِ ذُو التَّقْصِيرِ فَأَفْهَمَ مَقْصِدِي
فِي عَامِ سِتِّ بَعْدَ تِسْعِينَ الَّتِي	بَعْدَ الْمِئِينَ السِّتِّ قَدَّرُ مَوْلِدِي
وَنَشَأْتُ حَيْثُ وُلِدْتُ فِي صَفَدٍ وَمَا	قَلَّدْتُ غَيْرَ الشَّافِعِيَّةِ مُحَمَّدٍ

Ben Aybek b. Abdullah'ın kusur sahibi oğlu Halil'im, maksadımı anla.

Altı yüz doksan altı senesini benim doğum tarihim olarak bil.

Doğduğum yer olan Şafed'de büyüdüm ve Şâfi'î Muhammed (b. İdris)'in mezhebi dışında hiçbir mezhebi taklit etmedim.

1.2.3. İlim Tahsili ve Yetiştirilmesi

eş-Şafedî varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Zira babası, Memlûklerin Şafed emirlerindendi. Babasının bu mevkisinden dolayı eş-Şafedî sosyal ve kültürel açıdan zengin bir ortamda yetiştirilmiştir. Küçük yaşta Ku'rân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve bölgedeki önde gelen alimlerden dersler almaya

¹³⁵ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-Kebîr* (Thk. Muhammed el-Ya'lâvî), 1. bs., Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1991, III, 767; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-Şâfi ve'l-Mustevfâ ba'de'l-Vâfi*, Merkezu Tahkîki't-Turâs, Kâhire, 1988, V, 242; İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Şâmine*, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1931, II, 87; ez-Zehebî, *el-Mu'cemu'l-Muhtaş bi'l-Muhaddisîn*, Mektebetu's-Şiddîk, Taif, 1988, s. 91.

¹³⁶ eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr*, I, 38.

¹³⁷ eş-Şafedî, *Elhânu's-Sevâci' beyne'l-Bâdi ve'l-Murâci'* (Thk. İbrâhim Sâlih), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk, 2004, II, 354.

başlamıştır. Babası, eş-Şafedî'nin iyi yetişmesi için özel bir ihtimam göstermiş, ancak yirmi yaşına kadar ilim yolculuğuna çıkmasına izin vermemiştir.¹³⁸

eş-Şafedî, Şafed'de bulunduğu süre içerisinde kendisini özellikle resim, hat ve güzel yazıda geliştirmiştir. Fakat Şafed'de kendisini tatmin edecek ilmî çevreyi bulamamıştır.¹³⁹ Bu yüzden daha sonraları diğer ilim talipleri gibi muhtelif beldeleri dolaşma imkânı bulunca bir ilim merkezi olan Dımeşk'e gidip oradaki âlimlerin ders halkalarına devam etmiştir. Tahsil hayatı boyunca tarih, edebiyat, inşâ, şiir ve nesirde kendisini geliştirmiş ayrıca hadis, fıkıh ve usulde belli bir ilmî birikim elde etmiştir. Ancak onun küçük yaşlardan itibaren şiir ve güzel yazı yazmaya karşı bambaşka bir ilgisi ve kabiliyeti söz konusudur.¹⁴⁰ Bu sebeple eş-Şafedî daha çok şair ve edip kimliğiyle tanınır olmuştur.

İbn Tağrıberdî (ö.874/1470), eş-Şafedî'nin zamanındaki birçok meşhur alimle yazışmalar yaptığını nakletmektedir.¹⁴¹ Bu mektuplaşmaların içeriği çoğunlukla ilmî ve edebî mevzulara dair olurdu. Bir kelimenin tesniyesini sormak için bile mektup yazması eş-Şafedî'nin ilme olan iştiağını anlamaya kâfidir.¹⁴²

1.2.4. Hocaları

Görev vesilesiyle gittiği Dımeşk, Halep ve Mısır'da zamanının büyük alimlerinden ders almış ve istifade etmiştir. Hocaları arasında İbn Teymiyye (ö.728/1328), Taqıyuddîn es-Subkî (ö.756/1355), İbn Keşîr (ö.774/1373) gibi çok meşhur alimler bulunmaktadır.¹⁴³

Ayrıca iki büyük hadis hâfızı el-Mizzî (ö.742/1341) ve ez-Zehebî (ö.748/1348)'nin ders halkalarına katılmış ve onlardan hadis dinlemiştir. Endülüslü ünlü dil alimi Ebu Hayyân el-Ğırnâfî (ö.745/1344)'den nahiv ilmini öğrenmiş,

¹³⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Ṭâli' bi-Mehâsini Men ba'de'l-Ḳarni's-Sâbi'*; Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, 1348/1930, I, 243; Beşâir Hâdî Hasan, "el-Muerrih eş-Şafedî", *Mecelletu'd-Diyâlâ*, sy. 67, Irak, 2015, s. 64.

¹³⁹ Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin:Terâcimu Muşannifi'l-Kutubi'l-'Arabiyye*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993, I, 680.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, II, 87.

¹⁴¹ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-Şâfi*, V, 242.

¹⁴² Tâcuddîn es-Subkî, *Ṭabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Mısır, 1964, X, 5.

¹⁴³ Taqıyuddîn İbn Kâdî Şuhbe, *Ṭabakâtu's-Şâfi'iyye*, Haydarâbâd,1979, III, 119.

Halepli edip ve şair Ebu's-Şenâ Maḥmūd b. Süleyman (ö.725/1324)'dan ise edebiyat okumuştur. Şeyḫ Mûsâ b. Ahmed Meccuddîn Aḫşarâyi'den tasavvuf dersleri almış ve ona intisap etmiştir.¹⁴⁴

Diğer bilinen hocaları ise şunlardır: İbn Seyyidunnâs (ö.734/1334), Bedreddin İbn Cemâ'a (ö.733/1333), Birzâlî (ö.739/1339), İbn Faḍlullah el-Ömerî (ö.749/1349), Ebu'l-Meḥâsin el-Ḥüseynî (ö.765/1364), İbn Nübâte el-Mısırî (ö.768/1366). eş-Şafedî'nin hocalarından bazılarına değinmek istiyoruz.

1.2.4.1. Necmuddîn Hasan b. Muhammed el-Ḥaḫîb

eş-Şafedî h. 715 yılına kadar Şafed'de bulunan alimlerin derslerine devam etmiştir. Bunlar arasında Şafed hatibi ve aynı zamanda ilk hocası olan Necmuddîn Hasan b. Muhammed el-Ḥaḫîb'in müstesna bir yeri vardır. Ḥasan b. Muhammed 658'de Kerek'te dünyaya gelmiştir. Babası Şafed kalesinin hatibi Şeyḫ Kemâluddîn'dir. Bir süre babasının yerine niyabet etmiştir. İnşâ katipliği görevinde de bulunmuştur. eş-Şafedî onun çok iyi bir hatip ve çok etkileyici bir üslûba sahip olduğunu nakleder. 723/1323 yılında Şafed'de vefat etmiştir. es-Şafedî, Halep'te bulunduğu bir sırada hocasının ansızın vefat ettiği haberini alınca çok üzölmüş ve *Sâci'âtu'l-Ġuşni'r-Raḫîb fî Merâsî Necmiddîn el-Ḥaḫîb* adlı mersiye kaleme almıştır. Bu mersiye aşağıdaki dizelerle başlamaktadır.¹⁴⁵ (Basît)

بِأَسْهُمِ رَشَقَتْ قَلْبِي مُصِيبَاتِ	يَا ذَاهِباً عَظُمَتْ فِيهِ مُصِيبَاتِي
فَاسْتَوْحَشْتِ مِنْهُ آفَاقُ السَّمَوَاتِ	قَدْ كُنْتَ نَجْمًا بِأَفْقِ الْفَضْلِ مُمْ هَوَى
وَلَمْ تَزَلْ قَبْلَهَا سَبَّاقُ غَايَاتِ	سَبَقْتَ مَنْ بَاتَ يَرْجُو قُرْبَ خَالِقِهِ

Ey (vefat edip) giden ve bu sebeple sıkıntılarımın kalbime saplanan oklar gibi çoğaldığı kimse!

Sen faziletin ufkında (parlayan) ve sonra da kayıp gidince göklerdeki ufukları ıssız bırakan bir yıldız idin.

Yaratıcısına (Allah'a) yaklaşmayı arzu edenleri geçtin ve hâlâ hedeflere koşan kimseleri geride bırakmaktasın.

¹⁴⁴ eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr*, V, 475.

¹⁴⁵ eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr*, II, ss. 232-236.

1.2.4.2. Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Maḥmûd el-Ḥalebî

644/1246 yılında Halep'te doğdu. Babasının yanında hıfzını tamamladı. 654/1256 yılında babasıyla birlikte Dimeşk'e göç etti. Burada çeşitli âlimlerden dersler alarak fıkıh, hadis, lugat, nahiv, şiir ve nesirde üstün bir düzeye ulaştı. Şihâbuddîn Maḥmûd'un şöhreti yayılınca 674/1275 yılına doğru Dimeşk'te Dîvân-ı İnşâ kâtipliğine tayin edildi. Kâdî el-Fâdîl (ö.596/1200)'dan sonra, inşâ sanatında onun bir benzerinin bulunmadığı nakledilir. Şihâbuddîn Maḥmûd uzun resmî yazıları (taklîd ve tevkî' yazılarını) bile müsveddesiz yazabiliyordu. Dimeşk ve Mısır'da sır kâtibî ve Dîvân-ı İnşâ kâtibî olarak elli yıldan fazla görev yaptı. Şihâbuddîn Maḥmûd 22 Şâban 725 (3 Ağustos 1325) tarihinde Dimeşk'te vefat etti.¹⁴⁶

eş-Şafedî ilmi, tevazusu, ahlâkı ve dindarlığı, kitâbet hatlarına vukûfiyeti, şiir ve nesir alanındaki ustalığı ile "kâtip" unvanına bu hocasından daha lâyük birini görmediğini söyler. Ayrıca bu hocasından el-Makâmâtü'l-Ḥarîriyye, Ḥamâsetu Ebî Temmâm, Elfıyyetu İbn Mâlik adlı eserleri ve Mütenebbî divanının bir kısmını ders aldığını zikreder.¹⁴⁷

En önemli eseri, kâtiplerin el kitabı mahiyetinde kaleme aldığı *Husnu't-Tevessul ilâ Şinâ'ati't-Terassul* adlı eseridir. Günümüze ulaşan diğer eserleri şunlardır: Ehne'l-Menâ'ih fi Esne'l-Medâ'ih, Menâzilu'l-Aḥbâb ve Menâzihu'l-Elbâb, Lubâbu'l-Elbâb fi'l-Edeb ve'l-Muḥâdarât, Muḥtâru Şi'ri Ebi't-Ṭayyib el-Mütenebbî, Taḥmîsu'l-Ḳaşîdeti'r-Râ'iyye fi Medḥi'n-Nebî, Taḥmîsu'l-Ḳaşîdeti'l-Lâmiyyeti'l-Kübrâ fi Medḥi'n-Nebî, Makâmetu'l-'Uşşâk.¹⁴⁸

1.2.4.3. Taḳıyyuddîn İbn Teymiyye

Hicrî 661'de Harran'da doğdu. Ailesi ilim geleneğini sürdüren bir ailedir. Babası Abdulḥalîm, bir Hanbelî âlimiydi. Moğol akınlarının yaşadıkları bölgeye kadar uzanması üzerine 667/1269'de Dimeşk'e göç etmişlerdir. İbn Teymiyye eğitimine Dimeşk'te babasının müderrislik yaptığı Sükkeriyye Dârulhadisi'nde

¹⁴⁶ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fi Aḥbâri Men Zehab* (Thk. Abdulkâdir el-Arnaût ve Maḥmûd el-Arnaût), Dâru İbn Keşîr, Dimeşk, 1423/1996, VIII, ss. 124-125; İsmail Durmuş, "Şehâbeddin Maḥmûd", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 384.

¹⁴⁷ eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2000, XXV, ss. 167-168.

¹⁴⁸ Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, III, 809.

başlamıştır. Bu medresenin hocaları dışında bölgenin önde gelen âlimlerinden de dersler aldı. Babasının vefatından sonra aynı dârulhadiste müderrislik yaptı. Daha sonra Emeviyye Câmii'nde hatiplik, Hanbeliyye medresesinde müderrislik yapmıştır.¹⁴⁹

İbn Teymiyye güçlü bir hâfızaya, engin bir Kur'an ve Sünnet bilgisine sahipti. O, bir döneme damgasını vurmuş, görüş ve eleştirileriyle İslâm dünyasına çok tesir etmiş bir âlimdir. Ancak üslûbuna da yansıyan sert, mücadelecî ve ısrarcı bir tabiatı vardı. Bu durum onun birçok kez hapisaneye girmesine neden olmuştur. 20 Zilkade 728'de (26 Eylül 1328) hapisanede vefat etti ve Sûfiyye Kabristanı'na defnedildi. Bazı eserleri şunlardır: el-'Aķîdetu'l-Vâşıtıyye, Minhâcu's-Sünne, et-Tefsîru'l-Kebîr, Muķaddime fî Uşûli't-Tefsîr, es-Siyâsetu'ş-Şer'iyye, el-Ehâdîşu'l-Mevdû'a, Şerhu'l-'Umde fi'l-Fıķh, er-Red 'ale'l-Mantıķıyyîn, Emrâdu'l-Ķalb ve Şifâ'uhû.¹⁵⁰

1.2.4.4. el-Mizzî

10 Rebûlâhir 654 (7 Mayıs 1256)'te Halep civarında doğdu. Henüz çocukken Kur'ân-ı Kerîm'i öğrendi ve bir süre Şâfiî fıkhı okuduktan sonra 675'te hadis tahsiline başladı. Hadis öğrenimini ilerletmek için Kudüs, Humus, Hama, Ba'lebek, Mekke, Medine, Kâhire ve İskenderiye gibi merkezlere giderek en-Nevevî, İbnu's-Şâbûnî, İbn Hâllikân, Ebu'l-Ferec İbn Ķudâme, Muhammed b. Ahmed el-Ķastallânî, İbn Daķıķ el-'Îd ve Abdülmü'min b. Hâlef ed-Dimyâfi gibi âlimlerden faydalandı. el-Mizzî, 718/1318'de Dımeşk'in en büyük dârulhadisi olan Eşrefiyye'nin başına getirildi ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Elli yıldan fazla bir süre hadis rivayet etti. 12 Safer 742 (28 Temmuz 1341)'de Dımeşk'te vebaya yakalanan el-Mizzî birkaç gün içinde vefat etti.¹⁵¹

Güzel ahlâkı, zâhidâne yaşantısı ve mütevazî kişiliğiyle tanınmıştır. *Tuhfetu'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf* ve *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl* telif ettiği en önemli eserler olup, bunlar üzerine birçok çalışma yapılmıştır. ez-Zehebî

¹⁴⁹ İbnu'l-'Îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, ss. 142-144.

¹⁵⁰ Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, ss. 391-393.

¹⁵¹ M. Yaşar Kandemir, "Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, ss. 220-221.

hocasının üstün özelliklerine işaret etmiş, ondan güçlü bir hadis hâfızı görmediğini, hadis ilmi ve ricâli konusunda herkesten ileri olduğunu söylemiştir.¹⁵²

1.2.4.5. Ebû Hayyân el-Ġrnâfî

654 yılının Şevval ayında Ġrnata'da dünyaya geldi. Lakabı Eşîruddîn olup Nahvî, Ġrnâfî nisbeleriyle de anılır. Çocukluğunu ve gençlik yıllarını Ġrnata'da geçiren Ebû Hayyân, buradaki âlimlerden kırâat, sarf, nahiv, dil, tefsir, hadis, usûl-i fıkıh ve kelâm dersleri aldı. Tahsilini tamamlayarak 674/1275 yılından itibaren Arapça okutmaya başladı.¹⁵³

677/1278 yılında bilgisini artırmak ve bazı hocaları ile aralarında çıkan anlaşmazlıkların meydana getirdiği huzursuz ortamdan uzaklaşmak için Endülüs'ten ayrılıp doğuya seyahat eden Ebû Hayyân önce Kuzey Afrika'ya gitti; oradan İskenderiye, Kâhire, Mekke, Medine, Bağdat ve Dimeşk'e geçti. Bu merkezlerde kendilerinden istifade ettiği âlimlerle hocalarının sayısı 450'ye ulaşmaktadır. Ebû Hayyân daha sonra Mısır'a dönerek Kâhire'de ders verdi ve telifle meşgul oldu. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetti. 28 Safer 745 (11 Temmuz 1344)'te Kâhire'de vefat etti ve ertesi gün Sûfiyye Mezarlığı'na defnedildi.¹⁵⁴

Birçok dil bilen Ebû Hayyân daha çok Arap dili ve grameri alanlarında ün yapmış, dil ve edebiyattaki geniş ve köklü bilgisinden dolayı “emîru'l-mü'minîn fi'n-naḥv” ve “lisânu'l-'Arab” gibi takdir ifadeleriyle anılmıştır. Ebû Hayyân vaktinin çoğunu okuyup yazmak ve talebe yetiştirmekle geçirirdi. el-Baḥru'l-Muḥîṭ, Tuḥfetu'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'ân mine'l-Ġarîb, Dîvânu Ebî Hayyân, Ġâyetu'l-İhsân fi'n-Naḥv, en-Nüketu'l-Ḥisân fi Şerhi Ġâyeti'l-İhsân, Menhecu's-Sâlik fi'l-Kelâmi 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, et-Tedrîb fî Temsîli Tahşîli't-Taḥrîb, el-Lemḥatu'l-Bedriyye fi'l-'İlmi'l-'Arabiyye, el-Mübdi' fi't-Taşrîf, el-Hidâye fi'n-Naḥv eserlerinden bazılarıdır.¹⁵⁵

¹⁵² ez-Zehbî, *Tezkiretu'l-Ḥuffâz*, 2. bs., Meclis-i Dâireti'l-Me'ârif, Haydarâbâd, h. 1333, IV, 280.

¹⁵³ Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, ss. 152-153.

¹⁵⁴ İbnu'l-'Îmâd, *Şezerâtu'z-Zehb*, VIII, ss. 252-254.

¹⁵⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, II, 289.

1.2.4.6. ez-Zehebî

3 Rebiülâhir 673 (6 Ekim 1274)'te Dimeşk'in sayfiye köylerinden Batna'da doğdu. Erken yaşta ilim meclislerine devam etmeye başladı. Gençlik yıllarında kıraat ilmine yoğunlaşmış, on sekiz yaşında hadis tahsiline başlamıştır. Mısır, İskenderiye, Medine, Hama, Humus, Trablus, Kerek ve Kudüs gibi merkezlere yaptığı seyahatler vesilesiyle tanıştığı pek çok âlimden ilim tahsil etti.

ez-Zehebî'nin ilk öğretim görevi, Safer 693 (Ocak 1294)'te hastalanan kıraat hocası Muhammed b. Abdulazîz ed-Dimyâfî'nin Emevî Camii'ndeki vazifesini devralmasıyla başladı. el-Birzâlî'nin 739/1339'da vefatı üzerine ez-Zehebî, Nefsiyye Dârülhadişi'nde ondan boşalan hadis hocalığını uhdesine aldı. Daha birçok medresede uzun yıllar ders okutması sebebiyle, döneminde temayüz etmiş bazı şahsiyetler onun çevresinde yetişmiştir. ez-Zehebî'den faydalanan tanınmış âlimler arasında Tâcuddîn es-Subkî, hocası 'Alemuddîn el-Birzâlî, Ebu'l-Fidâ İbn Keşîr, İbn Râfi', İbn Receb el-Ĥanbelî gibi isimleri zikretmek mümkündür.¹⁵⁶

ez-Zehebî özellikle hadis, tarih ve terâcim konularında emsalsiz bir âlimdir. Zühd ve takvâsıyla tanınıp sâlih kişiliğinden, geceleri kalkıp ibadet ettiğinden ve iyilik severliğinden söz edilen ez-Zehebî zamanında ilim çevrelerinin ilgi odağı haline gelmiş, eserlerini okumak, dinlemek ve istinsah etmek için ilim talipleri her taraftan Dimeşk'e akın etmiştir. Vefatından birkaç yıl önce "gözüne inen su" (muhtemelen katarakt) dolayısıyla ez-Zehebî'nin görmesi giderek zayıfladı ve bir müddet sonra göremez oldu. 3 Zilkade 748 (4 Şubat 1348) tarihinde Dimeşk'te vefat etti.¹⁵⁷

Eserlerinden bazıları şunlardır: el-Erba'în fî Şifâti Rabbi'l-Âlemîn, Kitâbu'l-'Arş, Kitâbu'l-Kebâ'ir, Târîhu'l-İslâm, el-İber fî Ĥaberi Men Ġaber, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', el-İ'lâm bi-Vefeyâti'l-A'lâm, Dîvânu'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn, el-Muġnî fî'd-Du'afâ', Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl, Mu'cemü's-

¹⁵⁶ Tayyar Altıkulaç, "Zehebi", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, ss. 180-188.

¹⁵⁷ İbn Ĥacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, III, ss. 336-338.

Şuyûh (el-Mu‘cemu’l-Kebîr), el-Mu‘cemu’l-Muhtaş bi’l-Muḥaddişîn, Tezkiretu’l-Ḥuffâz, Tecrîdu Esmâ’i’ş-Şahâbe.¹⁵⁸

1.2.4.7. Taḳiyuddîn es-Subkî

3 Safer 683 (21 Nisan 1284) tarihinde Nil deltasının güneybatısında yer alan Menûfiye köylerinden Subkulabîd’de doğdu. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra babasıyla birlikte Kâhire’ye gitti. İbn Daḳîḳul‘îd, Necmeddin İbnu’r-Rif‘a, ‘Alemuddîn el-İrâkî, Takıyyuddin İbnu’s-Sâiğ, Abdulmü‘min b. Halef ed-Dimyâtî, el-Mizzî, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve İbn Atâullah el-İskenderî gibi âlimlerden istifade etti. 706 (1306)’da Dımeşk’e giden es-Subkî bir yıl sonra Kâhire’ye döndü ve kendini telif, fetva ve tadrîs faaliyetlerine verdi. Mısır’da Şâfiî mezhebinin önderi haline gelen es-Subkî’ye her taraftan fetva sorulmaya başlandı. İbn Tolun Camii meşihatlığı görevini 739/1338 yılına kadar sürdürdü. Aynı yıl el-Ḥaṭîb el-Ḳazvînî’nin vefatıyla boşalan Dımeşk kâdilkudâtlığına tayin edildi. 742/1341’de Yûsuf el-Mizzî’nin vefatı üzerine Eşrefiyye Dârülhadisi meşihatlığına, 745/1344’te Şemseddin İbnu’n-Naḳîb’in vefatıyla boşalan eş-Şâmiyyetu’l-Berrâniyye Medresesi müderrisliğine getirildi. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Şehâbeddîn ed-Dimyâtî, Cemâleddin el-İsnevî, Alâeddin eş-Safedî, Ḥalîl b. Keykeldî el-Alâî, Zeynuddîn el-İrâkî, Ebu’l-Meḥâsin el-Ḥüseynî, Fîrûzâbâdî, oğlu Tâcuddîn Abdulvehhâb gibi âlimler vardır. Dımeşk’te hastalanınca kadılık görevine oğlu Tâcuddîn es-Subkî geçti. Kâhire’ye vardıktan birkaç gün sonra 3 Cemâziyelâhir 756 (15 Haziran 1355) tarihinde vefat etti ve Bâbunnasr Kabristanı’na defnedildi.¹⁵⁹

Furû-i fıkıh alanında döneminde Şâfiî mezhebinin en önde gelen temsilcisi olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: Tekmiletu’l-Mecmû‘, el-İbtihâc fî Şerḫi’l-Minhâc, Kullu Mevlûdin Yûledu ‘ale’l-Fıṭra, es-Seyfu’l-Meslûl ‘alâ Men Sebbe’r-Rasûl, Risâle fî Ref‘i’l-Yedeyn fi’ş-Şalât.¹⁶⁰

¹⁵⁸ ‘Abdussettâr eş-Şeyḫ, *el-Hâfiż ez-Zehebî*, Dâru’l-Ḳalem, Dımeşk, 1994, s. 350 vd.

¹⁵⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât fî Ṭabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuḫât* (Thk. Muhammed Ebu’l-Faḳl İbrâhim), 2. bs., Dâru’l-Fıkr, Beyrut, 1399/1979, II, ss. 176-177; Bilal Aybakan, “Sübki, Takıyyüddin”, *DİA*, 2010, İstanbul, XXXVIII, ss. 14-15.

¹⁶⁰ eş-Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 168.

1.2.4.8. İbn Keşîr

701/1301'de Buşrâ'da dünyaya geldi. 707/1307 yılında ailesiyle birlikte Dimeşk'e göç etti. İlk fıkıh derslerini ağabeyi Kemâleddin Abdulvehhâb'dan aldı ve küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Daha sonra Kemâleddîn İbn Kâdî Şuhbe, el-Mizzî, ez-Zehebî, Taqıyyuddîn İbn Teymiyye gibi büyük âlimlerden dersler aldı.¹⁶¹

İbn Keşîr öğrenimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat âlimi ve kadı olarak çeşitli görevlerde bulundu. 11 Cemâziyelevvel 736 (27 Aralık 1335) tarihinde Dimeşk'te Şâfîler'e tahsis edilmiş olan Necîbiyye Medresesi'nde ders vermeye başladı ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. ez-Zehebî'nin 16 Zilka'de 748 (17 Şubat 1348)'de ölümü üzerine Dimeşk'teki Şâlihiyye Medresesi'ne müderris tayin edildi. Bu medresede verdiği ilk derse ulemâ, kadılar ve kalabalık bir halk topluluğu katıldı. Taqıyyuddîn es-Subkî'nin 756/1355 yılında vefatından sonra kısa bir süre Dimeşk'te Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'nin reisliğini yaptı.¹⁶²

Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden İbn Keşîr, 26 Şâban 774 (20 Şubat 1373)'te Dimeşk'te vefat etti. Vasiyeti uyarınca Dimeşk'te Bâbunnasr dışındaki Şûfiyye Mezarlığı'na hocası İbn Teymiyye'nin yanına defnedildi.¹⁶³ Eserlerinden öne çıkanlar şunlardır: el-Bidâye ve'n-Nihâye, el-Fuşûl fî Sîreti'r-Resûl, Tabakâtu Fuḫahâ'i's-Şâfi'iyye, Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm, Feḏâ'ilu'l-Ḳur'ân, İhtişâru 'Ulûmi'l-ḥadîs, el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd, İrşâdu'l-Faḫîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh, Kitâbu's-Semâ'.¹⁶⁴

1.2.5. Talebeleri

es-Şafedî'nin şöhreti döneminin alimleri arasında öylesine yayılmıştı ki bazı hocaları kendisinden ders almış ve istifade etmişlerdir. Özellikle Dimeşk'te el-Medresetu't-Taḫaviyye'de verdiği hadis, dil ve edebiyat derslerine ez-Zehebî

¹⁶¹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, ss. 113-115.

¹⁶² Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Thk. Ali Muhammed Ömer), 2. bs., Mektebe Vehbiyye, Kâhire, 1994, I, ss. 110-111.

¹⁶³ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-Şâfi*, II, ss. 414-415.

¹⁶⁴ Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, ss. 132-134.

(ö.748/1348), İbn Keşîr (ö.774/1373) ve Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö.765/1364) gibi hocaları da katılmıştır.¹⁶⁵

Kaynaklarda kaydedilen öğrencileri arasında Muhammed Ebûbekir ve Muhammed Ebû 'Abdillâh adındaki iki oğlu ile kızı Fâtıma da zikredilmektedir.¹⁶⁶ Ancak haklarında yeterli bilgi olmadığı için diğer öne çıkan bazı öğrencileri zikredilecektir.

1.2.5.1. Tâcuddîn es-Subkî

Asıl adı Abdulvehhâb b. Ali b. 'Abdulkâfi'dir. 727/1327 yılında Kâhire'de dünyaya geldi. İbnu's-Subkî diye de tanınır. İlk eğitimini babası Taqıyyuddîn es-Subkî'den aldı, küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi. Şam kâdilkudâtlığı görevine tayin edilen babasıyla birlikte 739/1338 yılında Dimeşk'e gitti, orada birçok âlimden dersler aldı. Tanınmış hocaları arasında ez-Zehebî, Yûsuf b. 'Abdurrahmân el-Mizzî, Zeynuddîn İbn Teymiyye, Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Nübâte el-Mısrî, Bedreddîn İbn Cemâ'a ve İbn Seyyidunnâs zikredilebilir. Dimeşk'teki Azîziyye, el-Âdiliyyetu'l-Kübrâ, Gazzâliyye, Azrâviyye, Nâşiriyye, Emîniyye ve Eşrefiyye Dârülhadisi gibi birçok medresede, Kâhire'de ise İmam Şâfiî Camii, Şeyhûniyye Medresesi ve İbn Tolun Camii gibi kurumlarda hocalık yaptı. 755/1354'te babasının kadı nâibi olan ağabeyi Cemâleddin Hüseyin'in vefatı üzerine babasına bir süre niyâbet etti.¹⁶⁷

Yeteneği ve çalışması sayesinde daha on sekiz yaşında iken fetva vermeye başlamıştır. Fıkıh, hadis, tabakat, usûl-i fıkıh ve Arap dili alanlarında temayüz etti. Babasının başlayıp tamamlayamadığı bir kısım eserleri o tamamlamıştır. 7 Zilhicce 771 (2 Temmuz 1370) tarihinde Dimeşk'te vebadan dolayı vefat etmiştir.¹⁶⁸ Kısa süren ömrüne rağmen birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: Cem'u'l-Cevâmi' fi Uşûli'l-Fıkıh, Ref'u'l-Hâcib 'an Muhtaşarı İbni'l-Hâcib, el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc, el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir, Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ, es-Seyfu'l-

¹⁶⁵ ez-Zehebî, *el-Mu'cemu'l-Muhtaş*, s. 92; İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, II, 87.

¹⁶⁶ eş-Safedî, *Fağdu'l-Hitâm*, s. 63 (Muhakkikin Girişi).

¹⁶⁷ İbn Kâğî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, ss. 140-141; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, ss. 378-380.

¹⁶⁸ Bilal Aybakan, "Sübkî, Taceddin", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, ss. 11-12.

Meşhûr fî Şerhi ‘Aķîdeti Ebî Manşûr, Kâ‘ide fi’l-Cerh ve’t-Ta’dîl ve Kâ‘ide fi’l-Mü’errihîn.¹⁶⁹

1.2.5.2. Nâsıruddîn İbnu’l-Furât

735/1335’te Kâhire’de köklü bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Aile fertlerinden çok sayıda kişi vezirlik ve kâtiplik yapmıştır. İlmî hayata zamanın ulemâsından hadis ve fıkıh tahsil ederek başladı. Ebu’l-Ferec İbn Abdulhâdî ve Ebû Bekir es-Sannâc’dan hadis öğrendi. ez-Zehabî, Ebu’l-Hasan el-Bendenîcî ve Necmeddîn Yûsuf ed-Dülâsî’den icâzet aldı. Öğrenimini tamamlayınca Kâhire’deki Muizziyye Medresesi’nin hatipliğine tayin edildi. Daha sonra kendini çok ilgi duyduğu tarih ilmine verdi ve *Târîhu’d-Düvel ve’l-Mulûk* adlı meşhur eserini yazdı. 1 Şevval 807 (2 Nisan 1405)’de Kâhire’de vefat etti.¹⁷⁰

1.2.5.3. Hüseyin b. Ali Bahâuddîn el-Ħanbelî

690 yılında Musul’da dünyaya gelmiştir. Daha sonra Dımeşk’e göç etmiş ve hayatının sonuna kadar orada yaşamıştır. 759/1358 yılında Dımeşk’te vefat etmiştir. Asakiriyye’de hadis dersleri vermiştir. şair ve ediptir. eş-Şafedî, onun hakkında “Faydalı olmayan bir söz ağzından çıkmazdı” demiş ve onunla yaptığı yazışmaları *Elhânu’s-Sevâci* adlı eserine almıştır. Güzel yazı, nesir ve elđazda (kelime oyunları) çok mahir idi.¹⁷¹

1.2.5.4. AĦmed b. Ali Nûreddin el-Münzirî

Künyesi Ebu’l-Feth’dır. Aslen Dımeşkli olduğu için ed-Dımeşkî, Hanefî mezhebine mensup olduğu için el-Hanefî nisbesiyle anılır. İbnu’l-Maķřûř diye de tanınmış olan bir muhaddistir. Halep’e yerleşmiştir. Halep ve Dımeşk’te birçok hadis âliminden hadîs dinlemiştir. Daha sonra kendisi hadis okutmaya başlamıştır. Konuşması ve hitabeti çok hoş bir kimse idi. Kardeşi Bedreddîn ile beraber eş-

¹⁶⁹ Ħayruddîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 15. bs., Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002, IV, 185.

¹⁷⁰ Sadi S. Kucur, “İbnü’l-Furât, Nâsıruddin”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, ss. 45-46.

¹⁷¹ eş-Şafedî, *A’yânu’l-‘Aşr*, II, s. 277-278.

Şafedî'den *Elhânu's-Sevâci'* adlı eserini okumuştur. 804/1402 yılında vefat etmiştir.¹⁷²

1.2.5.5. Emînuddîn Muhammed b. Ali el-Enefi

713/1314 yılında dünyaya geldi. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Fıkıh ve hadis dersleri aldı. Bir müddet Halep kadılığı yaptı. Hattı güzel olduğu için birçok eser intinsah etmiştir. eş-Şafedî'nin de bazı eserlerini yazmış ve kendisinden ders olarak okumuştur. 786/1384 yılında vefat etmiştir.¹⁷³

1.2.5.6. Necmuddîn Sa'îd b. Abdillâh ed-Dihlî el-Hilâlî

712/1313 yılında dünyaya geldi. Künyesi Ebu'l-Ĥayr'dır. Mesleğine nisbetle el-Ĥarîrî (ipekçi) olarak da anılmıştır. Terâcim ve vefat tarihleri konusunda uzmandı. eş-Şafedî onun çok gayretli ve çalışkan bir kimse olduğunu söyler. Onun neseb ve biyografi alanında ez-Zehebî'den sonra geldiğini kaydeder ve onu "Ĥâfîzu's-Şâm" (Şam'ın hâfızı) olarak nitelendirir. 749/1348 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. *er-Rihletu ilâ Mısr* ve *Tefettete'l-Ekbâdu fî Vâkıati Bağdâd* telif ettiği eserlerdendir.¹⁷⁴

1.2.5.7. Ali b. Yahya b. el-Ĥayserânî

Babası kadı idi ve oğlunun iyi yetişmesi için çok gayret ederdi. Dimeşk'te divân-ı inşa kâtiplerinden biri oldu. Hat yazısında çok ilerlemişti ve Muallakâtı ezberlemişti. eş-Şafedî onun çok zeki, akıllı, ağırbaşlı ve çok sükût eden bir genç olduğunu nakleder. Genç yaşlarında daha babası hayatta iken 753/1353 tarihinde vefat etti.¹⁷⁵

1.2.6. Meslekî Hayatı

eş-Şafedî hayatı boyunca birçok idarî ve malî vazifeler üstlenmiştir. Meslekî hayatına 717/1317 yılında doğduğu yer olan Şafed'de, Memlûklerin Şafed emiri

¹⁷² İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Ġumr bi-Enbâ'i'l-'Umr* (Thk. Hasan Habeşi), el-Meclisu'l- A'lâ li-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Kâhire, 1415/1994, II, 210.

¹⁷³ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, IV, 159.

¹⁷⁴ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XV, ss. 145-146.

¹⁷⁵ eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr*, III, s. 574-575.

Candaroğlu Hüseyn b. Ebûbekir'in kâtibi olarak başlamıştır. Candaroğlu Mısır'a çağrılınca eş-Şafedî de onunla beraber Kâhire'ye gitmiş (723/1323) ve onun vefatına kadar kâtiplik görevini devam ettirmiştir.¹⁷⁶

729/1329'da Rahbe'ye beytûmal vekilliğine tayin edildi. 731/1330 yılında ise Dimeşk'te sır kâtibinin verdiği evrakı yazan kâtibu'd-derc görevine getirilmiştir. Daha sonra Halep'te sır kâtipliği denilen,¹⁷⁷ günümüz ifadesiyle özel kalem diyebileceğimiz görevi icra etmiştir. Şafed ve Kâhire'deki kısa süreli vazifelerinden sonra tekrar Dimeşk'e yerleşmiş (756/1358) ve Dimeşk beytûmal vekili olarak hayatının sonuna kadar buradan ayrılmamıştır.¹⁷⁸

eş-Şafedî vazifesi münasebetiyle gittiği bu yerlerde yaşayan birçok âlimin ders halkasına katılmış ve o âlimlerden icâzet almıştır. Görevi bittiği için ayrıldığı yerdeki âlimlerle de bağlantısını koparmamış ve o âlimlerle yazışmaları olmuştur. Dolayısıyla hayatı boyunca ilimden ve ilim ehlinde asla uzak kalmamıştır.

1.2.7. Karakteri ve Kişisel Özellikleri

eş-Şafedî kalemi güçlü, üretken ve çok yönlü bir âlim olmasının yanında güzel ahlak sahibi, iyi huylu, başkalarıyla iyi geçinen ve sevilen bir zattı. Başka bir ifadeyle ilminin tezahürlerini davranışlarında, yaşantısında görmek mümkündür. Onun ilmiyle âmil olduğunun göstergesi, etrafındaki insanların ona dair hüsnü şehadetleridir. Hocası Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö.765/1364) eş-Şafedî'nin güzel ahlak ve iyi karakter sahibi olma hususunda en yüksek mertebeye ulaştığını belirtmektedir.¹⁷⁹

Hocaları onun keskin zekasına ve kuvvetli hafızasına dikkat çekmişlerdir. ez-Zehebî (ö.748/1348) muhaddislerin biyografilerine mahsus olarak kaleme aldığı eserinde eş-Şafedî'yi de zikretmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir.¹⁸⁰ Onunla uzun yıllar arkadaşlık yapmış ve aralarında öğrencilik-hocalık ilişkisi bulunan Tâcuddîn

¹⁷⁶ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XII, 216.

¹⁷⁷ Sır kâtibi ve diğer kâtiplik görevleri hakkında bkz. el- Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, 137; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtibi", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, ss. 116-117.

¹⁷⁸ İsmail Durmuş, "Şafedî", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 447.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, II, 88.

¹⁸⁰ ez-Zehebî, *el-Mu'cemu'l-Muhtaş*, ss. 91-92.

es-Subkî (ö.771/1370) ise eş-Şafedî'yi şöyle anlatır: “O, himmeti çok âli, çok gayretli, çalışkan bir kimseydi. Bana altı yüz ciltten fazla eser yazdığını söyledi. Yazacağı eserle ilgili ihtiyaç duyduğu her konuyu bana sorardı. Bu bazen bir âyet veya hadîs bazen de usul ya da fıkıhla ilgili bir mesele olurdu.”¹⁸¹

eş-Şafedî tevazu sahibi ve ahde vefalı bir kimseydi. Ahirete irtihal eden hocalarını eserlerinde daima hayırla yadeder ve rahmet temennisinde bulunurdu.¹⁸²

1.2.8. Vefâtı

749/1348 yılında Mısır'da baş gösteren veba salgını geniş bir coğrafyaya yayılmış ve uzun yıllar bu salgın devam etmiştir. Bu salgında birçok insan hayatını kaybetmiştir.¹⁸³ 764/1363 yılında Dimeşk'te de veba salgını yaşanmış ve bu hastalığa yakalanan eş-Şafedî 10 Şevval pazar gecesi Dimeşk'te vefat etmiştir. Kılınan cenaze namazı ardından Sûfiye mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸⁴ Ömrünün sonlarına doğru eş-Şafedî'nin kulaklarının ağır işitmeye başladığı nakledilmektedir.¹⁸⁵

1.3. Eserleri

eş-Şafedî velûd bir alim olup ciltler dolusu eserler kaleme almıştır. Üç yüz, beş yüz ve altı yüz gibi farklı rakamlar nakledilmektedir.¹⁸⁶ Ancak eş-Şafedî'nin adlarını zikrettiği ve günümüzde bilinen eserlerinin sayısı elli civarındadır. eş-Şafedî çok usta bir kâtip olduğu için kütüphanesinde bulunan eserlerin çoğunu kendisi istinsah etmişti. İstinsah ettiği yani başka müelliflerin yazdığı eserlere bakarak kendisi için yazıp çoğalttığı eserlerin sayısı, kaynaklarda nakledilen yüksek rakamlar olabilir. Nitekim İbn Keşîr, diğer kaynakların aksine eş-Şafedî'nin yaklaşık iki yüz cilt eseri yazdığını (صَنَّفَ) “tasnif etti” sözcüğüyle değil (كَتَبَ) “yazdı” sözcüğüyle ifade etmektedir.¹⁸⁷

¹⁸¹ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakât*, X, 8.

¹⁸² eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib fi'l-Kavlu bi'l-Mûcib* (Thk. Muhammed 'Abdulmecîd Lâşîn), Dâru'l-Âfâkı'l-'Arabiyye, Kâhire, 2005, s. 39 (Muhakkikin Girişi).

¹⁸³ İbn Keşîr, *el-Bidâye*, XVIII, s. 502 vd.

¹⁸⁴ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, VI, 344; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 121.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, II, 87.

¹⁸⁶ el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-Kebîr*, III, 768; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakât*, X, 8.

¹⁸⁷ İbn Keşîr, *el-Bidâye*, XVIII, s. 680.

Bu husus dikkate alınırca eş-Şafedî'nin tasnif ettiği eser sayısının, en azından kaynaklarda nakledilen sayılardan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Farklı alanlarda verdiği eserler içerisinde şiir ve edebiyata dair telif ettiği eserler çoğunluktadır. eş-Şafedî, eserlerinin çoğunun günümüze ulaşması noktasında birçok alimden şanslıdır. Eserlerinin büyük kısmı ya basılmış ve tahkik edilmiş halde ya da yazma halinde kütüphanelerde mevcuttur.

1.3.1. Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri

1.3.1.1. Belagat Alanındaki Eserleri

1.3.1.1.1. el-Keşf ve't-Tenbîh 'ale'l-Vaşf ve't-Teşbîh

eş-Şafedî bu eserini üç bölüm olarak tasnif etmiştir. İlk iki bölümde teşbihin mâhiyeti, kuralları, çeşitleri ve âyet ve hadislerdeki örneklerine yer vermiştir. Netice olarak adlandırdığı üçüncü bölümde ise *et-Tezkire* adlı eserinden derlediği, altmış beş farklı kavramla ilgili teşbihlerin yer aldığı şiirleri zikretmiştir.¹⁸⁸

1.3.1.1.2. Cinânu'l-Cinâs fî 'İlmi'l-Bedî'

Cinâs sanatını ayrıntılı olarak incelediği bu eserini de iki mukaddime ve bir netice olmak üzere üç bölüm halinde telif etmiştir. Cinâs sanatını başarıyla uyguladığı şiirlerini kâfiyelerine göre sıralayarak eserini tamamlamıştır. Birçok kez neşredilmiştir. Eserin elimizdeki ilk baskısı, 1299/1881 yılında İstanbul'da yapılan baskıdır.¹⁸⁹

1.3.1.1.3. Fağdu'l-Hitâm 'ani't-Tevriye ve'l-İstihdâm

Bu eserde eş-Şafedî, tevriye ve istihdâm sanatını teorik olarak inceledikten sonra konuyla ilgili başka kaynaklarda bulunamayacak birçok şiir ve nesir türünden örneği aktarmaktadır. Eserini üç bölüm olarak telif etmiştir. Belagat ilminde bu

¹⁸⁸ eş-Şafedî, *el-Keşf ve't-Tenbîh 'ale'l-Vaşf ve't-Teşbîh* (Thk. Hilâl Nâcî ve Velîd b. Ahmed Hüseyin), Mecelletu'l-Hikme Yay., Britanya, 1420/1999, ss. 41-45.

¹⁸⁹ eş-Şafedî, *Cinânu'l-Cinâs fî 'İlmi'l-Bedî'*, Cevâib Matbaası, İstanbul, 1299/1881, s. 8 vd.

sanatlara dair telif edilen ilk müstakil eserdir. Muhammed ‘Ayiş tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.¹⁹⁰

1.3.1.1.4. Keşfu’s-Sırrı’l-Mübhem fî Luzûmi mâlâ Yelzem

Bu eser iki bölümden müteşekkil olup ikinci bölüm luzûm-u mâlâ yelzem sanatına dair eş-Şafedî’ye ait şiirlerle doludur. Bu sanatla ilgili olarak yazılmış tek müstakil eserdir. Bu nadide eserin, Suriye Milli Kütüphanesi’nde 7150 numarası ile kayıtlı yazma bir nüshası bulunmaktadır.¹⁹¹ Eser 2017 yılında Cidde’de basılmıştır.

1.3.1.1.5. Nuşretu’s-Sâ’ir ‘ale’l-Meşeli’s-Sâ’ir

Diyyâuddîn İbnu’l-Esîr (ö. 637/1239)’in yazdığı *el-Meşelu’s-Sâ’ir fî Edebi’l-Kâtib ve’s-Şâ’ir* adlı eser, dönemin edebiyatçıları arasında tartışma konusu olmuştur. İbn Ebu’l-Ĥadîd bu eserde müellifinin kendini öven, eski âlimleri ve eserlerini yeren ifadeleri görünce ağır tenkitlerle dolu *el-Feleku’d-Dâ’ir ‘ale’l-Meşeli’s-Sâ’ir* adlı şerhini kaleme almıştır. Bunun üzerine edebî bir tartışma başlamış, İbnu’l-Esîr’i ve İbn Ebu’l-Ĥadîd’i tutanlar birçok tenkit eseri yazmıştır. eş-Şafedî de İbn Ebu’l-Ĥadîd’in tarafında yer alarak onu desteklemek amacıyla *Nuşretu’s-Sâ’ir ‘ale’l-Meşeli’s-Sâ’ir* adlı eserini kaleme almıştır.¹⁹² Eserin tahkikli neşri, Dimeşk’te 1972 yılında Mecme‘u’l-Luğati’l-‘Arabiyye bünyesinde Muhammed Ali Sultânî tarafından yapılmıştır.¹⁹³

1.3.1.1.6. el-Hevlu’l-Mu‘cib fi’l-Ķavl bi’l-Mûcib

eş-Şafedî’nin bu eseri çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

¹⁹⁰ ‘Avâtîf Âdem Rızkullâh, *Şalâhuddîn eş-Şafedî ve Cuhûduhu’l-Edebiyye ve’n-Nakdiyye*, Doktora Tezi, Câmî‘atu Ümmi Dermân el-İslâmiyye, Sudan, 2007, ss. 91-94.

¹⁹¹ <http://www.alassad-library.gov.sy/procddata2.php> (Erişim Tarihi ve Saati: 15.03.2018, 19:45); eş-Şafedî, *Faḍḍu’l-Ĥitâm*, s. 82 (Muhakkikin Girişi).

¹⁹² İsmail Durmuş, “İbnu’l-Esîr, Ziyâeddin”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, s. 30.

¹⁹³ Corcî Zeydân, *Târihu’l-Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Hilâl, Beyrut, 1983, III, 176; eş-Şafedî, *Ġavâmiḍu’s-Şihâh* (Thk. ‘Abdu’l-İlâh Nebhân), Mektebutu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996, s. 27 (Muhakkikin Girişi).

1.3.1.2. Dil ve Lugat Alanındaki Eserleri

1.3.1.2.1. Taşhîhu't-Taşhîf ve Tahrîru't-Tahrîf

eş-Şafedî bu eserinde lugat, sarf, nahiv ve i'rab hataları; lahn, tashif ve tahrif şeklindeki yanlışlıkları; harf, hareke, nokta ve kelime kalıplarında görülen lafzî hatalarla anlam ve kullanım yanlışlıklarını incelemiştir.¹⁹⁴

1.3.1.2.2. Ğavâmiğu's-Şihâh

eş-Şafedî, Cevherî (ö.393/1003)'nin Arap sözlük bilimi tarihinde yeni bir çığır açmış olan *eş-Şihâh* adlı sözlüğüne çok özen göstermiş ve bu sözlükle ilgili birçok çalışma ortaya koymuştur. *Ğavâmiğu's-Şihâh* eserinde Cevherî'nin bu lugatındaki kökleri ihtilâflı kelimeleri alfabetik sıraya göre incelemiştir. Ayrıca kapalı veya anlaşılması zor yerlerin izahını yapmıştır. *eş-Şihâh*'da istişhad olarak kullanılan beyitlerin izahı için de *Halli'n-Nevâcid 'alâ mâ fi's-Şihâh mine's-Şevâhid* adlı bir eser kaleme almıştır.¹⁹⁵

1.3.1.2.3. Nufûzu's-Sehm fîmâ Vaqa'a li'l-Cevherî mine'l-Vehm

eş-Şafedî bu eserinde kendi değerlendirmelerine göre Cevherî (ö.393/1003)'nin lugat alanıyla ilgili düştüğü hataları ortaya koymaya çalışmıştır. İbn Berrî (ö.582/1187)'nin daha önce *eş-Şihâh*'a yönelttiği eleştirilerinin bir devamı mahiyetindedir.

Kaynaklarda *eş-Şihâh*'ın muhtasarı olarak zikredilen *Necdu'l-Felâh fî Muhtasari's-Şihâh* adlı eser ise yanlışlıkla eş-Şafedî'ye nisbet edilmiştir.¹⁹⁶ Keşfu'z-Zunûn'da *Nufûzu's-Sehm*'in eş-Şafedî'ye ait olduğu belirtilirken *Necdu'l-Felâh*'ın müellifi zikredilmemektedir.¹⁹⁷ Ancak iki eser ardarda zikredildiği için bir karışıklık

¹⁹⁴ Durmuş, "Şafedî", *DİA*, XXXV, s. 450.

¹⁹⁵ 'Avâtîf Âdem Rızkullâh, *Şalâhuddîn eş-Şafedî*, s. 103.

¹⁹⁶ eş-Şafedî, *el-Munşe'atu'l-Laîfe* (Thk. Hasan Abdulhâdî ve Muhammed Benât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2017, s. 33 (Muhakkikin Girişi).

¹⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn* (Thk. M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge), Me'ârif Matbaası, İstanbul, 1941, II, 1073.

meydana gelmiş ve daha sonra yazılan kaynaklarda iki eser de eş-Şafedî'ye nisbet edilmiştir.¹⁹⁸

1.3.1.3. Şiir Alanındaki Eserleri

1.3.1.3.1. Tezkiretu'l-Edeb (et-Tezkiretu's-Şafediyye, et-Tezkiretu's-Şalâhiyye, et-Tezkire)

Farklı müelliflere ait olan eserlerden seçmeleri kapsayan edebiyat, şiir ve nesir koleksiyonudur. Konularına göre düzenlenen kitap müellifin özellikle dil, edebiyat ve antolojiyle ilgili çalışmalarının temel kaynağı sayılır. Herhangi bir eserini kaleme alırken bu hacimli eserine müracaat ederdi. Kitabın bazı ciltleri çeşitli kütüphanelerde dağınık halde bulunmaktadır. Tamamı otuz cilt olan eseri Muhammed b. Yahyâ el-Mağribî *et-Telhîşu'l-Muhtâr mine't-Tezkireti's-Şalâhiyye ve'l-İhtişâr* ismiyle kısaltmıştır.¹⁹⁹

1.3.1.3.2. er-Ravdu'l-Bâsım ve'l-'Arfu'n-Nâsım

Muhtelif konularla ilgili yazdığı şiir mecmuası olup Muhammed Abdulmecîd Lâşîn'in tahkikiyle 2004 yılında Kâhire'de basılmıştır.²⁰⁰

1.3.1.3.3. Tevşî'u't-Tevşîh

Ünlü müveşşah şairlerinden seçmelerle Şafedî'nin bunlara yazdığı nazîreleri ve özgün müveşşahlarını kapsayan bir antolojidir. Elbîr Habîb Mutlak tarafından 1386/1966 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetu'l-'Arifîn Esmâ'u'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Muşannifîn* (Thk. Kilisli Rifat Bilge ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal), I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, I, 352; Ahmet Ateş, "Şafedî", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966, X, 52.

¹⁹⁹ Muhammed Abdulmecîd Lâşîn, *eş-Şafedî ve Âsâruhu fi'l-Edeb ve'n-Nağd*, Dâru'l-Âfâki'l-'Arabîyye, Kâhire, 2005, ss. 128-132; Zeydân, *Târîhu'l-Âdâbi'l*, III, 176.

²⁰⁰ eş-Şafedî, *el-Munşe'ât*, s. 27 (Muhakkikin Girişi).

²⁰¹ Durmuş, "Şafedî", *DİA*, XXXV, ss. 448-449.

1.3.1.3.4. Teşnîfu's-Sem' bi'nsikâbi'd-Dem'

Eser ansiklopedik bir tarzda olup gözyaşı ile ilgili şiirler bir araya getirilmiştir. *Lezzetu's-Sem' fi Vaşfi'd-Dem'* adıyla 2004 yılında Muhammed 'Âyiş tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.²⁰²

1.3.1.3.5. el-Husnu'ş-Şarîh fi Mi'eti Melîh

Eskiden beri yaygın bir tema olan gazel-i müzekkerle ilgili güzellemelelere dair kıta ve dizelerden oluşan bir antolojidir.²⁰³

1.3.1.3.6. Keşfu'l-Hâl fi Vaşfi'l-Hâl

Ben (hâl) tasvirleri üzerine seçme kıta ve dizeleri kapsayan bir antoloji olup Sihâm (Süheyr) Sallân tarafından yayımlanmıştır (Dımaşk 1420/1999).²⁰⁴

1.3.1.3.7. Reşfu'z-Zulâl fi Vaşfi'l-Hilâl

Hilâl tasvirine dair şiir antolojisi olup es-Suyûtî'nin et-Tuḥfetu'l-Behiyye'si içinde basılmıştır (İstanbul 1302).²⁰⁵

1.3.1.3.8. Şarfu'l-'Ayn 'an 'Arđi'l-'Ayn fi Vaşfi'l-'Ayn

eş-Şafedî, ansiklopedik tarzda telif ettiği bu eserinde dil ve edebiyat, belagat, tefsir, fıkıh ve hadis kaynaklarında yer alan göz tasvirlerini bir araya getirmiştir. 2004 yılında Kâhire'de Muhammed Abdulmecîd Lâşîn tarafından Şarfu'l-'Ayn adı altında bastırılmıştır.²⁰⁶

²⁰² eş-Şafedî, *Faḍdu'l-Hitâm*, ss. 75-76 (Muhakkikin Girişi).

²⁰³ Terminolojide “el-ğazel bi'l-ğilmân” veya “el-ğazel bi'l-müzekker” şeklinde geçmekte olup erkeklere ve çocuklara tegazzül (sevgi şiirleri yazmak) anlamına gelir. Abbasî dönemi gazel şairleri arasında ortaya çıkmış bir akımdır. Daha fazla bilgi için bkz. Mâcid 'Aziz el-Ḥabîb, “Zahiratu'ş-Şi'ri'l-Ğazeli bi'l-Müzekker fi'l-'Aşri'l-'Abbâsi”, <http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=503339&r=0&cid=0&u=&i=0&q=> (Erişim Tarihi ve Saati: 16.03.2018, 16:42).

²⁰⁴ Durmuş, “Safedî”, *DİA*, XXXV, s. 449.

²⁰⁵ Durmuş, “Safedî”, *DİA*, a.y.

²⁰⁶ Lâşîn, *eş-Şafedî*, s. 146.

1.3.1.3.9. Şiir Alanındaki Diğer Eserleri

Bu alanla ilgili kaynaklarda zikredilen diğer eserler şunlardır: el-Muhtâr min Şi'ri İbn Dânyâl, Muntehabu Mucîriddîn b. Temîm, Muntehabu Şi'ri Şihâbuddîn el-'Azzâzî, Muntehabu Şi'ri Cemâlidîn Ebi'l-Hüseyn el-Cezzâr, Muhtâru Şi'ri'l-Kâdî el-Fâdîl, Luma'u's-Sirâc, Dîvân.

Şiirlere yaptığı şerhler ise el-Ğayṣu'l-Museccem fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Acem, İhtirâ'u'l-Ḥurâ' fî Muḥâlefeti'n-Naql ve't-Tıbbâ', Tavku'l-Hamâme fî't-Târîḥ ve'n-Neseb fî Mulûki'l-'Acem ve'l-'Arab, (el-İktişâr 'alâ) Cevâhiri's-Silk fî'l-İntişâr li'bn Senâ'i'l-Mulk.²⁰⁷

1.3.1.4. İnşâ ve Maḳâmât Türü Eserleri

İnşâ, resmî yazışmaları ifade eden edebî bir tür olup maḳâmât ise hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyelerden (maḳâme) meydana gelen eserlere verilen isimdir.²⁰⁸ eş-Şafedî'nin bu türdeki eserleri şunlardır:

1.3.1.4.1. el-Munşe'ât

Manzum ve mensur özel mektuplar, resmî mektuplar, ilmî risâleler bazı şairlerden seçmelerle müellifin *el-Husnu's-Şarîḥ*'inde yer alan bazı beyit ve kıtalardan oluşmuştur. 2017 yılında *el-Munşe'ātu'l-Laṭîfe* adıyla Beyrut'ta basılmıştır.²⁰⁹

1.3.1.4.2. Elḥânu's-Sevâci' beynel-Bâdi'i ve'l-Murâci'

eş-Şafedî'nin çağdaşı olan ünlü edip ve âlimlerle olan yazışmalarını ihtiva eden bir eserdir. Hem manzum hem de nesir türünde kendisine yazılan mektuplar ve bu mektuplara yazdığı cevapları kapsar. Mektupların çoğunda tarih kaydı

²⁰⁷ Lâşîn, *eş-Şafedî*, ss. 113-161; Ömer Rıdâ Keḥhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 680.

²⁰⁸ Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "İnşâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, ss. 335-336; Erol Ayyıldız, "Maḳâme", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, ss. 417-419.

²⁰⁹ Durmuş, "Şafedî", *DİA*, XXXV, s. 449.

zikredilmiştir. Bu eser eş-Şafedî'nin dönemindeki âlimlerle olan irtibatını ortaya koyan bir eserdir. İbrâhim Sâlih tarafından 2004'te iki cilt halinde neşredilmiştir.²¹⁰

1.3.1.4.3. Lev'atu'ş-Şâkî ve Dem'atu'l-Bâkî

Eserde müellifin çağındaki şair ve edipler arasında yaygın bir tema olan gazel-i müzekker konusu işlenmiştir. Bedüzzaman el-Hemedânî ve Harîrî'nin Maķâmât'larına oranla son derece yalın ve sürükleyici bir roman üslûbuyla manzum ve mensur parçalar halinde yazılmıştır. Eser defalarca basılmıştır.²¹¹

1.3.1.4.4. 'İbretu'l-Lebîb bi-Maşra'i'l-Ke'ib

eş-Şafedî bu eserini Kâhire'ye geldiği sıralarda, Alâuddîn İbn Abduzzâhir'in yazdığı *Merâti'u'l-Ġızlân* adlı eserine nazîre olarak yazmıştır. *el-Maķâmetu'l-Aybekiyye* olarak da bilinmektedir. 2007 yılında Muhammed 'Âyiş tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir.²¹²

1.3.1.4.5. Tamâmu'l-Mutûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn

İbn Zeydûn (ö.463/1071)'un hapisteyken affedilmesi için Ebu'l-Hazm Cehver'e hitaben yazdığı *er-Risâletu'l-Ciddiyye* adlı eserin şerhidir. 1969 yılında Muhammed Ebu'l-Fağl İbrâhim tarafından Kâhire'de neşredilmiştir.²¹³

1.3.1.4.6. Şerhu'r-Risâle (Taħrîru Risâleti Muħyiddîn İbn 'Abdizzâhir)

İbn Abduzzâhir'in İbnu'n-Naķîb Nâşıruddîn el-Kinânî el-Akîsî'ye yazdığı mektubun şerhidir. Mektup ve şerhi *Temâmu'l-Mutûn*'un zeyli olarak yayımlanmıştır.²¹⁴

²¹⁰ eş-Şafedî, *Elĥânu's-Sevâci'*, s. 39 vd.

²¹¹ Durmuş, "Safedî", *DİA*, XXXV, s. 449.

²¹² Lâşîn, *eş-Şafedî*, s. 147.

²¹³ eş-Şafedî, *Fağdu'l-Ĥitâm*, s. 83 (Muhakkikin Girişi).

²¹⁴ Durmuş, "Safedî", *DİA*, XXXV, s. 450.

1.3.2. Tarih ve Biyografiye Dair Eserleri

eş-Şafedî, meşhur bir edip ve şair olmasının yanında tarihçi kimliğiyle de ön plana çıkmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok tarihçiyi etkisi altında bırakmıştır. eş-Şafedî'nin tarih alanındaki eserleri, özellikle Memlükler dönemi için başucu kaynağı durumundadır.

İbn Kâdî Şuhbe (ö.851/1448), eş-Şafedî'nin otobiyografi niteliğinde yazdığı iki kitapçığa rastladığını ve eş-Şafedî'nin bu tercemesinde hayatını, hocalarını ve bir kısmını henüz tamamlamadığı elli kadar eserinin ismini kaydettiğini zikretmektedir.²¹⁵ Ancak ne kadar üzücüdür ki binlerce şahsın biyografisini kaleme alan eş-Şafedî'nin bu önemli otobiyografisi günümüze ulaşmamıştır. Bu otobiyografinin ilk satırlarında yer alan aşağıdaki dizeler, eş-Şafedî'nin otobiyografisini bir dostunun ısrarı üzerine yazdığını göstermektedir. (Müctes)

وَذَاكَ مِنِّي غَرِيبٌ

وَمُقْتَضَاهُ الْوَجُوبُ

تَرَجَمْتُ نَفْسِي جَهْلًا

لَكِنَّ أَمْرَكَ أَصْحَى

Câhillik edip kendi hayat tercememi kaleme aldım. Yaptığım bu iş ilginçtir.

Fakat senin emrin söz konusu olunca ve emrin yerine getirilmesi de vâcib olunca (yazmaya karar verdim.)²¹⁶

Ünlü Müslüman amaların biyografileri hakkında kaleme aldığı “*Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-Umyân*” ve “*eş-Şu'ûr bi'l-Ûr*” adlı eserler son derece dikkat çekmektedir. “*Târîhu (Şalâhiddîn) eş-Şafedî*” adlı eseri ise bir cildi dışında günümüze ulaşmamış hacimli bir eserdir.²¹⁷

²¹⁵ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 120.

²¹⁶ İbnu'l-İrâkî, *ez-Zeyl 'ale'l-İber fi Haberî Men 'Aber* (Thk. Sâlih Mehdî 'Abbâs), Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989, s. 135.

²¹⁷ Durmuş, “Safedî”, *DİA*, XXXV, s. 448.

1.3.2.1. el-Vâfi bi'l-Vefeyât

Yaklaşık otuz ciltten oluşan bu eseri, farklı alanlarda tanınan on dört bin şahsın biyografisini ihtiva etmektedir. Eserin düzeni, alfabetik olmakla beraber, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatı ile başlar. Daha sonra, adı ve babalarının adı Muhammed olanlarla devam eder. Eserin başında gayet faydalı bilgilerin yer aldığı bir mukaddime kısmı bulunmaktadır. Bu mukaddimede tarih ilminin faydaları, tarihlerin yazımındaki dil bilgisi kuralları, iyi tarihçilerin özellikleri, özel isim, künye ve lakapların birbiriyle olan alâkası, yazım kaideleri, kısaltmalar ve diğer bazı kurallar anlatılmış, ayrıca mukaddimenin sonunda alanla ilgili otuz beş eserin bibliyografyası verilmiştir.²¹⁸

1.3.2.2. A'yânu'l-'Aşr ve A'vânu'n-Naşr

Bir önceki eserinin ihtisarı sayılabilecek olan bu eserinde çağdaşı olan iki binden fazla şahsın biyografisini ele almaktadır. eş-Şafedî'nin en son yazdığı eserlerden biridir. Zira bu eserinde 764 yılının Rebî'u'l-Âhîr ayında vefat eden 'Alemuddîn el-Bâbîrî'nin biyografisine yer vermiştir ki bu da eş-Şafedî'nin vefatından birkaç ay öncesine karşılık gelmektedir.²¹⁹

1.3.2.3. Umerâ'u Dimeşk fi'l-İslâm

eş-Şafedî bu eserini Dimeşk'te idarecilik yapmış olanlarla ilgili kaleme almış olup daha sonra "*Tuḥfetu Zevi'l-Elbâb fi-Men Ḥakeme bi-Dimeşk mine'l-Ḥulefâ' ve'l-Mulûk ve'n-Nuvvâb*" adıyla nazmetmiştir.²²⁰

1.3.2.4. Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-'Umyân

Ünlü Müslüman amaların biyografileri hakkında kaleme aldığı bu eserin tahkiki Ahmed Zeki Paşa tarafından yapılmış olup Kâhire'de 1911 yılında basılmıştır.²²¹

²¹⁸ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, I, ss. 25-62.

²¹⁹ eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr*, II, 422.

²²⁰ Durmuş, "Şafedî", *DİA*, XXXV, s. 448.

²²¹ eş-Şafedî, *Fadḍu'l-Ḥitâm*, s. 77 (Muhakkikin Girişi).

1.3.2.5. eş-Şu‘ûr bi’l-‘Ûr

eş-Şafedî bu eserinde bir gözü görmeyen seksen civarında ünlü kişiyi tanıtmıştır. Bu eserini *Nektu’l-Himyân fi Nuketi’l-‘Umyân* adlı eserinden sonra telif ettiğini belirtmektedir. 1988 yılında ‘Abdurrezzâk Hüseyn tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.²²²

1.3.3. Diğer Alanlara Dair Eserleri

Şerhu’ş-Şecerati’n-Nu‘mâniyye fi’d-Devleti’l-‘Osmâniyye, Tardu’s-Sebe ‘an Serdi’s-Seb‘, Risâle fi ‘İlmi’l-Mûsîkâ.²²³

1.4. Arap Dilindeki Yeri ve Önemi

eş-Şafedî çok yönlü bir âlim olup yazdığı eserlerle Arap diline önemli katkılarda bulunmuştur. Telif ettiği eserlerinin sayısı, eserlerinde işlediği konuların çeşitliliği ve yararlandığı kaynakların çokluğu onun çok geniş bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle ansiklopedik tarzda yazdığı eserler çok büyük önemi haiz eserlerdir. Belli bir konuyla ilgili şiirleri topladığı bu tür eserlerinde, incelenen kavramın veya sözcüğün etimolojik geçmişini, kökenini Arap dilinin tüm incelikleriyle ele almaktadır. Örneğin “*Nektu’l-Himyân fi Nuketi’l-‘Umyân*” ve “*eş-Şu‘ûr bi’l-‘Ûr*” adlı eserlerine başlarken *a‘mâ* ve *‘ûr* kelimelerini lugat, ıstikak, irab ve sarf açısından uzun uzadıya incelemesi gerçekten çok dikkat çekicidir.²²⁴

Hicrî VIII. asra gelinceye kadar âlimler tüm belagat konularını bir kitapta topluyorlardı. eş-Şafedî ilk defa bedî‘ sanatları için müstakil çalışmalar yapmıştır. Hakkında eser kaleme aldığı sanatlar arasında cinâs, tevriye, istihdâm, luzûmu mâlâ yelzem ve el-ķavlu bi’l-mûcib sanatları yer almaktadır. eş-Şafedî bu sanatları eserlerinde derinlemesine incelemiş ve bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalara öncülük etmiştir. Buna örnek olarak İbn Hicce’nin eş-Şafedî’nin *Fağdu’l-Hitâm*

²²² ‘Avâtif Âdem Rızkullâh, *Şalâhuddîn eş-Şafedî*, s. 120.

²²³ Durmuş, “Safedî”, *DİA*, XXXV, s. 448.

²²⁴ eş-Şafedî, *eş-Şu‘ûr bi’l-‘Ûr* (Thk. Abdurrezzâk Hüseyn), Dâru ‘Ammâr, Amman, 1409/1988, ss. 41-52; *Nektu’l-Himyân fi Nuketi’l-‘Umyân*, <http://www.islamicbook.ws/adab/nkth-allhman-fi-nkt-alamian-.pdf> (Erişim Tarihi ve Saati: 22.05.2018, 11:50), ss. 3-8.

'ani't-Tevriye ve'l-İstihdâm adlı eserinden esinlenerek yazdığı *Keşfu'l-Lișâm 'an Vechi't-Tevriye ve'l-İstihdâm* adlı eser zikredilebilir.²²⁵

Meşhur bir edip ve şair olan eş-Şafedî'nin dilde yapılan hatalara karşı kayıtsız kalması düşünülemez. Nitekim "*Taşhîhu't-Taşhîf ve Tahrîru't-Tahrîf*" adlı eserinde dilde yapılan tashif, tahrif, lahn, harf ve hareke yanlışlıkları gibi konuları ele almıştır. Bu eserin girişinde çok az kimsenin bu gibi hatalardan sakınabildiğine dikkat çekmiştir.²²⁶

eş-Şafedî, dil ve lügat alanında da Arap diline birçok eser kazandırmıştır. Yaşadığı dönemde çok şöhret bulmuş bir sözlük olan Cevherî (ö.393/1003)'nin *eş-Şihah*'ı üzerine birkaç çalışma kaleme almıştır. Burada yalnızca *Ġavâmiđu's-Şihâh* adlı çalışmasının birkaç hususiyetine dikkat çekilecektir. eş-Şafedî, bu esere sarf ilmine dair bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu mukaddimede özellikle zâid ve aslî harfler, bu harflerin ayırt edilme kriterleri, hazif ve ibdâl konusu gibi önemli mevzuları incelemiştir. Bu esere aldığı kelimeleri *eş-Şihah*'ta takip edilen son harf sistemine göre değil ilk başladığı harfe göre sıralandırmıştır. Dolayısıyla kelimelerin kökünü (mücerred) bulma zahmetinden okuyucuyu kurtarmıştır. Ayrıca bu eserinde kelimelerin zabtında yani hareke ve sükunlarının belirtilmesinde azami gayret göstermiştir.²²⁷

1.4.1. Şairliği

eş-Şafedî önemli bir şair ve edipti. İyi bir şair olmak sadece bilgiyle olmadığından eş-Şafedî'nin doğuştan şiire ve edebiyata olan kabiliyeti göz ardı edilemez. O da Allah (c.c.) tarafından kendisine verilen bu yeteneğini ilmî birikimiyle birleştirmiş ve Arap dilinde önemli bir yer edinmiştir. Yazdığı divanı, şiir mecmuaları, şiir şerhleri ve diğer manzum eserleriyle Arapça'ya birçok kıymetli eser kazandırmıştır.

²²⁵ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Hicce", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, s. 65.

²²⁶ eş-Şafedî, *Taşhîhu't-Taşhîf ve Tahrîru't-Tahrîf* (Thk. Seyyid eş-Şerkâvî), Mektebetu'l- Hâncî, Kâhire, 1407/1987, s. 4.

²²⁷ eş-Şafedî, *Ġavâmiđu's-Şihâh*, ss. 31-34.

Onun küçük yaşlardan itibaren resim, musiki ve hat gibi güzel sanatlara olan merakı onu, kelimelerin bir araya gelmesinden doğan ahengi yakalama çabası içerisinde olmaya teşvik etmiştir. O da hislerini, düşüncelerini, hayallerini kelimelerin dizilişinden güzelliğin aktığı şiirlerle ifade etmiştir. Arkadaşlarıyla ve zamanın önde gelen ilim ve fikir adamlarıyla olan yazışmalarında şiirlerle mektuplaşmıştır.²²⁸

eş-Şafedî gazel, medih, hiciv, mersiye, kaside gibi farklı şiir türlerinde kalem oynatmıştır. Gazellerinde genellikle iffet ve takvâ, sevgi, özlem, ahde vefa, hayal, sevgilinin ziyareti ve sevgiliye ağıt gibi temaları işlemiştir. Ancak genel olarak bakıldığında neredeyse her konuya dair şiirleri bulunmaktadır. Şiirlerinde söz sanatlarını ve özellikle cinâsı sıklıkla kullanmaktadır.

eş-Şafedî'nin Abbasî döneminden itibaren yaygın bir tema olan gazel-i müzekkerle²²⁹ ilgili yazdığı şiirler hayli fazla sayıdadır. *el-Husnu's-Şarîh fî Mi'eti Melîh* adlı eseri bu konu hakkındadır. Şairlerin birbirlerine kalemlerinin meharetini gösterme isteği ve rekabet duygusu bu türden şiirleri yazmasına sebep olmuş olabilir.

Ayrıca eş-Şafedî'nin eserlerinde çok nadiren de olsa oyun, eğlence, lüks hayatı ve sefaheti aksettiren kendisine ait ya da başka şairlerden naklettiği bazı şiirlere rastlanılmaktadır. Devlet yöneticilerine yakın, zenginlik ve nüfuz sahibi birisi olması dolayısıyla da onun ahlakı ve yaşantısı hakkında olumsuz bir intiba akla gelebilir. Ancak kıskanan ve çekemeyen düşmanlarının çok olmasına rağmen onunla ilgili hiçbir olumsuz bir ahlakî durum nakledilmemiştir. Aksine onun ne kadar iffetli, takva sahibi ve faziletli bir kimse olduğu aktarılmıştır. Söz konusu şiirler ise o dönemdeki geleneği takip etmek üzere yazılmış şiirlerdir. eş-Şafedî, yaşadığı dönemde şairler arasında çok yaygın olan bir tarza uymak için her alanda şiir yazdığı gibi bu alanda da şiir yazmış ya da başka şairlere ait bu tarzdaki şiirlere eserlerinde yer vermiştir.²³⁰

²²⁸ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-Şâfi*, V, 242.

²²⁹ Bilgi için bkz. 154. dipnot.

²³⁰ Lâşîn, *eş-Şafedî*, ss. 88-89.

eş-Şafedî'nin başkalarının şiirlerinden intihal yaptığı söylense de²³¹ bu itham onu çekemeyenlerin uydurmalarıdır. eş-Şafedî hayatta iken şiir hırsızlığı yaptığına dair ithamlara yine şiirle cevap vermiştir.²³² (Hafîf)

سَرِقَاتُ الْأَدِيبِ بَعْضُ الْمَعَانِي
جَوْرُوهَا فِي مَذْهَبِ الشِّعْرِ شَرَعًا
لَكِنَّ اللَّفْظَ لَا يَجُوزُ وَهَذَا
قَوْلُ قَوْمٍ مِنْ قَبْلِ ذَا الْعَصْرِ صَرَعًا

Ediplerin aşırtdıkları şeyler bazı manalardır ki bunu da şiir alanında caiz görmüşlerdir.

Fakat lafızların çalınması caiz değildir, bu önceden beri ediplerin kabul ettiği görüştür.

1.4.2. Nesir Yazıları

Nesir, şiirin dışında kalan söz dizimi kurallarına uygun anlatım biçimi olarak tanımlanmaktadır.²³³ eş-Şafedî nesir alanında da döneminin önde gelen ediplerinden biridir. Harikulade güzel nesir yazıları kaleme almıştır. İnşâ ve maqâmât türünde usta bir yazardır. Ayrıca resmî görevleri ve yöneticilere olan yakınlığı çeşitli münasebetlerle her konuya dair yazılar yazmasını sağlamıştır.

Edebiyat tenkitçileri tarafından nesirlerinde seci sanatını çok sık kullanması eleştiri konusu yapılmıştır. Bazı yerlerde tekellüfe (zorlama) girilerek seci sanatının uygulandığı hissedilmektedir. Ayrıca tağmîn, tevriye ve istişrad sanatlarını da sıklıkla kullanmaktadır. Nesir türü eserlerinde sarf ve nahiv gibi gramer konularının sıklıkla irdelendiği görölmektedir.²³⁴

eş-Şafedî'nin nesir türünden yazdığı eserleri üç kategoride incelenebilir.

1) Lugat, gramer ve belagata dair eserlerinde ilmî üslubu takip etmiştir. Yani anlaşılır, sade ve süslü söz sanatlarından uzak bir anlatım söz konusudur. Bu gruba tarih ve biyografiye dair telif ettiği eserler de dahil edilebilir.

²³¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, I, 244.

²³² 'Avâtîf Âdem Rızkullâh, *Şalâhuddîn eş-Şafedî*, ss. 189-190.

²³³ İsmail Durmuş, "Nesir", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 6.

²³⁴ Lâşîn, *eş-Şafedî*, ss. 175-180.

2) Divân-ı İnşâda yazdığı yazılar her türlü söz sanatını ve anlaşılması güç lafızları ihtiva etmekteydi. Bunlar tevkî‘ yazıları, icâze yazıları, menşûr yazıları, fermânlar ve diğer resmî yazışmalardır. eş-Şafedî bu gruptaki nesir yazılarında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin veziri ve aynı zamanda Dîvân-ı İnşâ başkanı olan Kâdî el-Fâdîl (ö.596/1200)'dan etkilenmiştir.²³⁵

3) Edebiyat alanındaki eserlerinde ise iki tür üslup görülmektedir. Birincisi; dönemin şair ve edipleriyle tabiri caizse kalem yarıştırmak ve kaleminin gücünü ortaya koymak için telif ettiği eserlerde izlediği üsluptur. Ayrıca neredeyse tüm eserlerinin dibacesinde (önsöz) bu üslubu kullanmıştır. Bu üslupta nadir kullanılan sözcükler ve söz kalıpları, anlaşılması zor ve karmaşık mecazlar ağırlıktadır. İkincisi ise diğer üslubun aksine daha anlaşılır, sade ve laf oyunlarından uzak olan üsluptur. Bu üslupla yazdığı eserler genellikle arkadaşlarına yazdığı mektup veya risâleler ve makâmât türü yazdığı eserlerdir.²³⁶

²³⁵ Muhammed Ali Sultânî, *en-Nakdu'l-Edebî fi'l-Ḳarni's-Sâmini'l-Hicrî beyne'ş-Şafedî ve Mu'âşirîhi*, Dâru'l-Hikme, Dımeşk, 1394/1974, s. 252.

²³⁶ Lâşîn, *eş-Şafedî*, ss. 172-175.

İKİNCİ BÖLÜM
EŞ-ŞAFEDÎ'NİN "EL-HEVLU'L-MU'CİB Fİ'L-ĞAVLİ Bİ'L-MÛCİB"
ADLI ESERİ

2.2. eş-Şafedî'nin “*el-Hevlu'l-Mu‘cib fi'l-Ḳavli bi'l-Mûcib*” Adlı Eseri

2.2.1. Eserin Adı

Eserin tam adı “*el-Hevlu'l-Mu‘cib fi'l-Ḳavli bi'l-Mûcib*” tir. *Hevl* sözcüğü *هَالٌ-يَهُولُ* fiilinin masdarı olup “korkma, ürkme ve zor durum”, *mu‘cib* sözcüğü ise *أَعْجَبَ* fiilinden ism-i fâil olup “hayranlık uyandıran, hayran bırakan ve çarpıcı” gibi anlamlara gelmektedir.²³⁷ Terkip olarak *el-hevlu'l-mu‘cib* hayreti mucip ve zor bir durumu ifade eder. Daha önce geçtiği üzere bu sanatta muhatabı, kullandığı sözcükler üzerinden bazen düşündürerek bazen de güldürerek sıkıştırma ya da şaşırtma söz konusuydu. Eserin adı ile konusu arasında bu şekilde bir bağ kurulabilir.

2.2.2. Eserin Nüshası ve Tahkiki

Yapılan araştırmalar neticesinde eserin sadece bir yazma nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Bu yazma nüsha müellif hattıyla yazılmış olup Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye (Mısır Milli Kütüphanesi)'nin belagat bölümünde 435 numarası ile kayıtlı bulunmaktadır.²³⁸ Bu yazma nüshanın Muhammed Abdulmecîd Lâşîn tarafından tahkiki yapıp incelenmiş ve 2005 yılında Kâhire'de basılmıştır. Muhammed Abdulmecîd Lâşîn bu eser dışında, eş-Şafedî'ye ait *er-Ravḍu'l-Bâsim ve'l-'Arfu'n-Nâsim*, *Lezzetu's-Sem' fi Şıfati'd-Dem'*, *Umerâ'u Dimeşk fi'l-İslâm* ve *Şarfı'l-'Ayn fi Vaşfi'l-'Ayn* gibi birçok eserin neşrine imza atmıştır.

Müellif hattıyla yazılmış nüshada bazı sayfaların mefkud (kayıp) olması muhtemeldir. Yazmadaki 16. sayfanın bir âyet-i kerîmenin sonu olan *فَلَا غُدْوَانَ إِلَّا عَلَى* *الظَّالِمِينَ* “...zâlimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur”²³⁹ ifadesi ile başlaması bu hususta önemli bir işarettir. eş-Şafedî önsözünde, el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatının tariflerini, kapsamını, kaide ve prensiplerini ortaya koyan bir mukaddime yazacağını

²³⁷ el-Ḥalîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 99; IV, 331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 581; XI, 711; Serdar Mutçalı, *el-Mu‘cemu'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s. 550, 952.

²³⁸ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 39 (Muhakkikin Girişi). Ayrıca bkz. *Fihrisu'l-Kutubi'l-'Arabiyyeti'l-Mevcûde bi'd-Dâr*, 1. bs., Maṭba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1345/1926, II, 228.

²³⁹ Bakara, 2/193.

ifade etmiştir. Mukaddimede el-ğavlu bi'l-mûcibin usul-u fıkıh ilmindeki yeri ve konumuna sayfalarca yer ayrılırken belagatçılarının terminolojisindeki el-ğavlu bi'l-mûcib sanatına yaklaşık bir sayfa yer ayrılmıştır. Giriş bölümünde konunun yarım kaldığı aşıkardır. Zira sadece İbn Ebi'l-İşba'ın el-ğavlu bi'l-mûcib sanatına getirdiği tanıma, verdiği bir örneğe ve te'aţuf sanatı ile arasındaki farka yer vermiştir. Buradan hareketle nüshadaki mefkud olan kısımda, İbn Ebi'l-İşba'dan sonraki belagatçılarının yaptığı tarifler, bu sanatın çeşitleri ve Kur'ân-ı Kerîm'deki örnekleri gibi konuların ele alındığı tahmin edilmektedir.

Eserin müellif hatıyla yazılmış olan nüshasından başka nüsha tespit edilemediğinden dolayı nüshalar arası bir karşılaştırma yapma imkânı da bulunamamıştır.

2.2.3. Eserin Telif Sebebi ve Zamanı

Herhangi bir eser kaleme alınırken birtakım gayeler amaçlanır. Eserde işlenen konu ile ilgili daha önce herhangi bir eserin telif edilmemiş olması, telif edilenlerin kısmen yetersiz olması, hitap edilen kitlelerin değişik olması, o alanda yazılanlardan farklı bilgilerin ortaya konulması ya da eserin ahiret azığı yapılması bu tür gayelerdendir.

eş-Şafedî eserinin önsözünde, belagatçılar içerisinde el-ğavlu bi'l-mûcib sanatına ilk değinen İbn Ebi'l-İşba'ın bu sanatı kendisinin ortaya çıkardığını ve kendisi dışındakilerin bu sanata değinmediğini iddia ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle bu sanatın uygulandığı nevadir türü haberleri, nadide şiirleri ve uygun kesitleri sağlam kaynaklardan bir araya getirmek için bir eser meydana getirmeyi arzu ettiğini ifade etmektedir.²⁴⁰

eş-Şafedî'nin eserini hicrî 749 senesinden sonra yazdığı tahmin edilmektedir. Zira eserlerinde vefat eden hocalarının adını zikrederken, normal olarak onlar için Allah (c.c.)'dan rahmet temennisinde bulunurdu. Eserinin ikinci bölümünde adını zikrettiği hocası Zeynuddîn Ömer İbnu'l-Verdî (ö.749/1349) için (رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى) "Allah-u

²⁴⁰ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 60.

Teâlâ ona rahmet eylesin” demiştir.²⁴¹ Buradan hareketle söz konusu eserini ömrünün sonlarına doğru yazdığı anlaşılmaktadır.

2.2.4. Eserin Önemi

eş-Şafedî'nin yalnızca el-ķavlu bi'l-mûcib sanatını incelemek üzere yazdığı bu eseri, konuyla ilgili tespit edilebilen tek müstakil eserdir. eş-Şafedî'den daha önce ve daha sonra kaleme alınan belagat kitaplarında konuyla ilgili sadece serpiştirilmiş kısa bölümler mevcuttur. Dolayısıyla konu yüzeysel olarak anlatılmış ve detaya girilmemiştir. Bu nokta, incelenen eserin önemini ortaya koymaktadır.

Arap belagatında sadece bir bedî' sanatını konu alan eserler çok az sayıdadır. eş-Şafedî bu alanda bir çığır açmış ve el-ķavlu bi'l-mûcib sanatının yanı sıra tevriye, istiḥdâm, luzûmu mâ lâ yelzem ve cinâs sanatları hakkında da müstakil eserler telif etmiştir. eş-Şafedî'den önce eş-Se'âlibî (ö.429/1038) dışında²⁴² sadece bir bedî' sanatına mahsus eser telif eden bir âlim bilinmemektedir.

el-Ķavlu bi'l-mûcib sanatı için İbn Ebi'l-İşba' *Bedî'ul-Ķur'ân* adlı eserinde iki örnek, el-Halebî ise *Husnu't-Tevessul ilâ Şinâ'ati't-Terassul* adlı eserinde altı örnek zikretmiştir. eş-Şafedî *el-Ķayṣu'l-Museccem fî Şerḫi Lâmiyyeti'l-'Acem* adlı eserinde bu sanat için 36 şiir ve birkaç da nesir örneği zikretmiştir.²⁴³ İncelenmekte olan *el-Hevlu'l-Mu'cib* adlı eserinde ise daha çok sayıda örneğe yer vermiştir.

Bu eserin değerli olmasının diğer bir sebebi ise başka kaynaklarda yer almayan şiir veya nesir türünden birçok edebî birikimi barındırmasıdır. eş-Şafedî örneklerin bir kısmını sözün sahibinden bizzat dinleyerek nakletmiş, bir kısmını ise günümüze ulaşmamış kaynaklardan aktarmış, son olarak da kendi yazdığı şiirlerle konuyu zenginleştirerek eserini tamamlamıştır.

²⁴¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 153.

²⁴² eş-Se'âlibî'nin cinâs sanatı ile ilgili iki müstakil eseri bulunmaktadır. 1. el-Enîs fî Ķureri't-Tecnîs (Thk. Hilâl Nâcî, (1402/1982), 2. Ecnâsu't-Tecnîs (Thk. İbrâhim es-Sâmerrâî, (1967).

²⁴³ eş-Şafedî, *el-Ķayṣu'l-Museccem fî Şerḫi Lâmiyyeti'l-'Acem*, Maṭba'atu'l-Ezheriyyetu'l-Mıṣriyye, Kâhire, h. 1305, I, ss. 160-163.

2.2.5. Eserde Takip Edilen Metot

eş-Şafedî'nin yazdığı eserlerin belirgin özelliği, belli bir sistemin takip edilmiş olmasıdır. Eserlerinde konuyu sistematik olarak tasnif edişi çoğu müellifin başaramadığı bir husustur. Genellikle önsöz, mukaddime (giriş) ve fasıllar (bölümler) halinde eserlerini telif etmiştir.

eş-Şafedî'nin incelenmekte olan eseri önsöz, mukaddime (giriş) ve iki bölümden (fısı) müteşekkildir. Kitabının önsözüne hamdele ve salvele ile başladıktan sonra inceleyeceği sanatın belagat ilmindeki yerinden kısaca bahseder. Eserinde izleyeceği yöntemle alakalı bilgi vererek mukaddimeye geçer.

eş-Şafedî eserinin özellikle mukaddime bölümünde eş anlamlı (müterâdif) kelimeleri sıklıkla kullanılır. Ayrıca seci' sanatını başarılı bir şekilde uygulaması eserinde güzel bir ses ahengi meydana getirmiştir. Bu nedenle uzun cümleler kurması okuyanlara bıkkınlık vermez.

eş-Şafedî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de açık, kolay, anlaşılır ve sade bir üslup kendisini göstermektedir. eş-Şafedî önsözde eserinde izleyeceği yönteme değinirken bu hususu bir dizeyle mübalağa ile şöyle ifade etmektedir: (Basît)

حُسْنًا وَ يَعْْبُدُهُ الْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ مِنْ كَلِّ مَعْنَى يَكَادُ الْمَيْتُ يَفْهَمُهُ

Her türlü manayı, neredeyse ölünün bile anlayacağı ve kağıt ile kalemin güzelliğine hayran kaldığı (bir tarzda kaleme döktüm.)²⁴⁴

Asıl konudan olmayarak münasebeti gelmişken söylenen söz anlamında bir bedi' sanatı olan *istiṭrâd* sanatını kullanması dikkat çekicidir. Seyfuddin el-Âmidî (ö. 631/1233)'nin *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm* adlı eserinden konuyla ilgili alıntı yaparken konu arasında hocası Ebu's-Senâ Maḥmûd el-Ḥalebî (ö.725/1325)'den dinlediği bir anektodu anlatmaktadır.²⁴⁵

²⁴⁴ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 61.

²⁴⁵ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, ss. 65-66.

2.2.6. Eserin Muhtevası

eş-Şafedî eserinin önsözünde takip edeceği yöntemi belirttikten sonra mukaddimede (giriş) el-ķavlu bi'l-mûcib sanatının aslını irdelemeye çalışır. Bu sanatın ilk olarak ortaya çıkışını fıkıh usûlü âlimlerine dayandırır. Belagatçıları usulcülerin iyâli olarak nitelendirir. Bundan dolayı el-ķavlu bi'l-mûcib ile ilgili usulcülerin neler dediklerini öğrenmenin elzem olduğuna dikkat çektikten sonra konuyla ilgili karşılaştığı en güzel izahatın Seyfuddîn el-Âmidî (ö.631/1233) tarafından yapıldığını vurgular. Onunla ilgili İbnu'l-Hâcib el-Mâlikî (ö.646/1249)'nin şu sözünü nakleder: “*Usûl-u fıkıh ilminde Seyfuddîn el-Âmidî'nin el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm adlı eseri gibi bir eser yazılmamıştır.*”²⁴⁶

eş-Şafedî, Seyfuddîn el-Âmidî hakkında birtakım bilgiler verdikten sonra onun uzun tercemesi için biyografilere dair yazdığı büyük hacimli eserleri işaret eder.²⁴⁷ Daha sonra el-ķavlu bi'l-mûcib bahsini Seyfuddîn el-Âmidî'nin *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm* eserinden birkaç sayfalık bölümü olduğu gibi aktarır.²⁴⁸

eş-Şafedî, belagat ilmindeki el-ķavlu bi'l-mûcib sanatı konusuna başlarken bedi alimlerinin bu sanat için birçok tarif zikrettiklerini ve bunlardan birinin İbn Ebi'l-İşba‘'ın tarifi olduğu belirtir. İbn Ebi'l-İşba‘'ın *Bedî'u'l-Kur'ân* adlı eserinde yaptığı tarifi ve İbnu'-Haccâc'ın şiirini naklettikten sonra el-ķavlu bi'l-mûcib ve te'atıf sanatı arasındaki farka değinir. Bu noktada mevzu kesintiye uğramaktadır. Eserin var olan tek nüshasındaki eksik sayfalardan dolayı bu sanatın diğer belagatçılar tarafından yapılan tarifleri, belagat ilmindeki yeri, kısımları ve âyetlerden örnekleri gibi tahmin edilen başlıkların yer almaması maalesef mevzubahis olan bölümde bir kopukluğun olmasına sebep olmuştur.

eş-Şafedî mukaddimeden sonra gelen birinci fasılda nevadir türü örnekleri, ikinci fasılda ise şiir nevinden örnekleri incelemiştir. Böylece el-ķavlu bi'l-mûcib

²⁴⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, ss. 62-63.

²⁴⁷ Seyfuddîn el-Âmidî'nin biyografisi için bkz. eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XXI, ss. 225-230.

²⁴⁸ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, ss. 64-68. Ayrıca krş. Seyfuddîn el-Âmidî, *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm* (Thk. 'Abdurrezzâk 'Afîfî), Dâru's-Sumey'î, Riyad, 2003, IV, ss. 135-139.

sanatının bulunduğu hem nesir hem de manzum metinleri bir araya getirmiş olmaktadır.

2.2.7. eş-Şafedî'ye Göre el-Ğavlu bi'l-Mûcib Sanatı

eş-Şafedî'nin tercih ettiği tarif şudur: *أَنْ يَقَعَ فِي كَلَامِ الْمُتَكَلِّمِ شَيْءٌ يَعْنِي بِهِ نَفْسَهُ فَيُثَبِّتُهُ الْمُتَكَلِّمُ* (أن يقَعَ في كلام المتكلم شيء يعنى به نفسه فيثبته المتكلم) *لغيره من غير تصريح بثبوته له ولا بنفيه* “Mütekellimin (söz sahibinin) kastettiği kimsenin, kendisi hakkında iddia edilen vasfi açıkça kabul edip etmediğini belirtmeksizin o sözü başkasına sabit kılmasıdır.”²⁴⁹ Bu tarif aynı zamanda eş-Şafedî'nin hocası Ebu's-Senâ Maḥmûd el-Ḥalebî'nin yaptığı tariftir.²⁵⁰

eş-Şafedî, el-ğavlu bi'l-mûcib sanatını usulcülere dayandırdığı için mukaddime (giriş) bölümünde usulcülerin bu sanatla ilgili yaptıkları tanımları, değerlendirmeleri ve farklı sınıflandırmaları zikretmektedir.²⁵¹

eş-Şafedî, eserinde belagat alimlerinin istidrâk sanatı için zikrettiği bazı örnekleri el-ğavlu bi'l-mûcib sanatına örnek olarak zikretmiştir. Buna gerekçe olarak, el-ğavlu bi'l-mûcib sanatında “lâkin” (لكين) kelimesinin bulunmasında bir beis görmediğini belirtmiştir.²⁵² Bu durum eş-Şafedî'nin istidrâk sanatını, el-ğavlu bi'l-mûcib sanatı kapsamında değerlendirdiğini göstermektedir. Eserde “lâkin” (لكين) kelimesinin geçtiği bu minvaldeki örneklerin sayısı 33'ü bulmaktadır.

eş-Şafedî'nin değindiği önemli bir nokta da el-ğavlu bi'l-mûcib sanatı ile bir lafzın iki farklı anlamda kullanılması esasına dayanan “te'attuf” sanatının farkıdır. Ona göre bu iki sanat arasındaki fark iki açıdandır. Birincisi; te'attuf sanatında tekrar edilen lafız aynı kısımda zikredilemez. Örneğin iki öğeden biri ilk, diğeri ikinci mısradaki yer almalıdır. el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatında ise bu durum gerekli değildir.

²⁴⁹ eş-Şafedî, *el-Ğayṣu'l-Museccem*, I, 160.

²⁵⁰ Şihâbüddîn Maḥmûd el-Ḥalebî, *Ḥusnu't-Teveṣṣul ilâ Şınâ'ati't-Terassul*, Mısır, el-Maṭba'atu'l-Vehbiyye, h.1298, s. 85.

²⁵¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, ss. 62-68.

²⁵² eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 165.

İkincisi; teattuf sanatında yinelenen sözcük, ilk kullanıldığı anlamın zıddı bir anlamda kullanılmayabilir. el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatında ise iki ögenin zıt anlamda kullanılması şarttır.²⁵³

Ayrıca te'atfuf sanatında kelimenin tekrar edilmesi şart olduğu halde el-ğavlu bi'l-mûcib sanatında böyle bir şart aranmaz.²⁵⁴

eş-Şafedî'nin eserine aldığı örnekler incelendiğinde bazı örneklerin uslubu'l-ğakîm sanatı kapsamına girdiği, el-ğavlu bi'l-mûcib sanatının tarifıyla uyuşmadığı görülmektedir. Buna misal olması kabilinden bir örnek verilebilir:

Bir şahsa مَا تَقُومُ فِي اللَّيْلِ؟ diyerek kıyâmu'l-leyl tabir edilen gece ibadeti için kalkıp kalkmadığı sorulduğunda, o şahıs:

عَلَى رُؤُوسِ أَصَابِعِي “Evet, parmak uçlarımın üzerinde” şeklinde cevap vermiştir. Burada muhatabın sorusunu cevaplandırmaktan kaçınıp soruya başka bir mana yüklemiştir. Soruya “geceleyin neyin üzerinde duruyorsun?” şeklinde bir mana yükleyip cevap olarak da gece uyurken parmaklarını başının altına alıp bu şekilde uyduğunu ifade etmiştir.²⁵⁵

eş-Şafedî'nin eserine aldığı bu gibi örnekler eleştiri konusu olmuştur.²⁵⁶ Bunun sebebi, eserin günümüze ulaşan tek nüshasındaki eksik sayfalarından dolayı eş-Şafedî'nin uslubu'l-ğakîm sanatı ile ilgili görüşünün tespit edilememesidir. Ancak şu var ki eş-Şafedî'nin zikrettiği örneklerden sadece birkaçının uslubu'l-ğakîm ile karışma ihtimali bulunmaktadır. Giriş bölümünde değinildiği üzere el-ğavlu bi'l-mûcib sanatında genellikle daha önce geçen sözcüklerin aynısı zikredilerek ya da o sözcüklerle bağlantı kurularak karşılık verilmekteydi. eş-Şafedî'nin aktardığı örneklerin neredeyse tamamı bu türdendir. Ayrıca birbirine çok yakın iki sanat olan

²⁵³ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 70.

²⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru't-Taħbîr* (Thk. Hafnî Muhammed Şeref), el-Meclisu'l-A'lâ li-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Mısır, 1963, s. 599; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitabu's-Sinâ'ateyn: el-Kitâbe ve'ş-Şi'r* (Thk. Ali M. Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fağl), Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire, 1952, s. 420.

²⁵⁵ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 88.

²⁵⁶ el-Ğavâsimî, “el-Hevlu'l-Mu'cib”, s. 961.

uslubu'l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatının yüzlerce örnek içerisinde bazı örneklerde karıştırılması normal karşılanmalıdır.

Sonuçta, eş-Şafedî'nin eserindeki örnekler genel olarak bakıldığında uslubu'l-ḥakîm sanatının el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatı kapsamında değerlendirilmesi ya da uslubu'l-ḥakîm ile el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatının aynı kategoride değerlendirilmesi ihtimalinin zayıf olduğu söylenebilir.

2.2.8. Eserde Konuyla İlgili Kullanılan İstişadlar

Eserde el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatıyla alakalı verilen örnekler çok geniş bir yelpazede verilmiştir. Bunun sebebi; daha önceki belagat alimleri bu konu için kitaplarında sadece bir bölüm ayırırken, eş-Şafedî'nin konuya mahsus bir eser telif etmesidir. eş-Şafedî'nin eserinde zikrettiği örneklerin sayısı yaklaşık 300 civarındadır.

eş-Şafedî'nin gerek şiir gerekse nesir olarak zikrettiği örneklerde, el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatının genellikle bir mizah gayesiyle kullanıldığı göze çarpmaktadır.

eş-Şafedî'nin konuya dair getirdiği istişadları kendisinden sonraki önemli edipler eserlerinde nakletmişlerdir. Abdurrahîm b. Abdurrahmân b. Ahmed el-'Abbâsî (ö.963/1556) *Me'âhidu't-Tenşîş*, İbn Ma'sûm *Envâru'r-Rebî'* ve İbn Hicce *Hizânetu'l-Edeb*'inde eş-Şafedî'nin zikrettiği örnekler yer vermişlerdir.²⁵⁷

2.2.8.1. Nevâdir Türündeki Örnekler

eş-Şafedî eserinin ilk bölümünü Arap edebiyatında “nevâdir” denilen türe ayırmıştır. Nevâdir, “nâdire” (نَادِرَة) 'nin çoğulu olup “az bulunan, az rastlanılan, kural dışı olan” gibi anlamlara gelmektedir. Bu özellikteki nadir ve garip kelimeleri bir araya getiren eserlere “Kitâbu'n-Nevâdir” denilmektedir. Klasik Arap edebiyatında “nevâdir” yaşanmış olaylara ve gerçek kişilere dayanan fıkra tarzı, mizahî kısa

²⁵⁷ el-'Abbâsî, *Me'âhidu't-Tenşîş*, II, 61; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, ss. 208-209; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, ss. 259-260.

hikâye ve haberleri ifade etmektedir. Muleh (مُلَحَّ), tarâif (طَرَائِفُ) ve le'âif (لَطَائِفُ) gibi isimlerle de bilinmektedir.²⁵⁸

es-Şafedî, nevâdir türüne ait örneklere ayıracağını belirttiği birinci bölümde çoğunlukla bu türe bağlı kalsa da şiir nevinden bazı örneklere de yer vermiştir²⁵⁹ Ancak genel olarak belirtilen usul dışına çıkmamıştır. Eserde el-ğavlu bi'l-mûcib sanatına örnek kabilinden zikredilen bu tür rivayetlerin sayısı 102'dir.

2.2.8.1.1. Ayetlerle İlişkilendirilen Örnekler

Eserin birinci bölümü olan nevâdir türü örnekler içerisinde, çok az da olsa âyet-i kerîmelerle ilişkilendirilen mizahlarla karşılaşmaktadır.²⁶⁰ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Haccâc (ö.95/714) Ka'be'yi mancınıkla taşıyacağı sırada bir ateş gelir ve mancınığı yakıp kül eder. Askerlerinin kaçacağını anlayan Haccâc der ki: (إِنَّ ذَلِكَ نَارٌ) (الْقُرْبَانَ دَلَّتْ عَلَى أَنَّ فِعْلَكُمْ قَدْ تَقْبَلُ) “Bu ateş Allah (c.c.)’a yaklaşmaya (kurbâna) delâlet eden bir ateştir, bu da gösterdi ki sizin yapacağımız iş makbul oldu.”²⁶¹

Haccâc bu sözüyle aşağıdaki âyet-i kerîmede anlatılan hadiseye atıfta bulunmuştur:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَمَ يَتَقَبَّلُ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأُقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

“Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul

²⁵⁸ İsmail Durmuş, “Nevâdir”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 29; Mehmet Nafi Arslan, “Nevâdir Kültüründe Nahivciler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. VI, sy. 5, 2017, s. 2893.

²⁵⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, ss. 107-115.

²⁶⁰ Mizahın dinî metinlerle süslenmesi ile ilgili bkz. Ramazan Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri II”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. V, sy: 16, Ankara, 2005, ss. 78-80; Selâm b. Fahd el-'Avde, *el-Mizâh*, <http://alnoor.se/extra/salat3/23.pdf> (Erişim Tarihi ve Saati: 07.03.2018, 15:24), ss. 37-40.

²⁶¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 73.

edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), ‘Andolsun seni öldüreceğim’ dedi. Diğeri de ‘Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder’ dedi.”²⁶²

Rivayetlere göre semadan bir ateş inerek Hâbil’in kurbanını yaktı. Bu onun kurbanının kabul edildiğine işaret etti.²⁶³ Haccâc da zikredilen olayda mancınığı yakan ateşi Hâbil ve Kâbil olayındaki bu ateşle yorumlamıştır.

2) Velîd b. Abdulmelik (ö.96/715)’in (يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ) “Keşke onunla (ölümümle) herşey olup bitseydi!”²⁶⁴ âyetindeki الْقَاضِيَةَ kelimesini merfû‘ (ötreli) okuduğunu duyan Ömer b. Abdulazîz (ö.101/720), cümleye (عَلَيْكَ) edatını ilâve ederek manayı “Senin işini bitirseydi” şeklinde anlaşılacak bir tarafa çekmiştir.²⁶⁵

3) Medine gençlerinden oluşan bir topluluk Müzebbid’e gelerek “Bugün güzel bir gün. Kuba, ‘Akîk, şehitlerin kabirlerinin bulunduğu Uhud’a gidip dolaşalım mı?” dediler. O da “Bugün çarşamba günüdür, evimden dışarıya asla çıkamam” dedi. “Neden çarşamba gününden hoşlanmıyorsun” diye sorduklarında “O günde Yunus b. Metta’yı balık yuttu” diye cevap verdi. “Hz. Peygamber (s.a.s.) bugünde Hendek Savaşı’nda galibiyet kazanmıştı” dediklerinde ise “Evet bugünde muzaffer olmuştu, fakat gözlerin yıldığı, yüreklerin ağza geldiği ve onlar Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündükleri zaman” şeklinde karşılık vererek aşağıdaki âyet-i kerîmeye işârette bulundu:²⁶⁶

إِذْ جَاءُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا

“Onlar hem yukarıınızdan hem aşağı tarafınızdan (vâdinin üstünden ve alt yanından) üzerinize yürüdükleri zaman; gözler yıldığı, yürekler gırtlığa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman”²⁶⁷

²⁶² Mâide, 5/27.

²⁶³ İbn Keşîr, *Tefsîr*, III, 84; eş-Şâbûnî, *Şafvetu't-Tefâsîr*, I, 338; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, I, 217.

²⁶⁴ Hâkka, 69/27.

²⁶⁵ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 76.

²⁶⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 82.

²⁶⁷ Ahzâb, 33/10.

4) Bir gün cemaatle namaz kılariken imâm, (وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) “Ben niye beni yaratan Rabb’ime kulluk etmeyeyim?”²⁶⁸ ayetini okuyordu. Dönemin muziplerinden Delâl adında biri sesli bir şekilde, (مَا أَذْرِي) “Bilmiyorum” deyince insanların çoğu gülmeye başladı ve namazlarını bozmak zorunda kaldılar. Namazını bitirince vali onu çağırdı (rivayetten namazı kıldıranın vali olduğu anlaşılıyor) ve “bu delilikleri ve sefihliği hala bırakmadın mı?” dedi. Delâl, “Senin Allah’a ibadet ettiğini biliyordum, namazda soru sorduğunu duyunca zannettim ki, sen Rabb’in konusunda kuşkulusun. Senin şüpheni kaldırmak istedim” deyince, vali “Ben Rabb’im konusunda şüphedeydim, sen benim şüphemi kaldırdın ha!” diyerek huzurundan kovar.²⁶⁹

5) Bir cariye, kendisini beğenen bazı kimselerin “Senin için ne kadar bedel ödediler?” diye sormaları üzerine (وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ) “Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez”²⁷⁰ âyetini okuyarak kendisini beğenenlerin çok sayıda olduğunu haber vermiştir.²⁷¹

6) ‘Akîl b. Ebî Tâlib, kardeşi Hz. Ali (r.a.)’yi yalnız bırakmış, Mu‘âviye b. Ebî Süfyan (r.a.)’ın safında yer almıştı. Hz. Ali (r.a.)’nin şehit edilışinden sonra Mu‘âviye (r.a.) bağımsızlığını ilan etmişti. Bu durumda ‘Akîl’in yanında olması, Mu‘âviye (r.a.)’ye ağır gelmiş ve onun yanından ayrılması için hoşlanmayacağı sözler konuşmaya başlamıştı. Birgün Şâm eşrafının bulunduğu bir mecliste Mu‘âviye (r.a.) sormuş: “Allah (c.c.)’ın kendisi hakkında (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ) ‘Ebû Leheb’in iki eli kurusun! Kurudu da’²⁷² buyurduğu Ebû Leheb’i tanıyor musunuz? İnsanlar: “Hayır” deyince Mu‘âviye (r.a.), ‘Akîl’e işaret ederek “İşte bunun amcasıdır” der. Bunun üzerine ‘Akîl, “Allah (c.c.)’ın kendisi hakkında (وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ) ‘Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da (ateşe girecek)’²⁷³ buyurduğu Ebû Leheb’in karısını tanıyor musunuz?”

²⁶⁸ Yasin, 36/22.

²⁶⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 83.

²⁷⁰ Müddessir, 74/31.

²⁷¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 88.

²⁷² Tebbet, 111/1.

²⁷³ Tebbet, 111/4-5.

İnsanlar “Hayır” dediklerinde Mu‘âviye (r.a.)’ye işaret ederek “İşte bunun halasıdır” şeklinde cevap verir.²⁷⁴

2.2.8.1.2. Hadislerle İlişkilendirilen Örnekler

1) Bir şahıs at yarışı yapılan alanda duran Bilâl b. Rebâh (r.a.)’a gelerek “Kim öne geçti?” diye sorar, Bilâl (r.a.) “Muḳarrebûn” (Allah’a yakın olanlar) der. O şahıs “Ben sana atları soruyorum” deyince Bilâl (r.a.) bu defa (وَأَنَا أُخْبِرُكَ عَنِ الْحَيْرِ) “Ben de sana daha hayırlısını haber veriyorum” şeklinde karşılık verir.²⁷⁵

Burada Bilâl (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)’in (الْحَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْحَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) “Atın alınına hayır bağlanmıştır. Bu hayır, sevap ve ganîmettir. Bu hal kıyamete kadar bâkidir” hadisine²⁷⁶ bir işaretle bulunarak atların cihad için kullanıldığında ne gibi hayırlı sonuçlar doğuracağına dikkat çekmiştir. Yani atları yarıştıranlar değil cihad için Allah yolunda at koşturanlar öne geçmiştir ve Allah’a yakın kullardan (muḳarrebûn) olmuşlardır.

Bu hadisede aynı zamanda şu âyet-i kerîmeye de bir telmihde bulunulmuş olabilir: (وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ) “(Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler. İşte bunlar, naîm cennetlerinde (Allah’a) en yakın olanlardır.”²⁷⁷

2) Bir grup Müslümanın Mu‘âviye (r.a.)’ye gelerek Hz. Peygamber (s.a.s.)’in (تَقْتُلُهُ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَةُ) “Ammâr b. Yâsir’i azgın bir topluluk öldürecek” hadisini²⁷⁸ hatırlatmaları ve ona “Ammâr (r.a.), Hz. Ali (r.a.) tarafında idi, senin grubun onu

²⁷⁴ eṣ-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 85.

²⁷⁵ eṣ-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, ss. 100-101.

²⁷⁶ el-Buḫarî, *el-Câmi‘u’s-Şaḫîḫ*, Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer, Bâb: 43, Hadis No: 2850; Müslim, *el-Câmi‘u’s-Şaḫîḫ*, Kitâbu’l-İmâre, Bâb: 26; et-Tirmizî, *el-Câmi‘ul-Kebîr*, Fedâilu’l-Cihâd, Bâb: 10, Hadis No: 1636; İbn Mâce, *Sunen*, Kitâbu’l-Cihâd, Bâb: 14, Hadis No: 2786; en-Nesâî, *Sunenu’n-Nesâî*, Kitabu’l-Ḥayl, Bâb: 7, Hadis No: 3574-3579; Ahmed b. Ḥanbel, *Musned*, IX, 117, Hadis No: 5102.

²⁷⁷ Vâkı‘a, 56/10-12.

²⁷⁸ el-Buḫarî, *el-Câmi‘u’s-Şaḫîḫ*, Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer, Bab: 17, Hadis No: 2812; Ahmed b. Ḥanbel, *Musned*, XI, 96, Hadis No: 6538.

öldürdü” demeleri üzerine Mu‘âviye (r.a.) şöyle cevap vermiştir: “Onu karşımıza getiren kişi öldürmemiş midir?²⁷⁹

3) Kâhire’nin bânîsi Mu‘iz’e, dedelerinden biri olan Ubeydullah’ın verdiği bir emannâme getirilir. Bu eski vesikada şöyle yazılıdır: “*Ubeydullah b. Muhammed b. ‘Abdullâh el-Bâhili’nin Selemye ve Humus halkından bir topluluğa verdiği emannâmedir.*” Bunun üzerine Mu‘iz “Evet bu, dedemizin verdiği emannâmedir, ancak el-Bâhili sözü mübâheledendir, Bâhile’den (kabile adı) değildir” der.²⁸⁰

Mu‘iz (ö.365/975), Mısır’da kurulan Fâtımîler Devleti’nin halifelerinden biridir. eş-Şafedî, Fâtımîlerin Hz. Fâtıma’nın soyundan geldiklerini (Fâtımiyyûn) iddia ettiklerini, ancak tarihçilerin onları dedeleri ‘Ubeydullah’a nisbetle ‘*Ubeydiyyûn* olarak zikrettiklerini nakleder.²⁸¹ Bu örnekte Mu‘iz, “el-Bâhili” nisbesinin istemediği bir anlamda anlaşılmasında için bu nisbenin mübâhele olayından kaynaklandığını ve “Bâhile” kabilesiyle ilgisi olmadığını belirtmiştir. Bununla da Araplar arasında asil sayılmayan ve hakîr görülen “Bâhile” kabilesinden olmadığını ve aşağıda izahı verilen mübâhele olayı ile ilgisi bulunan Hz. Fâtıma’nın soyundan geldiğini ortaya koymak istemiştir.

Mübâhele kelimesi sözlükte “bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah’ın lânetine uğraması için beddua edilmesi” anlamına gelmektedir.²⁸² Kaynaklarda geçen mübâhele olayı ise şöyle cereyan etmiştir: Hicretin dokuzuncu yılında Necran hıristiyanlarından oluşan bir heyet Medine’ye geldi. Heyetin ileri gelenleriyle Hz. Peygamber (s.a.s.) arasında tevhid inancı ve Hz. İsa’nın durumuna dair önemli tartışmalar cereyan etti. Heyet mensupları arasında tam bir inanç birliği olmadığı gibi, sorulan sorulara verdikleri cevaplar da tutarlı değildi. Hz. İsa için bazen “Allah” bazen “Allah’ın oğlu” bazen de “üçün üçüncüsü” diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) onların iddialarını çürüttükten sonra onları İslâm’a davet etti. Bu teklife karşı çıktılar ve demagoji yoluyla haklılıklarını iddia etmeye devam ettiler. Bunun üzerine mübâhele âyeti olarak bilinen şu âyet nâzil oldu: “*Sana bu ilim*

²⁷⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, ss. 81-82.

²⁸⁰ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 89.

²⁸¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, a.y.

²⁸² Mustafa Fayda, “Mübâhele”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 425.

geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.”²⁸³

Mübâhele âyetinin nüzûlünden sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), Necran heyetini mübâheleyle davet etti. Onlar da düşünmek için bir gün süre istediler. Ertesi gün Râsûlullah (s.a.s.) kızı Hz. Fâtıma'yı, damadı Hz. Ali'yi ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i yanına çağırarak “Allahım! Bunlar benim ehl-i beytimdir” (دَعَا رَسُولُ اللَّهِ) buyurmuş²⁸⁴ ve onlarla beraber Necran heyetinin yanına gitmiştir. Fakat Necranlılar, Râsûlullah (s.a.s.)'in peygamber olduğunu bildikleri için mübâheleyle cesaret edemediler. Sonunda cizye ödemek şartıyla anlaşma yaptılar ve ülkelerine döndüler.²⁸⁵

2.2.8.1.3. Nevâdir Türündeki Diğer Örnekler

el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatının kullanıldığı nevâdir türünde verilen diğer örnekler hayli fazla olduğundan dolayı hepsini zikretme imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle örnekler arasından seçilenlerle yetinilecektir.

1) Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720), Sâlim b. Abdullah b. Ömer'e “Hilafetimiz seni üzdü mü yoksa sevindirdi mi?” diye sorduğunda şöyle cevap alır: (سَأَلْتَنِي لَكَ وَسْرَتِي) “Senin hakkında beni üzdü, Müslümanlar hakkında ise beni sevindirdi.”²⁸⁶

2) Ev sahibine (أَصْلِحْ خَشَبَ هَذَا السَّقْفِ فَإِنَّهُ يُفْرِقِعُ) “Bu tavanın tahtalarını tamir et, çünkü gıcırıyor” diyen misafire, ev sahibi “Korkma o Allah (c.c.)'ı tesbih ediyor”

²⁸³ Âli İmrân, 3/61.

²⁸⁴ Müslim, *el-Câmi 'u's-Şahîh*, Kitâbu Feğâilî's-Şahâbe, Bab: 4; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 160, Hadis No: 1608; et-Tirmizî, *el-Câmi 'ul-Kebîr*, Ebvâbu Tefsîri'l-Kur'ân, Bâb: 4, Hadis No: 2999.

²⁸⁵ Hayreddin Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, I, ss. 589-591; el-Ğurğubî, *el-Câmi 'u*, V, ss. 158-159.

²⁸⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 101.

sözüyle cevap verir. Bunun üzerine misafir “Korkarım ki bir gün Allah (c.c.)’ı tesbih ederken kendinden geçer de huşuyla secdeye kapanır” şeklinde karşılık verir.²⁸⁷

3) Şa‘bî (ö.104/722)’ye (كَانَ الْحَجَّاجُ مُؤْمِنًا؟) “Haccâc mü’min miydi?” diye sorulunca o (نَعَمْ بِالطَّاعُوتِ) “Evet, tağuta iman etmişti” şeklinde cevap verir.²⁸⁸

4) Bir şahıs hatipliğe atanır ve minbere çıkınca heyecandan (الْحَمْدُ لِلَّهِ) “Elhamdulillah” cümlesinde takılır ve bu cümleyi tekrarlamaya başlar. Bunun üzerine orada bulunan Behlül cümlenin devamını şu şekilde getirir: (أَلَدِي إِبْتِلَانًا بِكَ) “Bizi seninle imtihan eden Allah’a hamdolsun.”²⁸⁹

5) Bir gün cimri bir kimsenin sofrasında denildi ki: (مَا أَحْسَنَ الْأَيْدِي عَلَى الْمَائِدَةِ) “(Yemek için) sofraya uzanan eller ne kadar da güzeldir.” Bunun üzerine cimri adam (مُقَطَّعَةً) “(Eller) kesilmiş olduğu hâlde” der.²⁹⁰

6) Behlül bir gün dik ve pürüzsüz bir ağacın yanında durur ve der ki: “Kim bana yarım dirhem verirse bu ağaca çıkarım.” İnsanlar istediği parayı verince Behlül bir merdiven ister. Buna karşılık derler ki: “Merdivenle çıkacağını söyledin mi?” O da “Ağaca merdivensiz çıkacağım da demedim” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine insanlar güler ve dağılırlar.²⁹¹

7) İlim ehlinden biri başından geçen hadiseyi şöyle anlatır: Çocukluğunda Halife Mu‘tez (ö.255/869)’e ders vermem için saraya çağrıldım. Ona (بَأَيِّ شَيْءٍ تُحِبُّ أَنْ نَبْدَأَ) “Bugün hangi konuya başlamamızı istersin” diye sorduğumda bana şöyle cevap verdi: (بِالْإِنْصِرَافِ) Dersi bitirmeye (başlayalım).²⁹²

8) Ebûbekir b. Ayyâş anlatıyor: “Ben, Süfyân-ı Sevrî (ö.161/778) ve Şerîk beraber Hîre ve Kûfe arasında bir mevkide yürüyorduk ki yaşlı, saçı sakalı ağarmış

²⁸⁷ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 86.

²⁸⁸ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 85.

²⁸⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 80.

²⁹⁰ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, a.y.

²⁹¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, a.y.

²⁹² eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu‘cib*, s. 77.

ve güzel görünüşlü bir kimseye rastladık. Onun bizim göremediğimiz bazı hadis râvîlerine ulaşmış olabileceğini ve ondan hadis dinleyebileceğimizi düşündük. İçimizde hadis rivâyet etmeye en istekli olan Süfyân-ı Sevrî idi. Öne atıldı ve (يَا هَذَا مَا) (عِنْدَكَ شَيْءٌ مِنَ الْحَدِيثِ؟) ‘Ey falan, senin yanında hadîsden (hadis ilminden) birşeyler var mı?’ diye sordu. Yaşlı adam (أَمَّا حَدِيثٌ فَمَا عِنْدِي وَلَكِنْ عِنْدِي عَتِيقٌ سَنَتَيْنِ) ‘Hadîs (yenisi) yanımda yok, fakat üzerinden iki sene geçmiş olanı var’ şeklinde cevap verince bir de baktık ki adam içki satıcısı imiş.”²⁹³

9) Bir avcı kuşa hedef alır ve attığı ok kuşa isabet etmez. Bunun üzerine beraber ava geldiği bir arkadaşı iskalayan avcıya hitaben (أَحْسَنْتَ) “Aferin, iyi bir iş yaptın” der. Diğeri buna kızar ve “Benimle dalga mı geçiyorsun?” der. Bunun üzerine arkadaşı (لَا أَمَّا أَحْسَنْتَ إِلَى الْمُصْطُورِ) “Hayır, kuşa iyilikte bulundun (demek istedim)” şeklinde karşılık vererek ortamı düzeltir.²⁹⁴

2.2.8.2. Şiir Türündeki Örnekler

eş-Şafedî, eserinin ikinci bölümünü el-ğavlu bi'l-mûcib sanatının uygulandığı şiirlere ayırmış ve toplamda 157 şiir zikretmiştir. Bunlardan 46 şiiri, kendi yazmış olduğu şiirler arasından seçmiştir ki bu da yaklaşık üçte bir oranına denk gelmektedir. Diğer şiirleri ise başka şairlerden nakletmiştir. Bu şairler arasında Ebû Temmâm (ö.231/846), İbn Reşîk el-Ğayrevânî (ö. 456/1064), İbn Hâmdûn (ö.562/1167), Sirâcuddîn el-Verrâk (ö.695/1295), Şafiyuddîn el-Hillî (ö.749/1348), Zeynuddîn İbnu'l-Verdî (ö.749/1349) ve İbn Nübâte el-Mısrî (ö.768/1366) gibi meşhur şahsiyetler yer almaktadır.

el-Ğavlu bi'l-mûcib sanatının kullanıldığı şiir türündeki örneklerden bazıları şunlardır:

eş-Şafedî (Kâmil).²⁹⁵

²⁹³ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 91.

²⁹⁴ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 95.

²⁹⁵ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 176; *el-Ğayşu'l-Museccem*, I, 162; *Fağdu'l-Hitâm*, s. 402.

- 1 وَقَدْ أَتَيْتُ لِصَاحِبِي وَسَأَلْتُهُ
فَرَضَ دِينَارٍ لِأَمْرٍ كَانَا
- 2 فَأَجَابَنِي وَاللَّهِ دَارِي مَا حَوْتُ
عَيْنًا فَقُلْتُ لَهُ وَلَا إِنْسَانًا

- 1 *Bir dostuma geldim ve ondan bir iş için bir dinar borç istedim.*
2 *O da “Vallahi evimde para yok” dedi. Bunun üzerine ben de “(Evinde) insan da yok” dedim.*

Sellâme İbnu’z-Zerrâd es-Sincârî’nin²⁹⁶ bir kadıyı hicvetmek için söylediği şiir (Muḥalle‘u’l-Basîṭ):²⁹⁷

- 3 صَاقٌ يَحْفَظُ الْعُلُومَ دُرْعًا
ضَبَقَةً كَفَّيْهِ بِالْأَيَادِي
- 4 قَاضٍ وَلَكِنْ عَلَى الْمَعَالِي
وَالدِّينِ وَالْعَقْلِ وَالسَّدَادِ
- 5 يَعْدِلُ فِي حُكْمِهِ وَلَكِنْ
إِلَى الرِّشَا أَوْ عَنِ الرِّشَادِ

- 3 *İkram konusunda eli dar olduğu gibi ilimleri muhafaza etmeyi de başaramadı.*
4 *(Bir hakim olarak) hüküm veriyor fakat yüksek hasletleri, dini, aklı ve doğruluğu ortadan kaldırma hususunda.*²⁹⁸
5 *Hükümünde adaletlidir, ancak rüşvete ya da doğruluktan ayrılmaya hükmetme noktasında.*

Adı tespit edilemeyen meçhul bir şair (Ṭavîl):²⁹⁹

- 6 شَكْوَتْ الَّذِي أَلْقَاهُ مِنْ أَلْمِ الْهَوَى
وَقَلْبِي عَنْ وَصْفِ الْأَطْيَاءِ فِي شُغْلِ
- 7 وَقَالُوا اشْرَبِ الْمُغْلِي تَجِدُ فِيهِ رَاحَةً
فَقُلْتُ: وَذَا أَصْلُ الَّذِي بِي مِنَ الْمُغْلِ

- 6 *Karşılaştığım kimseye aşkın eleminden derd yandım. Kalbim doktorların reçetesiyle oyalanmadığı halde...*

²⁹⁶ Sellâme İbnu’z-Zerrâd es-Sincârî hicrî 6. yüzyıl şairlerindedir. Hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

²⁹⁷ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 140.

²⁹⁸ Hüküm verme, karar verme veya emretme anlamındaki فَضَى fiili عَلَى harf-i ceri ile kullanıldığında “yok etme, imha etme, ortadan kaldırma” gibi bir anlam kazanmaktadır.

²⁹⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 146.

- 7 *Bana dediler ki “Kaynamış (ot) şurubu iç ki rahat bulasın.” Ben de dedim ki: “Zaten bu bendeki acının sebebi Moğollu bir kızdır.”*

el-Bâharzî³⁰⁰ (Serî‘):³⁰¹

8 يَا خَالِقًا قَالَ: حَمَلْنَاكُمْ لَمَّا طَغَى الْمَاءُ عَلَى الْجَارِيَةِ

9 عَبْدُكَ هَذَا قَدْ طَغَى مَاؤُهُ يَا رَبِّ فَأَحْمِلْهُ عَلَى جَارِيَةِ

- 8 *Ey Yaratici (Allahım!) buyurdun ki: “Su taşınca süzülen gemide sizi taşıdık.”*³⁰²
9 *Bu kulunun suyu taşıtı (yani azdı). Ey Rabbim! Onu da (ellerin üzerinde) akıp giden (tabutta) taşı.*

Şihâbuddîn Muhammed İbn Demirtâş³⁰³ (Münserih):³⁰⁴

10 قُلْتُ لَهُ إِذْ بَدَا وَنَاطِرُهُ مُشَارَفٌ لِلْغَرَامِ عَامِلُهُ

11 اسْمُكَ مَاذَا؟ فَقَالَ مُبْتَدِرًا سَعْدٌ فَقُلْتُ الَّذِي تُوَاصِلُهُ

- 10 *Bakanların neredeyse kendisine tutulduğu o kimse görününce ona sordum:*
11 *“İsmin nedir?” Hemen “Sa’d” (mutlu, mesut) dedi. Ben de “Kendisiyle görüşen (mutlu oluyor)” şeklinde karşılık verdim.*

Sa‘duddîn Muhammed İbn ‘Arabî³⁰⁵ (Hâfif):³⁰⁶

12 وَبِي مَعْرِيٍّ غَرِيبِ الْجَمَالِ فَكُمْ فِيهِ مِنْ عَاشِقِ هَالِكِ

³⁰⁰ Ali b. Hasan el-Bâharzî: Doğum tarihi bilinmemektedir. Divan katipliği gibi görevlerde bulunmuş bir şairdir. 467/1075 bir toplantı sırasında öldürüldü. Bkz. Mehmet Talu, “Bâharzî, Ali b. Hasan”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 474.

³⁰¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 147.

³⁰² Hâkka, 69/11.

³⁰³ Şihâbuddîn Muhammed İbn Demirtâş: Askerlik mesleğini bırakıp kendisini edebiyat ve şiire vermiş Suriyeli bir şairdir. Hicri 638 yılında Dimeşk’te dünyaya gelmiş ve 723 yılında orada vefat etmiştir. Bkz. eş-Şafedî, *el-Vâfî*, I, ss. 183-186.

³⁰⁴ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 140.

³⁰⁵ Sa‘duddîn Muhammed İbn ‘Arabî: 618/1221 yılında Malatya’da dünyaya geldi. Muhyiddîn İbn ‘Arabî’nin oğlu olup şair ve ediptir. 656/1258 yılında Dimeşk’te vefat etmiştir. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, VII, 29.

³⁰⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 148.

فَقُلْتُ نَعَمْ إِنَّهُ مَالِكِي

13 وَقَالُوا حَبِيبُكَ ذَا مَالِكِي

- 12 *Benim eşsiz güzelliğe sahip Mağribli bir sevdiğim var ki onun için yanıp tutuşan nice aşıklar vardır.*
- 13 *Dediler ki: “Senin bu sevgilin Mâlikîdir (mezhep)”. Bunun üzerine ben de “Evet, o benim mâlikimdir (sahip)” dedim.*

eş-Şafedî (Serî’):³⁰⁷

تَاهَ وَنَفْسِ الْمَرْءِ طَمَاحَةٌ

14 وَصَاحِبٍ لَمَّا آتَاهُ الْعَيْ

تَشْكُرُهَا فَلْتُ وَلَا رَاحَةٌ

15 وَقِيلَ هَلْ أَبْصَرْتَ مِنْهُ يَدًا؟

- 14 *Nice dostlar vardır ki bir zenginliğe erişince yolunu şaşırmıştır. Çünkü insanın nefsi doymak nedir bilmez.*
- 15 *Denildi ki “Ondan minnettar kaldığın bir iyilik gördün mü?” Dedim ki: “(Ondan) rahat da görmedim.”*

Ebûbekir el-Ĥârizmî³⁰⁸ (Kâmil):³⁰⁹

فَوْقَ الْأَنَامِ عَنَيْتُ بِالصَّلْبِ

16 لَا زَالَ مِنْ عَادَاكَ مُرْتَفِعًا

فِي الْمَالِ وَالْأَشْغَالِ لَا الثَّرْبِ

17 وَرَأَيْتُ مَنْ وَالَاكَ مُنْدَفِعًا

- 16 *Sana düşmanlık eden kimse daima insanların üzerinde yükselsin, ancak çarımha gerilmeyi kastettim.*
- 17 *Sana dost olanı gömülmüş olarak gördüm, tabi mal ve mülke yoksa toprağa değil.*

³⁰⁷ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 176; *el-Ġayşu'l-Museccem*, I, 162; *Faḍḍu'l-Ĥitâm*, s. 322.

³⁰⁸ Ebûbekir el-Ĥârizmî: 323/935 yılında Hârizm’de doğdu. Üstün zekâsı ve güçlü şahsiyetiyle dönemindeki devlet adamlarının saygısını kazandı. Arap dili ve şiirinde otorite sayılmaktadır. 383/993 yılında Nişâbur’da vefat etti. Bkz. Kenan Demirayak, “Ĥârizmî, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, ss. 220-222.

³⁰⁹ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 152; Ebûbekir el-Ĥârizmî’nin Hâmid Sıdkî tarafından yayınlanan (2004) divanı taranmış olup bu beyitlerin divanda yer almadığı sonucuna varılmıştır.

Ḳâdî Muḫyiddîn b. ‘Abdizzâhir³¹⁰ (Meczû’u’r-Remel):³¹¹

رَأَى مِنْ فِيهِ تُشَمُّ 18 قَالَ إِذْ أَقْبَلَ وَ الْحَمِّ

فُلْتُ وَالْحَمْرَةَ إِثْمُ 19 إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمُ

18 Ağzından içki kokusu geldiği halde yanıma gelip dedi ki:

19 “Zannın bir kısmı günahtır”³¹² dedi. Ben de dedim ki: “İçki de günahtır.”

Nûreddîn el-İs‘irdî’nin³¹³ sattığı bir kölesi hakkında söylediği şiir (Basît):³¹⁴

وَلَوْ أَرَادَ رِضَائِي مَا تَعَدَّي 20 سَمَحْتُ بِنِعَا لِمَمْلُوكٍ يُعَانِدُنِي

مَا كُنْتُ بَائِعُهُ لَوْ كَانَ عَلَّانِي 21 قَالُوا أَيْنَسَبُ لِلْعَلَّانِي؟ قُلْتُ لَهُمْ

20 Bana inatla karşı gelen bir kölenin satılmasına izin verdim. Eğer o benim kendisinden razı olmamı isteseydi bana karşı gelmezdi.

21 “O köle ‘Allân kabilesine mi mensuptu” diye soranlara şöyle dedim: “Şayet beni yüceltseydi, değer verseydi onu satmazdım.”

Bu beyitte şair, muhataplarının bir kabile ismi olarak kullandığı ‘Allân kelimesini fiil şeklinde (عَلَّانِي: kaldırdı, yüceltti) kullanarak farklı bir anlam yüklemiştir.

Ömrünün sonlarına doğru gözleri görmez olan Nûreddîn el-İs‘irdî şöyle demiştir (Vâfir):³¹⁵

فَعَجَّلَ لِي وَ لَكِنْ فِي عُيُونِي 22 سَأَلْتُ اللَّهَ بِحَيْثُ لِي بِحَيْرٍ

22 Allah (c.c.)’dan (ömrümü) hayırla sona erdirmesini diledim. O da (duama)

³¹⁰ Ḳâdî Muḫyiddîn b. ‘Abdizzâhir: 620/1223 yılında Kâhire’de dünyaya geldi. Memlûkler Devleti’nde inşâ katibi olarak görev yaptı. “Kâtiplerin reisi” olarak bilinmektedir. 692/1292 yılında Kâhire’de vefat etti.

³¹¹ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 146.

³¹² Hücûrât, 49/12.

³¹³ Nureddîn el-İs‘irdî: Asıl adı Ebubekir Muhammed b. Muhammed’dir. Şiir divanı vardır. Genellikle mucûn tarzı konular şiirleri bulunmaktadır. Hicrî 656 yılında vefat etmiştir.

³¹⁴ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, s. 138.

³¹⁵ eş-Şafedî, *el-Hevlu’l-Mu‘cib*, a.y.

çabucak icabet etti, fakat yalnızca gözlerimi mühürledi.

Bu örnekte şair, (يَعْتَمِدُ) fiiline farklı bir müteallık (فِي عَيْونِ) getirerek anlamı başka tarafa çekmiştir. Ömrünün hayırlısıyla sona erdirilmesini dilerken, sadece gözlerinin (işlevinin) sona erdirilmesini el-ķavlu bi'l-mûcib sanatı ile nükteli bir tarzda ifade etmiştir.

‘Uķķâşe b. Manşûr el-‘Ammî (Ṭavîl):³¹⁶

وَصَبُّوا عَلَيْهِ الْمَاءَ مِنْ أَلْمِ الْنُكْسِ وَجَاؤُوا إِلَيْهِ بِالتَّعَاوِيدِ وَالرُّقَى 23

لَوْ صَدَقُوا قَالُوا بِهِ أَعْيُنُ الْإِنْسِ وَقَالُوا بِهِ مِنْ أَعْيُنِ الْجِنِّ نَظْرَةٌ 24

23 *Ona nazarlık ve muskalar getirdiler. Durumunun daha fazla kötüleşmemesi için üzerine su döktüler.*

24 *Dediler ki: “Buna cinlerin gözlerinden nazar değmiş.” Şayet doğru söyleselerdi “insanların gözleri” derlerdi.*

Nâşiruddîn Hasan İbnu'n-Naķîb³¹⁷ (Ṭavîl):³¹⁸

وَمَا بِي سِوَى عَيْنٍ نَظَرْتُ حُسَيْنَهَا وَذَاكَ لِجَهْلِي بِالْعَيْونِ وَغَرَّتِي 25

لَقَدْ صَدَقُوا عَيْنَ الْحَبِيبِ وَنَظَرْتِي وَقَالُوا بِهِ فِي الْحُبِّ عَيْنٌ وَنَظْرَةٌ 26

25 *Onun güzelliğine baktığım gözlerimden başka birşeyim yok. Bu da benim cahilliğimden ve gafletimden kaynaklanmaktadır.*

26 *Dediler ki “Sevgide göz ve bakışın ayrı bir yeri vardır.” Kesinlikle doğru söylemişler, sevgilimin gözleri ve benim bakışlarım.*

Ebu'l-Mehâsin eş-Şevvâ³¹⁹ bir imam hakkında şöyle bir latife yapar (Serî'):³²⁰

³¹⁶ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 128.

³¹⁷ Nâşiruddîn Hasan İbnu'n-Naķîb: Mısırlı bir şairdir. İbn Fuķaysî olarak da tanınmaktadır. Hicri 687 yılında vefat etmiştir.

³¹⁸ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, ss. 127-128.

27 سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ مُسْتَفْتِحاً
أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ

28 وَ قُلْتُ لَمَّا تَاهَ فِي عَجْبِهِ
مِنْ شَرِّ شَيْطَانِ هَوَاكَ الرَّجِيمِ

27 Onun (Kur'an) okumaya başlarken “Her şeyi işiten ve bilen Allah’a sığınırım” dediğini işittim.

28 Sonunda (مِنْ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ : kovulmuş şeytanın şerrinden diyeceği yerde) şaşırınca ben de “kovulmuş şeytan gibi olan hevandan (Allah’a sığınırım)” dedim.

Şemsuddîn Muhammed İbnu't-Tilimsânî³²¹ (Muḥalle‘u'l-Basîṭ).³²²

29 قَدْ شَغَلَا مُهَجِّيَ وَوَلِيَّ
إِسْمٌ حَبِيبِي وَمَا يُعَانِي

30 قَالُوا عَلَيَّ قُفُلْتُ قَدْرًا
قَالُوا كَوَائِي قُفُلْتُ قَلْبِي

29 Sevgilimin adı ve uğraştığı iş aklımı ve gönlümü meşgul etti.

30 “(İsmi) Ali” dediler. Ben de “Değeri, kıymeti yüksektir” dedim. “Kevâfi” denilen bir el sanatıyla uğraşıyor dediler. Ben de “Sanki kalbimin (diğer yarısını) tamamlıyor” dedim.

Bu beyitte şair, (عَلَيَّ) kelimesine temyiz (قَدْرًا) getirerek o kimsenin kadrihin yüceliğine ve isminin musemmaya uyduğuna işarete bulunmuştur. Ayrıca “kevâfi” kelimesinin “kâf” harf-i ceri ve ism-i fâilden (وَإِي) müteşekkil olduğunu varsayarak, bir meful yardımıyla bu kelimeye çok farklı bir anlam yüklemiştir.

³¹⁹ Ebu'l-Mehâsin eş-Şevvâ: Hicrî 562 yılında Halep'te dünyaya geldi. İyi bir edip ve şairdir. Dört ciltlik büyük bir divanı vardır. Hicrî 635 yılında Halep'te vefat etti.

³²⁰ eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 152.

³²¹ Şemsuddîn et-Tilimsânî: 661/1263 yılında Cezayir'in Tilimsan şehrinde dünyaya geldi. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Dimeşk'e yerleşti ve hayatını burada geçirdi. Meziyetleri ve zarif hareketleri dolayısıyla “Şâbbuzzarîf” (kibar genç) lakabıyla tanındı. 688/1289 yılında Dimeşk'te vefat etti. Bkz. Zülfikar Tüccar, “Tilimsânî, Şâbbuzzarîf”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, ss.167-168.

³²² eş-Şafedî, *el-Hevlu'l-Mu'cib*, s. 137. Bkz. Şemsuddîn Muhammed b. ‘Affiddîn et-Tilimsânî, *Dîvân eş-Şâbbu'z-Zarîf* (Thk. Şâkir Hâdî Sükr), Necef, 1387/1967, s. 70.

2.2.9. Eserde Faydalanılan Kaynaklar

eş-Şafedî'nin eserini oluştururken en çok faydalandığı kaynaklar hiç şüphesiz Seyfuddîn el-Âmidî (ö. 631/1233)'nin *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm*, İbn Ebi'l-İşba' (ö.654/1256)'ın *Bedî'ul-Kur'ân* ve hocası Ebu's-Senâ Mahmûd el-Halebî (ö.725/1325)'nin *Husnu't-Teveşşul ilâ Şinâ'ati't-Terassul* adlı eserleridir. Bu eserlerden oldukça çok nakilde bulunmuştur.

eş-Şafedî eserinde şiirlerine yer verdiği şairlerin çoğunun ismini belirtmiştir. Bunlardan en çok nakilde bulunduğu şair Sirâcuddîn el-Verrâk (ö.695/1295)'dir. Nitekim eş-Şafedî'nin, sadece Sirâcuddîn el-Verrâk'ın şiirlerinden derlediği bir eseri bulunmaktadır (Luma'u's-Sirâc).

Eserde adı zikredilerek nakilde bulunulan diğer şairler vefat tarihlerine göre şu şekilde sıralandırılabilir:

Ebû Temmâm (ö.231/846), Ebû Abdullah İbnu'l-A'râbî (ö.231/846), İbnu'r-Rûmî (ö.283/896), Şâhib b. 'Abbâd (ö.385/995), Ebûbekir el-Hârizmî (ö.383/993), İbnu'l-Haccâc (ö.391/1001), İbn Reşîk el-Çayrevânî (ö. 456/1064), İbn Şeref el-Çayrevânî (ö. 460/1067), Ali b. Hasan Bâharzî (ö.467/1075), İbn Hamdûn (ö.562/1167), 'Arqale el-Kelbî (ö.567/1171), İbn Senâulmülk (ö.608/1212), el-Bahâ Züheyr (ö.656/1258), İbn Gânim el-Mağdisî (ö.678/1280), Şemsuddîn Muhammed İbnu't-Tilimsânî (ö.688/1289), Kâdî Muhyiddîn 'Abdillâh b. 'Abdizâhir (ö.692/1293), İbn Dânyâl (ö.711/1311), İbnu'l-Vekîl (ö.716/1317), Şafiyyuddîn el-Hillî (ö.749/1348), Zeynuddîn İbnu'l-Verdî (ö.749/1349), İbn Nübâte el-Mısrî (ö.768/1366).

eş-Şafedî söz konusu eserini oluştururken daha önce yazdığı bazı eserlerinden de faydalanmıştır. Özellikle tasnif edeceği neredeyse her kitap için müracaat ettiği *et-Tezkire* adlı eserini unutmamak gerekir. *el-Hevlu'l-Mu'cib* adlı eserini telif ederken de şiirleri konularına göre sınıflandırdığı bu mecmuadan faydalanmış olması

kuvvetle muhtemeldir. Tâcuddîn es-Subkî, eş-Şafedî'nin eser telif ederken et-Tezkire'yi başucundan ayırmadığını nakleder.³²³

eş-Şafedî *el-Ğaysu'l-Museccem* adlı eserinde el-ķavlu bi'l-mûcib sanatına dair zikrettiği şiir ve nevâdir türünden misalleri bu eserine de almıştır. Ayrıca *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı biyografi külliyyatından, *Fağdu'l-Ĥitâm* ve *er-Ravđu'l-Bâsim* adlı eserlerinden alıntılar yapmıştır. eş-Şafedî, adı geçen bu eserlerini hicrî 745 yılından önce yazmıştır. Zira hicrî 745 tarihli öğrencilerine verdiği bir icazette o zamana kadar kaleme aldığı yaklaşık on beş eserini zikretmektedir.³²⁴ Bunlar arasında adı geçen eserler de bulunmaktadır. *el-Hevlu'l-Mu'cib* adlı eserini hicrî 749 yılından sonra telif ettiğine göre, daha önce yazdığı eserlerde bulunan şiir ve nevâdir türünden örnekleri bu eserinde de zikretmesi gayet normal bir durumdur.

eş-Şafedî'nin, eserinde zikrettiği nevâdir türünden kıssaların yer aldığı kaynaklardan tespit edilenler şunlardır:

Câhız (ö.255/869)'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*, İbn Kuteybe (ö.276/889)'nin *'Uyûnu'l-Aĥbâr*, Müberred (ö.286/900)'in *el-Kâmil fi'l-Luġa ve'l-Edeb*, İbn Cerîr eġ-Ṭaberî (ö.310/923)'nin *Târîĥu't-Ṭaberî (Târîĥu'l-Umem ve'l-Mulûk)*, İbn 'Abdirabbih (ö.328/940)'in *el-İķdu'l-Ferîd*, Ebu'l-Ferec el-İşfahânî (ö.356/967)'nin *el-Eġânî*, Ebû İshaķ el-Husrî (ö.413/1022)'nin *Zehru'l-Âdâb*, Ebû Ĥayyân et-Tevĥîdî (ö.414/1023)'nin *el-İmtâ' ve'l-Muânese* ve *el-Beşâir ve'z-Zeĥâir*, Râġib el-İşfahânî (ö.V/XI asrın ilk çeyreġi)'nin *Muĥâđarâtu'l-Udebâ' ve Muĥâverâtu's-Şu'arâ' ve'l-Buleġâ'*, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Ĥuseyn el-Âbî (ö.422/1030)'nin *Nesru'd-Durr fi'l-Muĥâđarat*, İbn 'Abdilberr (ö.463/1071)'in *Behcetü'l-Mecâlis*, İbn Ĥamdûn (ö.562/1167)'un *et-Tezkiretu'l-Ĥamdûniyye*, ez-Zemaĥşerî (ö.538/1144)'nin *Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Aĥbâr*, Yâķût el-Ĥamevî (ö.626/1229)'nin *Mu'cemu'l-Udebâ'*, İbn Ĥallikân'ın (ö.681/1282) *Vefeyâtu'l-A'yân* adlı eserleri.

³²³ Tâcuddîn es-Subkî, *Ṭabaķât*, X, 7.

³²⁴ eş-Şafedî, *Fağdu'l-Ĥitâm*, ss. 73-77 (Muhakkikin Girişi).

SONUÇ

Bedî', sözü şekilsel ve anlamsal olarak süsleyen söz sanatlarını konu alan bir ilim dalıdır. Bu söz sanatlarının sayısı konusunda herhangi bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak her sözünde bir hikmet barındıran Kur'ân-ı Kerîm'in üslubundan esinlenerek ortaya çıkan bu sanatların belli bir sayıyla sınırlandırılması mümkün görülmemektedir. Araştırıldıkça daha başka güzelliklerin keşfedileceği asla unutulmamalıdır.

Uslûbu'l-ḥakîm ve el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatları birbirine çok yakın iki söz sanatı olmakla birlikte kullanım gayeleri bakımından farklılık arz etmektedir. Uslûbu'l-ḥakîm sanatında verilmek istenen bir mesaj söz konusu iken el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatında nükte yapmak istenmektedir. İki sanatta da muhatabın sözüne farklı bir anlam yüklenmektedir. Bazı örneklerde iki sanatın farkı net olarak görülebilirken bazı örneklerde ayırt edilmeleri kolay olmamaktadır. Ayrıca aynı örnekte hem uslûbu'l-ḥakîm hem de el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatının gerçekleşmiş olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

eş-Şafedî, el-ḳavlu bi'l-mûcib sanatı hakkında müstakil bir eser kaleme almış olması sebebiyle belagat alanında önemli bir isimdir. *el-Hevlu'l-Mu'cib fi'l-Ḳavli bi'l-Mûcib* adlı eseri, konuyla ilgili tespit edilebilen tek eserdir. Bu eserde, eş-Şafedî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi sistematik bir usûl takip edilmiş ve konu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca başka eserlerde bir arada bulunamayacak kadar çok sayıdaki istiḫadla eser, ansiklopedik bir eser olma özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan Arap dili ve belagatı açısından büyük önemi haizdir.

Bu değerli esere ait, tespit edilebilen tek yazma nüshada eksik varaklar bulunmaktadır. Bu nedenle eserin eksiksiz bir nüshasının bulunması yeni araştırmalara muhtaçtır. Böyle bir nüshanın bulunması konuyla ilgili çalışmalara yeni bir soluk getirecektir.

eş-Şafedî, Memlûkler Devleti'nin hakim olduğu topraklarda yaşamış önemli bir edip, şair ve tarihçidir. Gerek idarî gerek malî makamlarda birçok vazife ifa etmiştir. Arap dili ve belagatına dair çok kıymetli eserler telif etmiştir. Bu alanla

ilgili eserlerinin tamamının tahkiki olarak yayınlanması önemli bir gelişmedir. Bu çalışmanın da eş-Şafedî'nin alanla ilgili eserlerine dair yapılan akademik çalışmalara katkı sağlaması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

el-‘ABBÂSÎ, ‘Abdurrahîm b. ‘Abdirrahmân b. Ahmed, *Me‘âhidu’t-Tenşîs*, I-II, Maţba‘atu’l-Behiyye, Mısır, h. 1316.

AHMED B. HANBEL, *Musned* (Thk. Şu‘ayb Arnaût), I-L, Muessetu’r-Risâle, Beyrut, 1995.

AKDEMİR, Hikmet, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî‘*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul, 2016.

ALİ EBÛ ZEYD, *el-Bedî‘iyyât fi’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru Âlemi’l-Kutub, Beyrut, 1983.

ALİ ZUVARÎ AHMED, *Uslûbu’l-Hakîm fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘atu Kâşidî Merbâh, Cezayir, 2014.

‘ALLÂN, İbrahim Mahmûd, *el-Bedî‘ fi’l-‘Kur’ân Envâ‘uhû ve Vezâifuhû*, Dâiretu’s-Şekâfeti ve’l-İ‘lâm, Şâriqa/Birleşik Arap Emirlikleri, 2002.

ALTIKULAÇ, Tayyar “Zehebi”, *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013.

ALTINAY, Ramazan, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri II”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. V, sy. 16, Ankara, 2005, (ss. 73-90).

el-ÂMİDÎ, Seyfuddîn, *el-İhkâm fi Uşûli’l-Ahkâm* (Thk. ‘Abdurrezzâk ‘Affî), I-IV, Dâru’s-Sumey‘î, Riyad, 2003.

el-‘ANÂNİZE, Ahmed Ziyâb, *Uslûbu’l-Hakîm fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’n-Nûr, Amman, 2011.

ARSLAN, Mehmet Nafi, “Nevâdir Kültüründe Nahivciler”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. VI, sy. 5, 2017, (ss. 2892-2907).

el-‘ARÛSÎ, Hâlid b. Muhammed, “Mes’eletu el-Kavli bi’l-Müceb”, *Mecelletu Câmi‘ati Ummi’l-‘Kurâ*, c. XIX, sy. 43, Mekke, h.1428, (ss. 11-70).

el-‘ASKERÎ, Ebû Hilâl, *Kitabu’s-Sinâ‘ateyn: el-Kitâbe ve’ş-Şi‘r* (Thk. Ali M. Becâvî ve Muhammed Ebu’l-Fağl), Dâru İhyâ‘i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, Kâhire, 1952.

ATEŞ, Ahmet, “Safedî”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, I-XV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966.

‘ATİK, ‘Abdulazîz, *‘İlmu’l-Bedî‘*, Dâru’n-Nahđati’l-‘Arabiyye, Beyrut, tsz.

‘AVÂTİF ÂDEM RIZKULLÂH, *Şalâhuddîn eş-Şafedî ve Cuhûduhu'l-Edebiyye ve'n-Nağdiyye*, Doktora Tezi, Câmi'atu Ümmi Dermân el-İslâmiyye, Sudan, 2007.

el-AVDE, Selmân b. Fahd, *el-Mizâh*, <http://alnoor.se/extra/salat3/23.pdf> (Erişim Tarihi ve Saati: 07.03.2018, 15:24).

AYAZ, Fatih Yahya, “Sır Kâtibi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009.

AYBAKAN, Bilal, “Sübkî, Takıyyüddin”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010.

_____, “Sübkî, Tâceddin”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010.

AYYILDIZ, Erol, “Makâme”, *DİA*, XXVII, Ankara, 2003.

BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâ'u'l-Müellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn* (Thk. Kilisli Rifat Bilge ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal), I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

BAYER, İsmail, “İbn-i Kemâl'in “el-Uslûbu'l-Hakîm” Risalesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve Es-Sekkâkî Eleştirisi”, *İLTED*, sy. 45, Erzurum, 2016/1, (ss. 215-231).

BÂZMÛL, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, *Uslûbu'l-Hakîm fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Mekke, tsz.

el-BERAVÎ, Muhammed b. Muhammed, *el-Mukterah fi'l-Muştalah* (Thk. Şerîfe bint Ali b. Süleyman el-Hûşânî), *Dâru'l-Verrâk*, Beyrut, 2004.

BEŞÂİR HÂDÎ HASAN, “el-Muerrih eş-Şafedî”, *Mecelletu'd-Diyâlâ*, sy. 67, Irak, 2015, (ss. 63-77).

İBN 'İSÂ BÂTÂHİR, *el-Belâgatü'l-'Arabıyye Muqaddimât ve Tatbîkât*, 1. bs., *Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîdî'l-Muttehide*, Beyrut, 2008.

BOLELLİ, Nusrettin, *Belâgat (Beyân - Me'ânî - Bedî' İlimleri)*, 5. bs., İfav Yay., İstanbul, 2009.

el-BUĦARÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmi'u's-Şahîh*, I-IV, 1. bs., Maḡba'atu's-Selefiyye, Kâhire, 1400/1980.

BULUT, Ali, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yay., İstanbul, 2015.

_____, *Belâgat-i Müyessera Meânî-Beyân-Bedî'*, 2. bs., İfav Yay., İstanbul, 2016.

el-CÂĦİZ, Ebû Osmân 'Amr b. Baḡr, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Thk. 'Abdusselâm Hârûn), 7. bs., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1998.

el-CÂRİM, Ali ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha fi'l-Beyân ve'l-Me'anî ve'l-Bedî'*, 1. bs., Mektebetu Dâri'l-Fecr, Beyrut, 2014.

el-CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd, *eş-Şihâh-Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye* (Thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr), I-VI, 4. bs., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.

el-CEYÛSÎ, Abdullah ve Muhammed Tavâlîbe, "Risâle fi Uslûbi'l-Hakîm li'bn-i Kemâl Bâşâ Dirâse ve Tahkîk", *el-Mecelletu'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, c. V., sy. 2., Ürdün, 2009, (ss. 125-142).

el-CURCÂNÎ, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz* (Thk. Yâsîn el-Eyyûbî), Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 2007.

el-CURCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, 2. bs., Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007.

ed-DÂVÛDÎ, Muhammed b. Ali, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Thk. Ali Muhammed Ömer), I-II, 2. bs., Mektebe Vehbiyye, Kâhire, 1994.

DAYF, Şevkî, *el-Belâğatu Tetavvurun ve Târîh*, 9. bs., Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1965.

DEMİRAYAK, Kenan, "Hârizmî, Ebû Bekir", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997.

DERELİ, Muhammed Vehbi, "Dinin Edebiyata Etkisi Bağlamında Osmanlı Dönemi Bediiyyat Çalışmaları -Aişe El-Bauniyye Örneği-", *II. Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış Sempozyumu* (19-20-21 Mayıs 2016), Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay., Konya, 2016, (ss. 433-460).

DOĞAN, Yusuf, "Hz. Peygamber ve Mizah", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII / 2, Sivas, Aralık-2004, (ss.191-203).

DÖLEK, Adem, Edebi Açından Hadislerde "Üslub-i Hakim" ve Önemi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2001, (ss. 325-341).

DURMUŞ, İsmail, "Safedî", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008.

_____, "Üslûb-i Hakîm", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012.

_____, "Üslûp", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012.

_____, "Nevâdir", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.

_____, "Mizah", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005.

_____, "İstidrâk", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

_____, "Şehâbeddin Mahmûd", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010.

_____, “İbnu'l-Esîr, Ziyâeddin”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.

_____, “İnşâ”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

_____, “Nesir”, *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.

EBU DÂVUD, Süleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî, *Kitâbu's-Sunen* (Thk. Muhammed ‘Avvâme), I-IV, 2. bs., Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut, 1425/2004.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 5. bs., Ensar Yay., İstanbul, 2015.

FAYDA, Mustafa, “Mübahele”, *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006.

el-FERÂHÎDÎ, el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* (Thk. Abdulhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

el-HABÎB, Mâcid ‘Azîz, *Zahiratu's-Şi'ri'l-Gazelî bi'l-Müzekker fi'l-'Aşri'l-'Abbâsî*, <http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=503339&r=0&cid=0&u=&i=0&q=> (Erişim Tarihi ve Saati: 16.03.2018, 16:42).

HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, “Bedî’”, *DİA*, V, İstanbul, 1992.

el-HÂDİMÎ, Ebû Saîd, *el-Berîkatu'l-Mahmûdiyye fi Şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1266/1850.

el-HALEBÎ, Şihâbuddîn Maḥmûd b. Süleymân, *Husnu't-Tevessul ilâ Şinâ'ati't-Terassul*, el-Matba'atu'l-Vehbiyye, Mısır, h. 1298.

HÂMİD ZEYÂN GÂNİM, *Safhatun min Hilâfeti'l-'Abbâsiyye fi Zilli Devleti'l-Memâlik*, Dâru's-Sekâfe, Kâhire, 1978.

HEYBE BENKÛ, *Uslûbu'l-Hakîm beyne'l-Kur'âni ve'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Ebî Bekr Bilkâid , Tilimsan/Cezayir, 2006.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984.

İBN DUREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Cemheretu'l Luğa*, I-III, 1. bs., Dâru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

İBN EBİ'L-İŞBA', *Bedî'u'l-Kur'ân* (Thk. Hafnî Muhammed Şeref), Nahdatu Mısr, Mısır, 1957.

_____, *Tahrîru't-Taḥbîr* (Thk. Hafnî Muhammed Şeref), el-Meclisu'l-A'lâ li-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Mısır, 1963.

İBN HACER, Ebu'l-Fağl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-'Askalânî, *ed-Duraru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, I-IV, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1931.

_____, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Enbâ'i'l-'Umr* (Thk. Hasan Hâbeşî), I-IV, el-Meclisu'l- A'lâ li-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Kâhire, 1415/1994.

İBN HİCCE, *Hizânetu'l-Edeb* (Thk. 'İsâm Şu'aytu) Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1987.

İBN KÂDÎ ŞUHBE, Taqıyyuddîn, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, Haydarâbâd, 1979.

İBN KEŞİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, 1. bs., Dâr-u Hicr, Mısır, 1997-1998.

_____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme), I-VIII, 2. bs., Dâr Taybe, Riyad/Suudi Arabistan, 1999.

İBN MÂCE, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sunen* (Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-VI, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1418/1998.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fağl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-Mısrî, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâr-u Şâdır, Beyrut, 1990.

İBN MA'ŞÛM, Şadrudîn Ali b. Ma'şûm el-Medeni, *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'* (Thk. Şâkir Hâdî Şukr), Mektebetu'l-'İrfân, Irak, 1968.

İBN NUCEYM, Zeynuddîn b. İbrâhîm, *Fethu'l-Ğaffâr bi-Şerhi'l-Menâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

İBN TAĞRÎBERDÎ, *el-Menhelu's-Şâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi*, I-VII, Merkezu Tahkîki't-Turâs, Kâhire, 1988.

İBNU'L-EŞİR, Necmuddîn Ahmed b. İsmail el-Halebî, *Cevheru'l-Kenz - Telhîşu Kenzi'l-Berâ'a fî Edevâti Zevi'l-Berâ'a-* (Thk. Muhammed Zeğlûl Selâm), Munşeetu'l-Me'ârif, İskenderiyye, 1983.

İBNU'L-'İRÂKÎ, Ebû Zur'a Veliyyuddîn Ahmed b. 'Abdirrahîm, *ez-Zeyl 'ale'l-'İber fî Haberi Men 'Aber* (Thk. Sâlih Mehdî 'Abbâs), Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989.

İBNU'L-İMÂD, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb* (Thk. Abdulkâdir el-Arnaût ve Maħmûd el-Arnaût), I-XI, Dâru İbn Keşir, Dimeşq, 1423/1996.

el-İŞFAHÂNÎ, Maḥmûd b. ‘Abdirrahmân, *Beyânu Me‘âni’l-Bedî* (Thk. Şıbgatullah Nebî Ğulâm Kuṭbuddîn, Doktora Tezi, Câmi‘atu Ümmi’l-Ḳurâ, Mekke, 1405/1984.

KAFES, Mahmut, “Ebû Hayyân El-Endelüsî”, *DİA*, X, İstanbul, 1994.

el-ḲALḲAŞENDÎ, Ebu’l-‘Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Alî, *Şubḥu’l-A‘şâ fî Şınâ‘ati’l-İnşâ*, I-XIV, Daru’l-Kutubi’s-Sultaniyye, Ḳahire, 1337/1918.

ḲALḲÎLE, ‘Abduh ‘Abdulazîz, *el-Belâgatü’l-Işlâhiyye*, 3. bs., Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire, 1412/1992.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005.

KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “İbn Hicce”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999.

KARAMAN, Hayreddin ve diğerkleri, *Kur‘ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, 4. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

el-ḲARNÎ, ‘Abdurrahmân b. Muhammed, “el-Ḳavlu bi’l-Mûceb (1)”, <http://almoslim.net/node/141053> (Erişim Tarihi ve Saati: 07.03.2018, 00:52).

ḲÂSİM ‘ABDUH ḲÂSİM, “Muhammed b. Kalavun”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005.

KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn* (Thk. M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge), I-II, Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1941.

el-ḲAVÂSİMÎ, Bessâm ‘Abdu’l-‘Afuv, “el-Hevlu’l-Mu‘cib fi’l-Ḳavli bi’l-Mûcib li-Şalâhiddîn eş-Şafedî”, *Mecelletu’l-Câmi‘ati’l-İslâmiyye*, c. XIX, sy. 1, Filistin, 2011, (ss. 957-986).

el-ḲAZVÎNÎ, Celâluddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâga* (Thk. Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî), el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut, 1428/2008.

_____, *el-Telhîş fî ‘Ulûmi’l-Belâga* (Thk. ‘Abdurrahmân el-Berḳûkî), Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire, 1904.

KEHḤÂLE, Ömer Rıdâ, *Mu‘cemu’l-Müellifîn:Terâcimu Muşannifi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye*, I-IV, Muessetu’r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.

KILIÇ, Hulusi, “Belâgat”, *DİA*, V, İstanbul, 1992.

_____, “Bedîyyat”, *DİA*, V, İstanbul, 1992.

KOCA, Ferhat, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, <https://www.altayli.net/misir-memlûkleri-1250-1517.html> (Erişim Tarihi ve Saati: 14.02.2018, 10:45).

KUCUR, Sadi S., “İbnü’l-Furât, Nâsirüddin”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.

el-ĞURŦUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Ğur’ân* (Thk. Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, 1. bs., Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2006.

LÂŞÎN, Muhammed Abdulmecîd, *eş-Şafedî ve Âsâruhu fi’l-Edeb ve’n-Nakd*, Dâru’l-Âfâki’l-‘Arabiyye, Kâhire, 2005.

el-MAĞRİBÎ, İbn Ya’kûb, *Mevâhibu’l-Fettâh fi Şerhi Telhîşi’l-Miftâh*, I-II, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.

MAĦMÛD ŞÂKİR, *et-Târîhu’l-İslâmî*, I-XXII, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 2000.

el-MAĞDİSÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Muflih, *el-Âdâbu’s-Şer’iyye* (Thk. Şu’ayb Arnaût ve Ömer el-Ğayyâm), I-III, 3. bs., Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1999.

el-MAĞRİZÎ, *el-Muğaffa’l-Kebîr* (Thk. Muhammed el-Ya’lâvî), I-VIII, 1. bs., Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1991.

MÂLİK B. ENES, *el-Muvaţta* (Thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî), Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1406/1985.

MAŦLÛB, Ahmet, *Mu’cemu’l-Muştalahâti’l-Belâgiyyeti ve Tetavvuruhâ*, 2. bs., Mektebutu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1993.

el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *‘Ulûmu’l-Belâga el-Beyân ve’l-Me’ânî ve’l-Bedi’*, 3. bs., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993.

el-MEYDÂNÎ, ‘Abdurrahman Hasan Ħabenneke, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye Ususuhâ ve ‘Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dâru’l-Ğalem, Dimeşk, ed-Dâru’s-Şâmiyye, Beyrut, 1416/1996.

MOLLA ĦÛSREV, *Mir’âtu’l-Uşûl fi Şerhi Mirğâti’l-Vuşûl*, el-Maţba’atu’l-Osmâniyye, İstanbul, 1317/1900.

MUTÇALI, Serdar, *el-Mu’cemu’l-‘Arabiyyi’l-Ħadîs Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 2. bs., Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000.

en-NESÂÎ, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesât* (Thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi'l-İslâmî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990.

en-NUVEYRÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvehhâb, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (Thk. 'Ali Bumelhim ve diğeri), I-XXXIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, XX, İstanbul, 1999.

er-RÂZÎ, Fahrüddîn, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-Muştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtîhi'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981.

RUMADANI SAGALA, M.Ag., "el-Uslûb", <http://download.portalgaruda.org/article.php?article=483637&val=5890&title=%C3%98%C2%A7%C3%99%E2%80%9E%C3%98%C2%A3%C3%98%C2%B3%C3%99%E2%80%9E%C3%99%CB%86%C3%98%C2%A8> (Erişim Tarihi ve Saati: 14.02.2018, 23:50).

eş-ŞÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Şafvetu't-Tefâsîr*, I-III, 4. bs., Dâru'l-Ûur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1981.

eş-ŞAFEDÎ, Ebu's-Şafâ Şalâhuddîn Halîl b. Aybek, *el-Hevlu'l-Mu'cib fî'l-Ûavli bi'l-Mûcib* (Thk. Muhammed 'Abdulmecîd Lâşîn), Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Ûahire, 2005.

_____, *A'yânu'l-'Aşr ve A'vânu'n-Naşr*, I-VI, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, Beyrut, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1998.

_____, *Faddu'l-Hitâm 'ani't-Tevriye ve'l-İstihdâm* (Thk. Muhammed 'Âyiş), Ervağa li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Amman, 2014.

_____, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2000.

_____, *Faddu'l-Hitâm 'ani't-Tevriye ve'l-İstihdâm* (Thk. Muhammed 'Âyiş), Ervağa li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Amman, 2014.

_____, *Elhânu's-Sevâci' beyne'l-Bâdi ve'l-Murâci'* (Thk. İbrâhim Sâlih), I-II, Dâru'l-Beşâir, Dimeşk, 2004.

_____, *el-Ûaysu'l-Museccem fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Acem*, I-II, Maţba'atu'l-Ezheriyyetu'l-Mişriyye, Kâhire, h. 1305.

_____, *el-Keşf ve't-Tenbîh 'ale'l-Vasf ve't-Teşbîh* (Thk. Hilâl Nâcî ve Velîd b. Ahmed Hüseyn), Mecelletu'l-Hikme Yay., Britanya, 1420/1999.

_____, *el-Munşe'âtu'l-Laîfe* (Thk. Hasan 'Abdulhâdî ve Muhammed Benât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2017.

_____, *Ġavâmiđu's-Şihâh* (Thk. 'Abdu'l-Îlâh Nebhân), Mektebutu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1996.

_____, *Cinânu'l-Cinâs fi 'İlmi'l-Bedî'*, Cevâib Matbaası, İstanbul, 1299/1881.

_____, *eş-Şu'ûr bi'l-Ûr* (Thk. Abdurrezzâk Hüseyn), Dâru 'Ammâr, Amman, 1409/1988.

_____, *Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-Umyân*, <http://www.islamicbook.ws/adab/nkth-alhmian-fi-nkt-alamian-.pdf> (Erişim Tarihi ve Saati: 22.05.2018, 11:50).

_____, *Taşhîhu't-Taşhîf ve Tahrîru't-Tahrîf* (Thk. Seyyid eş-Şerkâvî), Mektebetu'l- Hâncî, Kâhire, 1407/1987.

SARAÇ, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 11. bs., Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2013.

es-SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftağu'l-'Ulûm*, 2. bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

es-SİYÂLKÛTÎ, Abdulhakîm b. Şemsiddîn, *Hâşiye 'alâ Kitâbi'l-Muţavvel li'l-Teftâzânî* (Thk. Muhammed es-Seyyid Osman), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012.

SOLAK, Kürşat, "Memlûk Devleti ve Kuzey Anadolu", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, sy. 3, Ocak-2012, (ss. 109-121).

es-SUBKÎ, Bahâuddîn, *'Arûsu'l-Efrâh* (Thk. Abdulhamîd Hindâvî), I-II, Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 2003.

es-SUBKÎ, Tâcuddîn, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ*, Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Mısır, 1964.

SULṬÂNÎ, Muhammed Ali, *en-Nakdu'l-Edebî fi'l-Karni's-Sâmini'l-Hicrî beyne's-Şafedî ve Mu'âşirîhi*, Dâru'l-Hikme, Dimeşk, 1394/1974.

es-SUYÛṬÎ, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

_____, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

_____, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât* (Thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhim), I-II, 2. bs., Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1399/1979.

eş-ŞÂŞÎ, Nizâmuddîn, *Usûlu'ş-Şâşî*, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan, 1435/2014.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kamûs-i Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 2015.

eş-ŞEYH, 'Abdusettâr, *el-Hâfiz ez-Zehebî*, Dâru'l-Ğalem, Dımeşk, 1994.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli' bi-Meḥâsini Men ba'de'l-Ğarni's-Sâbi'*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, 1348/1930.

eş-ŞİRÂZÎ, Ahmed Emîn, *el-Belîğ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Beyrut, h. 1422.

et-ṬABERÂNÎ, Ebu'l-Ğâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Evsat* (Thk. Ebû Mu'âz, Ebu'l-Faḍl), Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1995.

TALU, Mehmet, "Bâharzî, Ali b. Hasan", *DİA*, IV, İstanbul, 1991.

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. Faḥriddîn, *Muḥtaşaru'l-Me'ânî*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, tsz.

et-ṬİBÎ, Şerefuddîn Hüseyn b. 'Abdillâh, *et-Tibyân fi'l-Beyân* (Thk. 'Abdusettâr Hüseyn Zemmût), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1416/1996.

et-TİLİMSÂNÎ, Şemsuddîn Muhammed b. 'Afifiddîn, *Dîvân eş-Şâbbu'z-Zarîf* (Thk. Şâkir Hâdî Şükr), Necef, 1387/1967.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'ul-Kebîr* (Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-VI, 2. bs., Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

_____, *eş-Şemâilu'l-Muḥammediyye*, 4. bs., Dâru'l-Yusr/Dâru'l-Minhâc, Suudi Arabistan, 1434/2013.

TÜCCAR, Zülfikar, "Tilimsânî, Şâbbüzzarîf", *DİA*, XLI, İstanbul, 2012.

UÇAR, Hasan, "Arap Dili Belâgatında el-Kavlu bi'l-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları", *OMÜİFD*, sy. 35, Samsun, 2013, (ss. 171-187).

_____, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013.

YİĞİT, İsmail, "Memlükler", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.

_____, *Memlükler*, Kayıhan Yay., 2008, İstanbul.

ez-ZEHEBÎ, *el-Mu‘cemu’l-Muhtaş bi’l-Muħaddişîn*, Mektebetu’ş-Şıddîk, Taif, 1988.

_____, *Tezkiretu’l-Huffâz*, 2. bs., Meclis-i Dâireti’l-Me‘ârif, Haydarâbâd, h. 1333.

ZEYDÂN, Corcî, *Târihu’l-Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, I-IV, Dâru’l-Hilâl, Kâhire, tsz.

ez-ZEYDÎ, Müfîd, *Mevsû‘atu’t-Târihi’l-İslâmî el-‘Aşru’l-Memlûkî*, Dâru Usâme, Amman, 2009.

ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasan ve diğeri, *el-Mu‘cemu’l-Vasîf*, 4. bs., Mektebetu’ş-Şurûki’d-Devliyye, Mısır, 1425/2004.

ez-ZİRİKLÎ, Ğayruddîn, *el-A‘lâm*, I-VIII, 15. bs., Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	MUHAMMED AŞANTOĞRUL	İmza:		
Doğum Yeri:	MALATYA			
Doğum Tarihi:	28.05.1991			
Medeni Durumu:	EVLİ			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	BARBAROS İ.Ö.O.	—	MALATYA	2003
Ortaöğretim	BARBAROS İ.Ö.O.	—	MALATYA	2005
Lise	A.Ö.L.	İMAM HATİP LİSESİ	ELAZIĞ	2009
Lisans	NEÜ İLAHİYAT FAKÜLTESİ	—	KONYA	2014
Yüksek Lisans	NEÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI	KONYA	2018
İş Deneyimi:	1- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI 2- SELÇUK DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZİ 3- ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ POLATLI İLAHİYAT FAKÜLTESİ			
İlgi Alanları:	ARAPÇA, FARŞÇA, OSMANLICA.			
Aldığı Ödüller:	—			
Tel:	05438698539			
Adres	YUNUS EMRE MAH. SARAYBOSNA CAD. NO:1/1 PURSAKLAR/ANKARA			
Ekleme istediğiniz hususlar	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ POLATLI İLAHİYAT FAKÜLTESİ'NDE ARAP DİLİ VE BELAGATI ALANINDA ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ OLARAK GÖREV YAPMAKTAYIM.			